

ANICATO, ut te velle intellexeram, nullo loco defui. NUMESTIVM ex literis tuis, studiose scriptis, libenter in amicitiam recepi. CAECILIVM, quibus rebus possum, tueor diligenter. VARRO satisfacit nobis. POMPEIVS amat nos, carosque habet; credis? inquires: credo: prorsus mihi persuadet; sed quia, ut video, pragmatici homines omnibus historicis praeceptis, versibus denique cavere iubent, & vetant credere: alterum facio, ut caveam; alterum, ut non credam, facere non possum. CLODIVS adhuc mihi denuntiat periculum; POMPEIVS affirmat, non esse periculum; adiurat; addit etiam, se prius occisum iri ab eo, quam me violatum iri; tractatur res simul, & quid erit certi, scribam ad te; si erit pugnandum, arcessam ad societatem laboris: si quies dabitur, ab Amalthea te non commovebo. De Repub. breviter ad te scribam; iam enim charta ipsa ne nos prodat, pertimesco; itaque posthac, si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλλήγοραῖς obscurabo. Nunc quidem novo quodam morbo civitas moritur; ut, cum omnes ea, quae sunt acta, improbent, querantur, doleant, varietas in re nulla sit, aperteque loquantur, & iam clare gemant; tamen medicina nulla afferatur; neque enim resisti sine internecone posse arbitramur: nec videmus, qui finis ceden- di, praeter exitium, futurus sit. BIBVLVS, hominum admiratione & benivo- lentia, in caelo est; edicta eius & conciones describunt & legunt; novo quodam genere in summam gloriam venit; populare nunc nihil tam est, quam odium popu- larium: haec quo sint eruptura, timeo; sed, si dispicere quid coepero, scribam ad te apertius; tu, si me amas tantum, quantum profecto amas; expeditus fa- cito, ut sis; si inclamaro, ut accurras; sed do operam & dabo, ne sit necesse. Quod scripseram, te FVRIVM scripturum; nihil necesse est tuum nomen mutare; me faciam LAELIVM, & te ATTICVM; neque utar meo chirographo, neque signo; si modo erunt eiusmodi literae, quas in alienum incidere nolim. DIODO- TVS mortuus est: reliquit nobis H-S fortasse centies. Comitia BIBVLVS cum Archilochio edicto in ante diem XV. Kal. Novemb. distulit. A VIBIO libros accepi; poeta ineptus: sed tamen scit? nihil: sed est non inutilis; describo & remitto.

IN VICESIMAM EPISTOLAM.

Nullo loco defui.] Nulla in re. Ita TERTIUS in Andria, Summum bonum esse herae pu- tabam hunc Pamphilum Amicum, amatorem, virum, paratum in quovis loco.

Numestium ex tuis literis, &c.] Numerium Numestium, de quo epistola abhinc tertia, Numerium Numestium libenter accepi in amicitiam, & hominem gravem & prudentem, & dignum tua commendatione cognovi.

Varro satisfacit nobis.] M. Terentius Varro apud Pompeium, cui olim fuerat legatus, plurimum poterat. Vide epist. ultimam huius libri.

Pragmatici homines.] Pragmaticos homines vocat in rebus ipsis versatos, & longo usu edoctos, quemadmodum vivendum cum hominibus sit: Callidos possis appellare: qui si CICERONI credimus, inde dicuntur, quod quemadmodum manus opere, ita eorum animus re- rum usu concalluit.

Versibus denique cavere iubent, & vetant cre- dere.] Respicit ad versiculum illum EPICHARMI, Siculi poetae, hominis vafri, quem li bro primo citabat, Νῆφε, καὶ μέμνασον ἀπιστεῖν: ἀρεθρα ταῦτα τῶν φρένων. Νήφειν ergo interpretatur M. TVLLIVS, cavere.

Diodotus mortuus est.] De Diodoto ita M. TVLLIVS in Bruto, Eram cum Stoico Diodoto: qui cum habitavisset apud me, mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus; a quo cum in aliis rebus, tum studiosissime in Dialectica exercebar.

Chirographo.] Ex hoc loco intelligimus, veteres solitos esse in literis sua nomina subscribere, ne- que tantum in initiis ponere literarum.

Et signo.] Literae complicatae annulo signa- bantur, qui signatorius dicitur.

A Vibio libros accepi.] Libros ALEXANDRI poetae; de quo epistola abhinc tertia iis verbis, Libros Alexandri negligentis hominis & non boni poetae, sed tamen non inutiles, tibi remisit.

DE Repub. quid ego tibi subtiliter? tota perit: atque hoc est miserior, quam reliquisti, quod tum videbatur eiusmodi dominatio civitatem oppressisse, quae iucunda esset multitudini, bonis autem ita molesta, ut tamen sine pernicie; nunc repente tanto in odio est omnibus, ut quorsum eruptura sit, horreamus; nam iracundiam atque intemperantiam illorum sumus experti, qui CATONI irati, omnia perdidderunt; sed ita lenibus uti videbantur venenis, ut posse videremus sine dolore interire; nunc vero sibilis vulgi, sermonibus honestorum, fremitu Italiae vereor ne exarserint; equidem sperabam, ut saepe etiam loqui tecum solebam, sic orbem Reip. esse conversum, ut vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus: & fuisset ita, si homines transitum tempestatis expectare potuissent: sed cum diu occulte suspirassent, postea iam gemere, ad extremum vero loqui omnes, & clamare coeperunt; itaque ille amicus noster, insolens infamiae, semper in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit: progressum praecipitem, inconstantem reditum videt: bonos inimicos habet, improbos ipsos non amicos; ac vide mollitiem animi, non tenui lacrimas, cum illum ante *II X. Kal. Sext.* vidi de edictis BIBULI concionantem, qui antea solitus esset iactare se magnificentissime illo in loco, summo cum amore populi cunctis faventibus; ut ille tum humilis, ut demissus erat? ut ipse etiam sibi, non iis solum, qui aderant, displicebat? ó spectaculum uni CRASSO iucundum, caeteris non item; nam, quia deciderat ex astris, lapsus, quam progressus, potius videbatur: & ut APELLES, si Venerem, aut si PROTOGENES Ialysum illum suum caeno oblitum videret, magnum, credo, acciperet dolorem: sic ego hunc, omnibus a me pictum & politum artis coloribus, subito deformatum, non sine magno dolore vidi; quamquam nemo putabat, propter CLODIANVM negotium, me illi amicum esse debere; tamen tantus fuit amor, ut exhauriri nulla posset iniuria; itaque Archilochia in illum edicta BIBULI populo ita sunt iucunda, ut eum locum, ubi proponuntur, prae multitudine eorum, qui legunt, transire nequeant; ipsi ita acerba, ut tabescat dolore; mihi mebercule molesta, quod & eum, quem semper dilexi, nimis excruciant; & timeo, tam vebemens vir, tamque acer in ferro: & tam insuetus contumeliae, ne omni animi impetu dolori, & iracundiae pareat. BIBULI qui sit exitus futurus, nescio; ut nunc res se habet, admirabili gloria est; quin cum comitia in mensem Octobr. distulisset; quod solet ea res populi voluntatem offendere &c.

IN VICESIMAM PRIMAM EPISTOLAM.

Subtiliter scribam? Subtiliter scribere quid esset, antea iam a nobis explicatum esse puto. Graeci κατὰ λέπτον dicunt, Galli Par le menu; sequitur enim, Tota perit.

Illorum, qui Catoni irati omnia perdidderunt.] Pompeium significat, qui Catoni iratus erat iam inde a Murenæ & Syllani Consulatu: iis enim Consulibus Qu. Metellus Nepos, Tribunus plebis, legem ferre conatus est, ut Pompeius propter metum coniurationis ad urbem cum exercitu vocaretur, eique reipublicae cura committeretur. Cui legi pertinacissime Cato est adversatus. Vide PLUTARCHVM in Catone Uticensi.

Vix impressam orbitam.] ASCONIVS PEDIA-

NVS in tertiam Verrinam, Orbitam duo signare notat, interim rotam ipsam, interim rotæ vestigium.

Progressum praecipitem, inconstantem reditum videt.] Praeceptus & periculosus progressus eorum est, qui audacibus consiliis sunt usi: in quibus si pergant, omnia eis tentanda, miscenda, pervertenda sunt, si modi tuti & salvi esse volunt: quod nisi maximo periculo non fit. Neque vero possunt ad sanitatem mentis, & partium meliorum studium reverti sine aliqua inconstantiae & levitatis nota. Itaque animo pendet: qui cum in dubio est, huc & illuc facili momento impellitur: ut non sine causa M. Tullius reipub. omnium qui unquam fuerunt, guber-

bernator peritissimus, quorsum praesens tempestas eruptura esset, & dominatio evasura, vereretur.

Ac vide mollitiem animi.] Quid M. TVLLIVS animi mollitiem vocet, libro primo iis verbis, ipse exponit epistola, MAGNA mihi varietas. Nam si ita statueris, & irritabiles animos esse optimorum saepe hominum, & eosdem placabiles: & esse hanc agilitatem (ut ita dicam) mollitiemque naturae plerunque bonitati coniunctam, &c.

In illo loco.] Pro rostris.

O spectaculum uni Crasso iucundum.] M. Crassus Pompeii ex Consulatu vetus erat inimicus, quem summa discordia simul gesserant: nec tantum valuit gratiae reconciliatio, quin veterum

dissensionum memor semper esset.

Vt si Apelles Venerem.] Apelles Veneris ἀναδνομένης, hoc est emergentis e mari summa perfecit.

Si Protogenes Ialysum illum suum.] Protogenes pictor Ialysum annis septem absolvit. Est autem Ialysus Rhodiorum genius, Solis & Rhodi filius, quemadmodum scribit PINDARVS. Picturae huius meminit M. TVLLIVS in Oratore ad Brutum, & libro in Verrem sexto, quem ego quartum facio.

Quod solet ea res populi voluntatem offendere.] Populus scire quamprimum cupit, quos habiturus sit magistratus: quare cum Comitiorum dies tolluntur, offendi solet.

QVAM vellem Romae mansisses: mansisses profecto, si haec fore putassemus; nam Pulbellum nostrum facillime teneremus: aut certe, quid esset facturus, scire possemus; nunc se res sic habet; volitat, furit, nihil habet certi; multis denuntiat; quod fors obtulerit, id acturus videtur; cum videt, quo sit in odio status hic rerum, in eos, qui haec egerunt, impetum facturus videtur; cum autem rursus opes & vim exercitus recordatur, convertit se in nos; nobis autem ipsis cum vim, tum iudicium minatur; cum hoc POMPEIVS egit, & ut ad me ipse referebat, (alium enim habeo neminem testem) vehementer egit, cum diceret, in summa se perfidiae, & sceleris infamia fore, si mihi periculum crearetur ab eo, quem ipse armasset, cum plebeium fieri passus esset; sed fidem recepisse sibi & ipsam, & APPIVM de me: hanc si ille non servaret, ita laturum, ut omnes intelligerent, nihil sibi antiquius amicitia nostra fuisse; haec, & in eam sententiam cum multa dixisset, aiebat illum primo sane diu multa contra: ad extremum autem manus dedisse, & affirmasse nihil se contra eius voluntatem esse facturum; sed postea tamen ille non destitit de nobis asperrime loqui; quod si non faceret, tamen ei nihil crederemus: atque omnia sicut facimus, pararemus; nunc ita nos gerimus, ut in dies singulos & studia in nos hominum, & opes nostrae augeantur. Rempub. nulla ex parte attingimus; in causis atque in illa opera nostra forensi summa industria versamur; quod egregie non modo iis, qui utuntur opera, sed etiam in vulgus gratum esse sentimus; domus celebratur: occurritur: renovatur memoria Consulatus: studia significantur: in eam spem adducitur, ut nobis ea contentio, quae impendet, interdum non fugienda videatur; nunc mihi & consiliis opus est tuis, & amore, & fide; quare advola; expedita mihi erunt omnia, si te habebō; multa per VARRONEM nostrum agi possunt, quae te urgente erunt firmiora; multa ab ipso PVBLIO elici, multa cognosci, quae tibi occulta esse non poterunt: multa etiam; sed absurdum est singula explicare: tum ego requiram te ad omnia; unum illud tibi persuadeas velim, omnia mihi fore explicata, si te videro: sed totum est in eo, si ante, quam ille ineat magistratum. Puto POMPEIVM CRASSO urgente, si tu aderis, qui per βούπιυ ex ipso intelligere possis, qua fide ab illis agatur, nos aut sine molestia, aut certe sine errore futuros; precibus nostris & cohortatione non indiges; quid mea voluntas, quid tempus, quid rei magnitudo postulet, intelligis. De Repub. nihil habeo ad te scribere, nisi summum odium omnium hominum in eos, qui tenent omnia, mutationis tamen spes nulla; sed, quod facile sentias, taedet ipsum POMPEIVM, vehementerque poenitet; non pro-

provideo satis, quem exitum futurum; sed certe videntur haec aliquo eruptura. Libros ALEXANDRI, negligentis hominis, & non boni poëtae, sed tamen non inutilis, tibi remisi. N. NUMESTIVM libenter accepi in amicitiam; & hominem gravem, & prudentem, & dignum tua commendatione cognovi.

IN VICESIMAM SECUNDAM EPISTOLAM.

Multis denunciat.] Non uni mihi minatur, & periculum denunciat, sed & de Caesare asperrime loquitur. In eos qui haec egerunt.] Quorum opera in hanc perturbationem respublica devenit.

Vim exercitus.] Caesariani.

Quum Plebeium fieri passus esset.] Antea diximus quo die Caesar legem Curiatam de adoptione Clodii tulit, Pompeium in auspicio fuisse.

Crasso urgente.] Plus Cicero Crasso, quam

Pompeio confidebat: Sic enim ad Qu. fratrem scribens *epist. MI frater. Tu si forte quid erit molestiae te ad Crassum & Callidium conferas censeo; quantum Hortensio credendum sit nescio. Messalam tui studiosum esse arbitror: Pompeium etiam simulatorem puto.*

Eos qui tenent omnia.] Epistola XVIII. TENENT per se posuit M. TVLLIVS. *Scopus est, inquit, iis qui tenent; ut eodem modo eum hoc loco scripsisse putem: illudque OMNIA additum ab eo qui parum bene Ciceronem nosset.*

NVMQVAM ante arbitror te epistolam meam legisse, nisi, mea manu scriptam; ex eo colligere poteris, quanta occupatione distinear; nam, cum vacui temporis nihil haberem, & cum, recreandae vocolae causa, necesse esset mihi ambulare, haec dictavi ambulans. Primum igitur illud te scire volo, SAMSICERAMVM nostrum amicum, vehementer sui status poenitere: restituique in eum locum cupere, ex quo decidit: doloremque suum impertire nobis, & medicinam interdum aperte quaerere; quam ego posse inveniri nullam: post deinde omnes illius partis auctores ac socios, nullo adversario, consenescere; consensionem universorum nec voluntatis, nec sermonis maiorem unquam fuisse. Nos autem (nam, id te scire cupere, certo scio) publicis consiliis nullis intersumus, totosque nos ad forensam operam, laboremque contulimus; ex quo, quod facile intelligi possit, in multa commemoratione earum rerum, quas gessimus, desiderioque versamur; sed βωπίδος nostrae consanguineus non mediocris terrores iacit atque denunciat, & SAMSICERAMO negat; caeteris prae se fert, & ostentat; quamobrem, si me amas tantum, quantum profecto amas; si dormis, expergiscere; si stas, ingredi; si ingredere, curre; si curris, advola; credibile non est, quantum ego in consiliis, & prudentia tua quod maximum est, quantum in amore & fide ponam; magnitudo rei longam orationem fortasse desiderat: coniunctio vero nostrorum animorum brevitate contenta est; permagni nostra interest, te, si comitiis non potueris, at declarato illo, esse Romae. Cura, ut valeas.

IN VICESIMAM TERTIAM EPISTOLAM.

Recreandae vocolae causa.] Cicero tum in causis forensibus summa assiduitate industriaeque versabatur.

Publicis consiliis nullis intersumus.] In Sena-

tum non venimus.

At declarato illo.] Antequam tamen ineat magistratum: cum etiam ei omnia erunt integra.

QVAS NUMESTIO litteras dedi, sic te iis evocabam, ut nihil acrius, neque incitatus fieri posset; ad illam κέλυσιν adde etiam si quod potes; ac ne sis perturbatus; novi enim te, & non ignoro, quam sit Amor omnis sollicitus atque anxius: sed res est, ut spero, non tam exitu molesta, quam auditu. VECTIVS ille, ille noster index, CAESARI, ut perspiciamus, pollicitus est, se se curaturum, ut in aliquam suspicionem facinoris CVRIO filius adduceretur; itaque insinuatus in familiaritatem adolescentis, & cum eo, ut res indicat, saepe congressus, rem in eum locum deduxit, ut diceret sibi certum esse cum suis servis in POMPEIVM impetum facere, eumque occidere; hoc CVRIO ad patrem detulit, ille ad POMPEIVM; res delata ad Senatum est; introductus VECTIVS primo negabat se unquam cum CVRIONE restitisse; neque id sane diu; nam statim fidem publicam postulavit; haud reclamatum est; tum exposuit, manum fuisse iuventutis duce CVRIONE, in qua PAVLLVS initio fuisset, & CN. CAEPIO hic BRVTVS, & LENTVLVS, flaminis filius, conscio patre; postea C. SEPTIMIUM scribam BIBVLI, pugionem sibi a BIBVLO attulisse: quod totum irrisum est; VECTIO pugionem defuisse, nisi ei Consul dedisset; eoque magis id eiectum est, quod A. D. III. Id. Mai. BIBVLVS POMPEIVM fecerat certiore, ut caveret insidias; in quo ei POMPEIVS gratias egerat; introductus CVRIO filius, dixit ad ea, quae VECTIVS dixerat: maximeque in eo tum quidem VECTIVS est reprehensus, quod dixerat adolescentium consilium, ut in foro cum gladiatoribus GABINII POMPEIVM adorirentur: in eo principem PAVLLVM fuisse; quem constabat eo tempore in Macedonia fuisse; fit S. C. ut VECTIVS, quod confessus esset, se cum telo fuisse, in vincula coniceretur: qui eum emisisset, contra Rempub. esse facturum; res erat in ea opinione, ut putarent id esse actum, ut VECTIVS in foro cum pugione, & item servi eius comprehenderentur cum telis: deinde ille se diceret indicaturum; idque ita actum esset, nisi CVRIONES rem ante ad POMPEIVM detulissent; tum S. C. in concione recitatum est; postero autem die CAESAR, is, qui olim, Praetor cum esset, Q. CATVLVM ex inferiore loco iusserat dicere, VECTIVM in rostra produxit; eumque in eo loco constituit, quo BIBVLO Consuli aspirare non liceret; hic ille omnia, quae voluit, de Rempub. dixit; & qui illuc factus, institutusque venisset, primum CAEPIONEM de oratione sua iustulit, quem in Senatu acerrime nominarat, ut appareret noctem, & nocturnam deprecationem intercessisse; deinde, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione, attigerat, eos nominavit, LVCVLLVM, a quo solitum esse ad se mitti C. FANNIVM, illum, qui in P. CLODIVM subscripserat; L. DOMITIVM, cuius domum constitutam fuisse, unde eruptio fieret: me non nominavit: sed dixit, Consularem disertum, vicinum Consulibus, sibi dixisse, AHALAM SERVILIVM aliquem, aut BRVTVM opus esse reperiri; addidit ad extremum, cum, iam dimissa concione, revocatus a VATINIO fuisset, se audisse a CVRIONE, his de rebus conscium esse PISONEM, generum meum & M. LATERENSEM; nunc reus erat apud CRASSVM DIVITEM VECTIVS de vi: & cum esset damnatus, erat iudicium postulaturus: quod si impetrasset, iudicia fore videbantur; ea nos, utpote qui nihil contemnere solemus, non pertimescebamus; hominum quidem summa erga nos studia significabantur: sed prorsus vitae taedet, ita sunt omnia omnium miseriarum plenissima; modo caedem timueramus, quam oratio fortissimi senis Q. CONSIDII discusserat: ea, quam quotidie timere potueramus, subito exorta est; quid quaeris? nihil me infortunatius, nil fortunatius est CATVLO, cum splendore vitae, tum hoc tempore; nos tamen in his miseriis erecto animo, & minime perturbato sumus: honestissimeque, & dignitatem nostram magna cura tuemur. POMPEIVS de CLODIO iubet nos esse sine cura, & summam in nos benivolentiam omni oratione significat. Te habere

bere consiliorum auctorem, solitudinum socium, omni in cogitatione coniunctum, cupio; quare, ut NUMESTIO mandavi, tecum ut ageret; item, atque eo, si potest, acrius, te rogo, ut plane ad nos advoles; respirabo, si te videro.

IN VICESIMAM QVARTAM EPISTOLAM.

ectius ille noster index.] C. Caesar Praetor a L. Vectio indice apud Nigrinum Quaestorem inter socios Catilinae nominatus est, cuius etiam chirographum Catilinae datum pollicebatur. Vide SVE-

TONIVM in D. Iulio.

Curio filius adduceretur.] A quo praecipue oppugnabatur, patre adiutore perpetuo improborum hoste. Vide Vatinianam interrogationem.

*Et Cneus Cepio hic Brutus.] Cn. Servilium Cepionem dicere arbitror, cuius opera cum maxime usus antea esset Caesar, hominem postea contumeliosissime tractavit, sua Iulia quam ei desponderat, Pompeio data, quemadmodum scribit in D. Iulio SVE-
TONIVS. Quem cum Caesar non dubitaret, quin inimicum haberet, Vectii indicio de medio tollere cogitavit. Cur autem dicatur Brutus, compertum non habeo. A Bruto fortasse aliquo adoptatus fuerat. Frater quidem erat Serviliae, M. Bruti matris.*

Et Lentulus Flaminis filius.] Filius Lentuli Flaminis L. Lentulus vocabatur, testis CICERO epistola ad Qu. fratrem, EGO ex magnis. Patris meminit idem CICERO in Vatiniana interrogatione iis verbis, L. Lentulum hunc indicem vestrum Flaminem Martialem, quod erat eo tempore Gabinii tui competitor, eiusdem Vectii indicio opprimere voluisti.

In eo principem Paulum fuisse, quem constabat eo tempore in Macedonia fuisse.] Hac de re ita M. TULLIVS in Vatiniana interrogatione, L. Paulum, qui tum Quaestor Macedoniam obtinebat, quem civem? quem virum? qui duos nefarios patriae proditores, domesticos hostes legibus exterminarat, hominem ad conservandam rempublicam natum, in idem hoc Vectii indicium, atque in hunc eundem numerum aggregasti.

*Qui olim Praetor cum esset, Q. Catulum ex inferiore loco iusserat dicere.] Caesar primo die Praeturae Qu. Catulum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit rogatione promulgata, qua curationem eam, in alium transferebat. Testis SVE-
TONIVS in D. Iulio.*

In eo loco instituit.] Quo autoritatis exquirendae causa caeteri magistratus principes civitatis producere consueverunt. Vide Orat. in Vatinium.

Vt apparet noctem & nocturnam deprecationem intercessisse.] Cepionem Servilium fratrem fuisse Serviliae Bruti matris diximus: cum qua rem Caesar habere credebatur. Quare apparuerat, inquit, sororem pro fratre noctu Caesarem deprecata.

*Lucillum.] Inter Caesarem & Lucillum contentiones ortae aliquando fuerant. SVE-
TONIVS in Iulio, Lucio, inquit, Lucullo liberius resistenti tantum calumniarum Caesar metum iniecit, ut ad genua ultro sibi accideret.*

In P. Clodium subscripserat.] De pollutis religionibus accusatum.

M. Laterensem.] M. Iuventium Laterensem, qui Plancium accusavit.

Disertum Consularem vicinum cos.] Caesar post Pontificatum in sacra via habitavit prope palatium: ubi Ciceronis domus erat.

Et cum esset damnatus, erat indicium postulaturus.] Quomodo indicium erat Vectius postulaturus, si iam in Senatu indicaverat? falsum Vectii indicium fuerat: atque ita fides ei habita a Senatu nulla est. Nunc autem cum damnatus de vi esset, verum indicium postulaturus erat, ut liceret scilicet sibi indicare a quibus inductus esset, ut tot & tales viros falso accusaret.

Non pertimescebamus.] Nunc pertimescebamus legendum puto. Quo modo enim qui nihil solent contemnere, iudicia non pertimescunt?

Quam oratio fortissimi senis Qu. Confidii.] Qu. Confidius Caesari cos. querenti de Senatu infrequenti, ideo Senatores non convenire respondit, quod eius milites & arma timerent. Quem cum rogasset Caesar, cur ipse quoque non timeret, fortem senectute se factum respondit.

Nihil me fortunatius & Catulo, cum splendore vitae tum hoc tempore.] Quomodo nihil eo fortunatius erat, si illum vitae taedebat? tum vero quis hic Catulus est? An non obierant iam diem ambo Catuli pater & filius? Vide igitur, an sic putes legendum, Nihil me infortunatius, nihil Catulo fortunatius, cum splendore vitae, tum hoc tempore. Catulus enim si in vita remansisset, propter vitae splendorem, quemadmodum M. Tullius, miserrimus & infortunatissimus fuisset: quas miseras morte effugit.

CUM aliquem apud te laudaro tuorum familiarium, volam illum scire ex te, me id fecisse; ut nuper me scis scripsisse ad te de VARRONIS erga me officio, te ad me rescripsisse, eam rem summae sibi voluptati esse; sed ego mallet, ad illum scripsisses, mihi illum satisfacere, non quo faceret, sed ut faceret; mirabiliter enim moratus est, sicut nosti, ἔλιπτό, καὶ οὐδὲν; nos tenemus praeceptum illud, τὰς τῶν κρατούντων; at hercule alter, tuus familiaris HORTALVS quam plena manu, quam ingenue, quam ornate nostras laudes in astra sustulit, cum de FLACCI Praetura, & de illo tempore Allobrogum diceret; sic habeto, nec amantius, nec honorificentius, nec copiosius potuisse dici; ei te hoc scribere a me tibi esse missum, sane volo; sed quid tu scribas? quem iam ego venire, atque adesse arbitror; ita enim egi tecum superioribus litteris; valde te expecto, valde desidero; neque ego magis, quam ipsa res & tempus poscit. His de negotiis quid scribam ad te, nisi idem, quod saepe? Rep. nihil desperatius: iis, quorum opera, nihil maiore odio. Nos, ut opinio, & spes, & coniectura nostra fert, firmissima benivolentia hominum muniti sumus; quare advola; aut expedies nos omni molestia, aut eris particeps; ideo sum brevior, quod, ut spero coram brevi tempore conferre, quae volumus, licebit. Cura, ut valeas.

IN VICESIMAM QUINTAM EPISTOLAM.

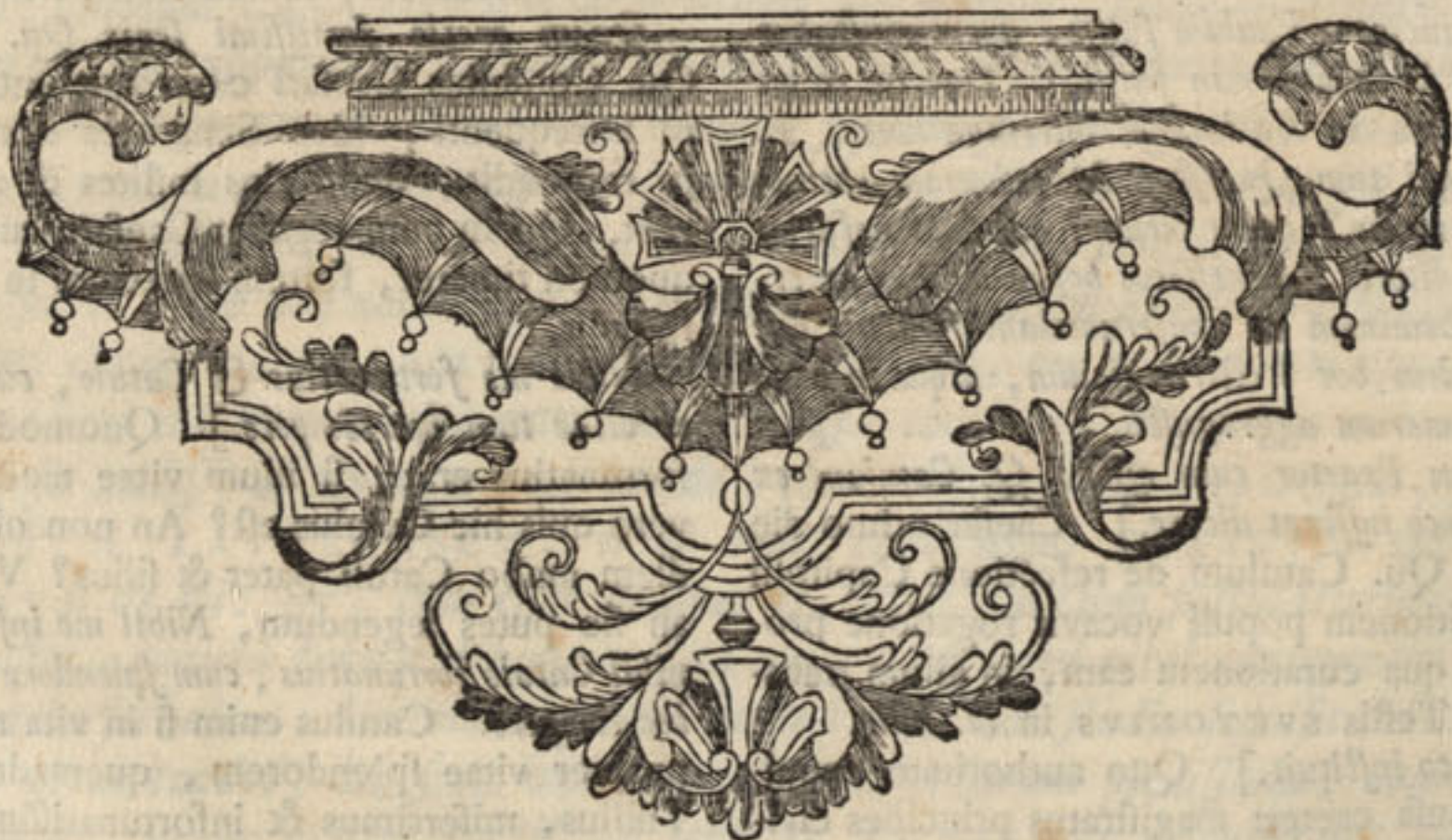
Mirabiliter enim moratus est sicuti nosti, ἔλιπτό καὶ οὐδὲν.] Ἐλιπτό καὶ οὐδὲν ὄγιες. Nihil simplex, nihil verum in iis hominibus est.

Τὰς τῶν κρατούντων.] EVRIPIDIS Senarius est, τὰς τῶν κρατούντων ἀμαθίας φέρειν χρέων.

Vitia potentium ferenda sunt.

Cum de Flacci Praetura.] L. Flaccus Con-
sule Cicerone Praetor fuit: cuius in coniuratione Catilinae extinguenda egregia fuit opera, Is ex Praetura Asiatica accusatus, ab Hortensio defensus est.

F I N I S.

ANTONII GOVEANI

COMMENTARIUS

IN

M. TULLII CICERONIS

TOPICA,

AD

IOANNEM MANSENCALLVM,

PRIMUM TOLOSÆ

PRAESIDEM.

ANTONIUS GOVEANVS

IOANNI MANSENCALLO

PRIMO TOLOSÆ PRAESIDI

S. D.

*N*ihil te clarius, nihil illustrius, nihil te denique maius
habet civitas Tolosana, IOANNES MANSENCALLE.
Si enim ad honorum respicimus amplitudinem: maiores
in civitate hac optare nemo potest; si ad literas: omnes
tota Gallia docti viri tibi facile cedunt; si ad eas artes,
quae per se viros faciunt amplissimos & clarissimos, iustitiam, tem-
perantiam, & in summa potestate parem sapientiam: iis vero rebus
ita excellis, ut caeteras laudes tuas, quae maximae atque illustris-
simae sunt, una haec obscurare videatur. Nihil, uti in principio
posui, nihil inquam te maius habet civitas Tolosana, nihil praestan-
tius: ut mirum nemini videri debeat, si in ea & scriptis meis ex tuo
potissimum nomine commendationem quaesierim, & meorum studiorum
patronum te defensoremque delegerim. Mitto igitur ad te Commen-
tarium nostrum in Topica CICERONIS, rem non abhorrentem ab
iis studiis, quibus maxime delectaris: praecepta enim ipsa e Philoso-
phia sunt, exempla e medio iure civili: utriusque autem studii tua
possessio est. Qui si tibi, uti spero, probabitur: nihil erit, quod cu-
iusquam praeterea hominis aut iudicium expectem, aut reprehensio-
nem pertimescam. Deus Opt. Max. amplitudinem tuam incolumem
servet. Tolosae Id. Februariis. [MD. XLV.]

ANTONII GOVEANI

COMMENTARIUS

IN

M. TVLLII CICERONIS

AD

C. TREBATIVM

TOPICA.

MAIORES nos res 1. scribere ingressos C. TREBATI, & iis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores, 2. e cursu ipso revocavit voluntas tua. Cum enim mecum in Tusculano esses, & in bibliotheca separatim uterque nostrum ad suum studium libellos quos vellet evolveret, incidisti in ARISTOTELIS Topica quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus, 3. continuo a me eorum librorum sententiam requisisti. Quam tibi cum exposuissem, disciplinam in-

ve-

C. CAESARE fortiter quidem, sed parum feliciter a Reip. gubernatione semoto, cum M. Antonius COS. nihil per Senatum, omnia solus ageret, & veteranis Caesaris Urbem iam implevisset, cedendum sibi ex Italia M. TVLLIVS existimavit. Et cum liberam olim legationem a Caesare impetrasset, ea tum uti optimum ratus est. Quo in itinere Topica haec ad C. TREBATIVM RVFFIONEM, Iureconsultum, familiarem suum, conscripsit.

Topica.] Topica Aristotelica librum hunc inscribit idem ipse TVLLIVS in epistola ad Trebatium, cuius est initium, Lib. 7. epist. 20. Vide quanti. Itaque, inquit, ut primum Velia navigare coepi, institui Topica Aristotelica conscribere, ab ipsa urbe commonitus amantissima tui.

1. Maiores nos res scribere ingressos.] Philosophiam dicit: ad quam scribendam, quamobrem, & quo tempore animum appulerit, scribit ipse cum locis aliis compluribus, tum in prooemio libri primi de Natura Deorum. Sin autem, inquit, quis requirit, quae causa nos impulerit, ut haec tam sero literis mandarem: nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, & is esset Reip. status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius Reip. causa Philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus & laudem civitatis, res tam graves, tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri. Hortata est etiam, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna & gravi commota iniuria: cuius si maiorem aliquam levatio-

nem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam Philosophiam pertractandam dedissem.

2. Et iis libris quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores.] Legendum puto, Et digniores, iis libris, quos &c. ut ablativus iis libris ad verbum scribere referatur. Brevi enim tempore complures in Philosophia libros edidit, qui fere enumerantur in prooemio lib. II. de Divinatione. Iudicium autem hoc nostrum confirmat ipse TVLLIVS in prooemio lib. I. de Naturae Deorum his verbis scribens, Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis tam subito studium extitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Breve autem hoc tempus fuit, quo Caesar regnavit: id quod intelligimus ex literis M. Bruti & C. Cassii Praet. ad M. Antonium COS. Lib. II. epist. 3. in quibus scriptum sic est, Tu etiam atque etiam vide, quid suscipias, quid sustinere possis: neque quamdiu vixerit Caesar, sed quam non diu regnarit, fac cogites. Sententia itaque mihi haec esse videtur, Ingressum philosophica scribere, tu me ad haec Rhetorica, res minus dignas, revocasti.

3. Qua inscriptione commotus.] Non intelligebat Trebatius, quidnam Aristotelica illa inscriptio sibi vellet. Neque mirum videri debet, Iureconsulto propria Dialecticorum verba fuisse ignota.

Z z z z z

4. Vt

veniendorum argumentorum, ut sine ullo errore 4. ad eam rationem via perveniremus ab ARISTOTELE inventa, 5. libris illis contineri: verecunde tu quidem, ut omnia, sed tamen ut facile cernerem, te ardere studio, mecum, ut tibi illa traderem, egisti. Cum autem ego te, non tam vitandi laboris mei causa, quam quod interesse tua arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres, vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem: utrunque, ut a te audiebam, es expertus. Sed a libris te obscuritas reiecit. Rhetor autem ille, magnus ut opinor, 6. Aristotelica se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus, eum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis, praeter admodum paucos, ignoretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae & inventae sunt, allici debuerunt: sed dicendi quoque incredibili quadam cum copia, tum etiam suavitate. Non potui igitur tibi saepius hoc roganti, & tamen verenti, ne mihi gravis esses (facile enim id cernebam) debere diutius, ne ipsi iuris interpreti 7. fieri videretur iniuria. Etenim cum tu mihi meisque multa saepe cavisses, veritus sum, ne si ego gravarer, 8. aut ingratum id, aut superbum videretur 9. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis, quam fuerim occupatus. Vt autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, 10. cum opera mea nec respub. nec amici uterentur, nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto id quidem mihi liceret: ut veni Veliam, 11. tuaque & tuos vidi, 12. admonitus huius aeris alieni, nolui deesse, ne tacitae quidem flagitationi tuae. Itaque haec, cum mecum libros non haberem, memoria repetita, in ipsa navigatione conscripsi, tibi que ex itinere misi, 13. ut mea diligentia mandatorum tuorum, te quoque, etsi admonitore non eges, ad me-

mo-

4. *Vt sine ullo errore.*] Hos ars a natura dif- fert.

5. *Via ab ARISTOTELE inventa.*] Via ab ARISTOTELE inventa haec est. Locos argumentorum & probationum dictis quatuor (*dicta* Graeci *κατηγορούμενα* vocant) divisit, intra quae omnem quaestionem cadere esset necesse: tum autem locos dedit, quibus quatuor illa dicta & constitui & everti possent: ut in partem utranque de re omni proposita disputaremus: quod quidem disputandi genus princeps ipse quoque instituit ARISTOTELES, quemadmodum in *Oratore* & *lib. 5. de Fin.* testatur M. TULLIVS.

6. *Magnus, ut opinor.*] Ironiam nullam hoc loco video: magnus enim Rhetor esse poterat, ut *Aristotelica* ignoraret, quae paucis admodum Philosophis nota erant.

7. *Iuris interpreti.*] Prudentes homines *leges XII. Tab.* responsitando initio interpretabantur, uti scribit CICERO *primo de Legibus*: unde Iureconsulti, *Iuris interpretes* dicti sunt. Quae prudentum interpretatio, iuris Civilis pars facta est, quemadmodum scribit POMPONIVS. Iureconsultum autem CICERO *primo de Oratore* sic definit, *Eum qui legum, & consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, & ad respondendum, & ad agendum, & ad cavendum peritus sit.*

8. *Ne si ego gravarer.*] Legendum puto, *Eo gravarer.* CICERO 2. *de Orat.* *Non essem*

tam inurbanus ac pene inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem.

9. *Superbum videretur.*] A quo responsum ferre non possumus, *superbus* a CICERO dicitur: sic enim ad *Valerium Iureconsult.* scribit, *Lib. 1. epist. ult.* *Quamquam qui istinc nunc veniunt, partim te superbum esse dicunt, quod nihil respondeas: partim contumeliosum, quod male respondeas.*

10. *In Graeciam proficiscens.*] Cum libera legatione, animo scilicet redeundi ante Cal. Ianuarias, ut in Senatu Cal. ipsis adesse posset: quo die novus COS. uti scribit VARRO, ad Senatum de rep. referebat. Vide *primam Philip. & lib. ult. epist. ad Atticum.*

11. *Vt veni Veliam.*] Veliam venit Cicero XVI. Cal. Sept. Ibi que diem unum constitit. Vide *epist. ad Atticum Lib. 16. epist. 4.* cuius initium est, *Octavo idus.* Verum in Graeciam proficiscens, quomodo Veliam venit? Iter in Graeciam tritum per Brundisium erat: quod tum metu Macedonicarum legionum M. Tullius vitavit. Vide 1. *Philip.*

12. *Tuaque & tuos vidi.*] Trebatii paternae possessiones Veliae erant. Vide *Epist. CICERONIS ad Treb. Lib. 7. epist. 21.* cuius est initium, *Amabilior mihi Velia.*

13. *Ex itinere misi.*] Rhegio. Vide *epist. ad Trebatium, Lib. 7. epist. 20.* cuius est initium, *Vide quanti.*

memoriam nostrarum rerum excitarem. 14. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere. Cum omnis ratio diligens differendi, 15. duas habeat partes, unam inveniendi, alteram iudicandi: 16. utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, ARISTOTELES fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt. Iudicandi enim vias 17. diligenter persecuti sunt, eam scientiam, quam Dialecticam appellant. Inveniendi vero artem, quae Topice dicitur, quae ad usum potior erat, & ordine naturae certe prior, totam reliquerunt. 18. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est, & utranque, si erit ocium, persequi cogitamus: & ab ea quae prior est, ordiemur. Vt igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato & notato loco, facilis inventio est: sic cum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus. Sic enim appellatae ab ARISTOTELE 19. sunt hae quasi sedes e quibus argumenta promuntur. Itaque licet definire locum esse argumenti sedem: argumentum autem, rationem, quae rei dubia 20. faciat fidem. Sed ex his locis 21. in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso de quo agitur haerent, alii assumuntur extrinsecus. In ipso, tum ex toto, 22. tum ex partibus 23. eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id, de quo quaeritur. 24. Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt, longeque distincta sunt. 25. Sed ad id totum, de quo differitur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum 26. evolvit id de quo quaeritur. Eius argumenti talis est formula. Ius civile 27. est aequitas

14. Ad memoriam nostrarum rerum excitarem.] Tullius abiens, Trebatio sua negotia commendavit: scribens siquidem ad Trebatium illa epist. quam paulo ante citavi, Amabilior, Sed, inquit, valebis, meaque negotia videbis.

15. Cum omnis ratio diligens differendi.] Logicam dicit. Sic enim in principio libri de Fato, Obscura quaestio est, quam περί δυνάτων Philosophi appellant: totaque est Logicae, quam rationem differendi voco.

16. Alteram iudicandi.] Quae fere posita est in regulis concludendae argumentationis: aptum enim ineptumve sit argumentum, intelligi nulla alia ex re potest.

17. Iudicandi enim vias.] Stoici innumera- biles conclusionum modos excogitaverunt: quam scientiam, Dialecticam appellabant: unde Dialectici ipsi nominantur: neque praeter eos, a CICERONE ulli alii Philosophi. Dissimulandum autem non est, quam varie apud Philosophos sumatur Dialectica. ARISTOTELES eam Logicae partem, quae circa probabilia versatur, Dialecticam vocat: Stoici iudicandi artem: PLATO principem ipsam Philosophiam interdum Dialecticam appellat.

18. Totam reliquerunt.] Quod artis pene nihil esse in inveniendo statuerent, quia id omnes facerent, totam eam facultatem naturae esse, naturaeque relinquendam, stoici censebant.

19. Sic enim appellatae ab Arist.] ARISTOTELES. I. artis Rhetoricae quid ipse locum vocet, his verbis scribit, Καθάπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς τοπικοῖς καὶ ἐν ταῦθα διαίρετόν τῶν ἐνθυμημάτων ταῦτε εἶδη καὶ τὰς τόπους ἐξ ὧν ληπτέον. λέγω δὲ εἶδη μὲν τὰς καθέκαστον γένος τὰς ἰδίαις προτάσεις,

τόπους δὲ τὰς κοινὰς ὁμοίως ἀπάντων. Ac rursus lib. 2. σοιχείων δὲ λέγω καὶ τόπον ἐνθυμημάτων τὸ αὐτὸ.

20. Rei dubiae.] Aut tanquam dubiae.

21. Sed ex his locis.] Divisio locorum, pro ea ratione quam quisque habet cum re de qua quaeretur.

22. Tum ex toto.] Ex definitione, quae totam rei naturam explicat & evolvit.

23. Tum ex partibus.] Per partes, formas quoque intelligi est necesse. Sed partis nomine, eo utitur libentius, quo notius vulgo est quam formae, aut (quod idem est) speciei.

24. Affectae sunt ad id, de quo quaeritur.] Quodammodo respiciunt id, de quo quaeritur, & cum eo coniunctae sunt: etsi ad id totum non adhibentur: quemadmodum Definitio, partium enumeratio, nota, sive notatio.

25. Quae absunt, longeque distincta sunt.] Quae ex autoritate sumuntur argumenta (testimonia ea CICERO appellat) cum re proposita nullo naturae vinculo coniuncta sunt. Quid enim tabulis testamenti commune est cum Sempronio, de quo dubitatur sitne haeres a patre institutus? CICERO hoc eodem libro, Quae autem, inquit, extrinsecus assumuntur, ea maxime ex autoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes ἀτέχνως vocant, id est, artis expertes.

26. Quasi involutum.] Quod uno nomine dicitur, involvi videtur.

27. Ius civile est aequitas.] Ius civile, ius est cuiusque civitatis proprium: quanquam cum nunc ius civile dicimus, intelligimus ius populi Romani: ut cum Poëtam Graeci dicunt, ἡο-

tas constituta 28. *iis, qui eiusdem civitatis sunt* 29. *ad res suas obtinendas.* 30. *Eius autem aequitatis utilis est cognitio; utilis est ergo iuris civilis scientia. Tum partium enumeratio, quae tractatur hoc modo: Si neque censu, 31. neque vindicta, 32. nec testamento 33. liber factus est, non est liber: 34. neque est ulla earum rerum: non est igitur liber. Tum notatio, 35. cum ex vi verbi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Cum lex Aelia Sentia 36. assiduo vindicem assiduum esse iubeat,*

lo-

MERVVM dicunt: qui propter excellentiam, commune nomen Poëtarum, fecit apud Graecos suum. Constat autem ius hoc civile populi Romani, ex legibus, plebiscitis, Senatus consultis, edictis magistratum, autoritate Prudentum, more & consuetudine. De quibus omnibus dicerem, nisi ad te scriberem.

28. *Aequitas constituta.*] A populo, aut ab eo, cui populus condendi iuris potestatem concessit; non potest enim populus, nisi sua voluntate, obligari: quemadmodum scribit CICERO in nobilissima illa *Cornelii Balbi de ferfione*.

29. *Iis qui eiusdem civitatis sunt.*] Iuris enim dissimilitudo varietatem civitatum facit: quemadmodum scribit CICERO in ea *Oratione*, quam paulo ante citabamus *pro Cornelio Balbo*, & primo lib. *de legibus*: quo in loco, eiusdem maxime civitatis eos facit, qui ut eisdem legibus, ita & eisdem utuntur magistratibus.

30. *Ad suas res obtinendas.*] Finis hic quidem est iuris civilis. CICERO *pro Cecinna*: *Nam ut perveniat ad me fundus, testamento altius fieri potest. Ut retineam quod meum factum sit, sine iure civili non potest.* Sed tribus tamen in rebus positum esse ius civile universum, scribit VLPPIANVS: *in conservando videlicet suo iure, aut minuendo, aut novo acquirendo.*

31. *Si neque censu.*] Servus qui volente domino censebatur, libertatem consequabatur. CICERO *pro Cecinna*: *Cum autem incensum vendidit, hoc iudicat: cum ii qui in servitute iusta fuerint, censu liberentur, eum, qui cum liber esset, censerit noluerit, ipsum sibi libertatem ab iudicasse.* Idem primo *de Oratore*: *Quid de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest: nonne ex iure civili potest esse contentio, cum quaeritur, is qui domini voluntate census sit, si lustrum non sit conditum, sitne liber?*

32. *Neque vindicta.*] Apud Praetorem. Quo de genere libertatis scribit his verbis LIVIUS *Decadis primae lib. 2.* *Praemium indici, pecunia ex aerario, libertas, & civitas data. Ille primus dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant, Vindiccio ipsi nomen fuisse; post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.*

33. *Nec testamento.*] Aut quavis alia ultima voluntate: in codicillis enim posse relinqui libertates, liquidi iuris est: quanquam codicillorum ius introductum nondum erat,

34. *Non est liber.*] Imperfecta videtur haec partium enumeratio: potest nanque manumitti servus, ut neque vindicta, neque censu, neque testamento liber factus sit: is scilicet, qui inter amicos manumissus est. Quod quidem libertatis genus antiquissimum esse, ex eo intelligi potest, quod apud Comicos hoc modo servos videmus liberari. TERENCEVS in *Adel. Actu ult.* *Syre eho accede huc ad me, liber esto.*

35. *Num notatio.*] Notatio adhibetur ad id totum, de quo quaeritur; nam cum rem totam nomen complectatur, &, quemadmodum paulo ante scripsimus, involvat: *notatio*, quae nominis quaedam est veluti definitio, ad totam rem non incommode adhibebitur: cui quidem locus relictus nullus est, si rebus temere nomina imponuntur, neque ad earum naturam accommodantur.

36. *Cum lex Aelia Sentia.*] Lex quaedam fuit *Aelia Sentia*, ab Aelio & Sentio duobus latoribus (duae enim erant familiae *Aeliorum* & *Sentiorum*) sic appellata: cuius multa in nostro iure mentio: erat autem de dandis libertatibus. Haec autem lex, quae nunc a CICERONE *Aelia Sentia* appellatur, lex est XII. *tabularum*, quemadmodum testatur GELLIUS lib. 16. *cap. 10.* *iis verbis scripta, ASSIDVO ASSIDVVS VINDEX ESTO: PROLETARIO CIVI QVIVIS VOLET VINDEX ESTO: Quae lex cum ad servorum libertates nihil pertineat, dici non potest ea Aelia Sentia, cuius in libris Iureconsult. mentio fit. Existimo itaque verba haec, Aelia Sentia, inducenda, & locum sic legendum, cum lex assiduo assiduum, &c. ut intelligatur lex XII. tabularum. Legem enim cum dicimus, XII. tabularum dicimus. Sic enim paulo post CICERO in loco a pari, *At in lege aedes non appellantur*, hoc est in lege XII. tabularum. Quorum vetustissimus interpretes fuit quidam SEX. AELIUS CATVS: quemadmodum in *legibus*, & in *dialogis de Oratore* testatur CICERO: quem hoc eodem loco non ut latorem legis, sed ut interpretem appellat. Neque ego hoc tam commode cogitare potuissem, nisi AEMARVS RANCONEVS, Burdigalae suae decus, librum mihi ostendisset manu scriptum, in quo haec erat lectio, quam probamus. Legis igitur huius XII. tabularum vis & sententia haec est, Locupleti fideiussor locuples sit, inopi quivis; in quo summa aequitas est; quem enim homo tenuis locupletem pro se fideiussorem inveniat? Locuples*

locupletem iubet locupleti. *Locuples enim assiduus, ut ait AELIVS, appellatus ab aere dando. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quae quodam modo affectae sunt ad id de quo quaeritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum. Coniugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno, varie commutantur, 37. ut sapiens, sapienter, sapientia; haec verborum coniugatio συζυγία dicitur, ex qua huiuscemodi est argumentum, Si compascuus ager est, ius est compascere. A genere sic ducitur, Quoniam argentum omne 38. mulierī legatum est, non potest ei pecunia, quae numerata domi relicta est, non esse legata. Forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, 39. nunquam seiungitur. Numerata autem pecunia nomen argenti retinet: legata igitur videtur. A forma generis, quam interdum partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset: si ea in manum viri non convenerat, 40. nihil debetur. Genus est enim uxor: eius duae formae: una matrumfamilias, earum*

quae

ples porro pro re qua de agitur, intelligendus est. *Assiduus* autem, ut SEX. AELIVS interpretatur, appellatur locuples ab aere sive asse (nam *as* ab aere dicitur) dando, hoc est tributo conferendo: unde quoque TRIBVS appellatas scribit LIVIVS.

37. *Quae orta ab uno, varie commutantur.]* Quae eadem initia, casus vero diversos habent. Neque tamen *coniugata* continuo dicuntur, nisi re quoque & significatione verba convenient: neque enim est, ut *Amor* & *Amaror* dicantur *coniugata*.

38. *Quoniam argentum omne.]* Legavit vir uxori omne argentum: *Legasse*, inquit CICERO, pecuniam quoque numeratam videtur, quia in omni argento contineri ea videatur. Contra tamen VLPPIANVS §. l. 19. de Auro & arg. leg. cuius haec verba sunt, *Cum aurum & argentum legatum est, quidquid auri argentique relictum est, legato continetur: sive factum, sive infectum sit; pecuniam autem signatam placet eo legato non contineri.* Idem aliquanto post, l. 27. *An cui omne argentum legatum est, ei numi quoque legati esse videantur, quaeritur; & ego puto, non contineri; non facile enim quisquam argenti numero numos computat.*

39. *Quoad suum nomen retinet.]* Forma quoad generis nomen retinet, nunquam a genere separatur: tum separatur, cum amittit. Legavit vir uxori ligna omnia, arbores stantes non legavit. *Suum* pro *Eius*, non semel a CICERONE dicitur: nisi malis suum nomen, naturale esse nomen: ut numi argentei nomen naturale sit *argentum*: quod quidem amittit, cum percussus est: tum enim *numus* dicitur.

40. *Si ea in manum viri non convenerat.]* A definitione videtur, non a specie ductum argu-

mentum; definitur enim *Materfamilias*, *uxor*, quae in manum venit: eaque definitio dicitur *Fabiae* non convenire, quoniam *uxor* tantum sit habita. De *Matrefamilias* VLPPIANVS in L. pronunciatum, 46. de Verb. significatione, *Matrefamilias*, inquit, accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a caeteris foeminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina. Nam neque nuptiae, neque natales faciunt matres familiarum, sed boni mores. Id & CICERO de patrefamilias scribit in oratione pro *Quintio*: *Memini*, inquit, *vetus est de scurra, multo facilius divitem, quam patrefamilias fieri posse.* Porro autem in manum convenire, est in viri manum tradi: quod genus matrimonii a TERENCE in *Andria*. Act. 1. Scen. 5. significatur, *Hanc*, inquit, *mibi in manum dat; mors continuo ipsam occupat.* Quae igitur sic in viri manum convenerant, *Matrefamilias* appellabantur. Quarum duo genera facere CICERO videtur in oratione pro *Flacco* iis verbis, *At enim Androni Sextilio gravis iniuria facta est, & non ferenda, quod cum esset eius uxor Valeria intestata mortua, sic egit eam rem Flaccus, quasi ad ipsum haereditas pertineret. In quo quid reprehendas, scire cupio; quod falsum intenderit? qui doces? Ingenua, inquit, fuit. O peritum iuris hominem; quid? ab ingenuis mulieribus haereditates lege non veniunt? In manum, inquit, convenerat. Nunc audio; sed quaero, utrum usu, an coemptione? usu non potuit: nihil enim potest de tutela legitima sine omnium tutorum autoritate diminui. Coemptione? Omnibus ergo autoribus: in quibus certe Flaccum fuisse non dices.*

quae in manum convenerunt: altera earum, quae tantummodo uxores habentur. 41. Qua in parte cum fuerit Fabia, legatum ei non videtur. A similitudine, hoc modo: Si aedes eae corruerunt, vitiumque fecerunt, quarum ususfructus legatus est, haeres restituere non debet, 42. nec reficere, non magis quam servum restituere, si is cuius ususfructus legatus est, deperisset. A differentia: 43. Non si uxori vir legavit omne argentum, quod suum esset, 44. idcirco quae in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt, in arcae positum sit argentum, 45. an in tabulis debeat. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui vir bonorum 46. suorum ususfructum legavit, cellis vinariis & oleariis 47. plenis relictis, putare id ad se per-

41. Quae tantummodo uxores habentur.] Scriptum sic est l. 24. π. de ritu nuptiarum, In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intelligendae sunt: si non corpore quaestum fecerit. Multum itaque interest inter concubinas, & eas mulieres, quae tantummodo habentur uxores. TERENCE in Adel. Act. 3. Scen. 2. Postremo, quando ego conscia mihi sum, a me culpam esse hanc procul: Neque pretium, neque rem ullam intercessisse illa aut me indignam, experiar, Geta. Vxor igitur erat Aeschini Philumena, non concubina: Alioquin qui auderet mater experiri?

42. Haeres restituere non debet.] Si quidem sine eius facto culpave corruerunt, vitiumve fecerunt. Restituuntur autem collapsae aedes: reficiuntur, quae vitium fecerunt. Quid reficere sit, explicat his verbis VLPPIANVS, Reficere est, quod corruptum est, in pristinum statum restaurare. Verbo reficiendi tegere, substruere, sarcire, aedificare, item advehere adportareque ea quae ad eandem rem opus sunt, continentur. π. de Ruris l. 1.

43. A differentia.] Differentiam, dissimilitudinem dicit, non eam qualitatem, quae speciem cum genere constituit.

44. Argentum, quod suum esset.] Si quis legavit uxori omne argentum, quod suum esset, non videtur legasse, quod in credito erat. PAVLVVS in L. Si ita legatum 7. π. de auro & argento leg. Si inquit, ita legatum esset, VESTEM MEAM, ARGENTVM MEVM DAMNAS ESTO DARE: id legatum videtur, quod testamenti tempore fuisset: quia praesens tempus semper intelligitur, si aliud comprehensum non sit. Nam cum dicit, Vestem meam, Argentum meum: hac demonstratione, meum, praesens, non futurum tempus ostendit. VLPPIANVS in L. Qu. Mutius 27. eo. tit. §. 2. Argento, inquit, omni legato, quod suum esset, sine dubio non debetur id, quod in credito est; hoc ideo, quia non videtur suum esse, quod vindicari non potest. POMPONIVS in l. Scribit Qu. Mutius 34. eo. tit. Scribit, inquit, Qu. Mutius: si aurum suum omne uxori paterfamilias legasset: id aurum, quod Aurifici faciendum dedisset, aut quod ei deberetur, si ab Aurifice repensum non esset, mulieri non deberi. POMPONIVS. Hoc

ex parte verum est, ex parte falsum; nam de eo quod debetur, sine dubio. Ut puta si auri libras stipulatus fuerit: hoc aurum quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad uxorem: cum illius factum adhuc non sit; id enim quod suum esset, non quod in actione haberet, legavit. In aurifice falsum est, si aurum dederit, ita ut ex eo auro aliquid sibi faceret; nam tunc, licet apud Aurificem sit aurum, dominium tamen non mutavit; manet enim eius qui dedit: & tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici; per quod eo perducimur, ut nihilominus uxori debeatur. Quod si aurum dedit aurifici, ut non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio: tunc quatenus dominium eius auri transit ad aurificem (quippe quasi permutationem fecisse videatur) & hoc aurum non transibit ad uxorem. Ad haeredem tamen etiam quae in nominibus sunt, transeunt. l. haeres 37. de acq. haer. π.

45. In arcae positum sit argentum.] Non est necesse, in arca positum esse argentum; satis est, posse vindicari, & in dominio nostro esse.

46. Non debet ea mulier, cui vir bonorum.] IULIANVS in l. Quoties 34. de usufructu, §. 2. Univerforum, inquit, bonorum, an singularium rerum ususfructus legatur, haecenus interesse puto: quod si aedes incensae fuerint, usufr. aedium specialiter legatus peti non potest: bonorum autem usufructu legato, areae ususfructus peti poterit; quoniam qui bonorum suorum ususfructum legat: non solum eorum, quae in specie sunt, sed & substantiae omnis ususfructum legare videtur: in substantia autem bonorum etiam area est.

47. Cellis vinariis & oleariis.] Earum rerum, quae usu consumuntur, ususfructus neque naturae iure, neque vero civili constitui potest: cum ususfructus, uti PAVLVVS ad Vitellium scribit, aliud nihil sit, quam ius aliena re utendi fruendi, salva rei substantia: ut re sublata & consumpta, tolli ususfructum necesse sit. Cum igitur oleum, vinum, frumentum, vestimenta, quibus proxima est pecunia numerata, quae & ipsa usu & assidua permutatione quodam modo extinguatur, utendo consumantur, neque in hoc rerum genere constitui ususfructus possit: non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum ususfructum legavit, vino & oleo relictis putare,

pertinere. Usus enim non abusus legatus est. Ea sunt inter se contraria. Ab adiunctis: 48. Si ea mulier 49. testamentum fecit, quae se capite nunquam diminuit, non videtur ex edicto Praetoris secundum eas tabulas possessio dari; adiungitur enim, ut secundum servorum, 50. secundum exulum, secundum puerulorum tabulas possessio videatur ex edicto dari. 51. Ab antecedentibus autem, & consequentibus, & repugnantibus, hoc modo: Ab antecedentibus. 52. Si viri culpa factum est divor-

tium,

tare, ius sibi esse utendi fruendi; usus enim ei, non abusus relictus est; hae autem res *in abusu consistunt*, ut scribit VLPPIANVS in l. Hoc 5. §. si pecuniae 1. de usufruct. earum rerum quae usu consumuntur. Senatus tamen utilitatis causa censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine haeredi caveatur. Itaque si pecuniae usufructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, & legatarius satisfaciat haeredi de tanta pecunia restituenda si morietur, aut capite minuetur. Caeterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis iis, satisfacitur ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hae fuerint aestimatae. Ergo Senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum, neque enim poterat, sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

48. *Ab adiunctis.*] Quae CICERO adiuncta vocet, ex eo exemplo, quo *hoc loco* utitur, intelligi non potest; quod enim affert argumentum, a pari, non ab adiunctis ducitur: id quod ipse Cicero sensit, in repetitione loci huius sic scribens, *Ab adiunctis posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto Praetoris secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset.* Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet, cum quaeritur quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit.

49. *Si ea mulier.*] Huic loco magnam adfert lucem CICERONIS ad Trebat. epistola, Lib. 7. epist. 22. quae his verbis scripta est, *Cicero Trebatius S. Silii causam te docui; is postea fuit apud me; cum ei dicerem, tibi videri, spon- sionem illam nos sine periculo facere posse, SI BONORVM TURPILIAE POSSESSIONEM QV. CAEPIO PRAET. EX EDICTO SVO MIHI DEDIT: negare aiebat SERVIVM tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non haberet.* Species igitur huiusmodi est, Turpilia cum se capite nunquam minuisset, testamentum fecerat, & haeredem Silium scripserat; ex iis tabulis Praetor Silio bonorum Turpiliae possessionem dat; pater Turpiliae postea re audita in haereditatem lege agit. Silius cum possessionem suam tueri vellet, spon-

sionem facere vult, Si Praetor sibi ex suo edicto bonorum possessionem dedisset; quae sponsio Servio periculosa videbatur: quoniam iis tantum Praetor bonorum possessionem edicto pollicetur, qui testamenti tabulas protulerint. Silium tabulas testamenti non protulisse, cum eas tabulas protulerit, quae nullae erant, ut pote ab ea muliere institutae, quae, quia se capite nunquam minuerat, hoc est quia emancipata non erat, testamenti condendi ius non habebat. Quam capitis diminutionem ut hoc loco intelligam, facit VLPPIANVS, qui lib. 5. *Opinionum* sic scribit: *POST mortem filiae suae, quae ut materfamilias quasi iure emancipata vixerat, & testamento scriptis haeredibus decessit, adversus factum suum, quasi non iure eam neque praesentibus testibus emancipavit, pater movere controversiam prohibetur.*

50. *Vt secundum servorum.*] Qui aut sui iuris, aut mentis compotes non sunt, aut civitatem amiserunt, testamentum facere non possunt. Qui in insulam relegati sunt, & quibus terra Italica aut sua provincia interdicitur, testamenti faciendi ius retinent, uti scribit CAIVS. L. Eius. 8. π. *Qui testamentum facere possunt.*

51. *Possessio videatur ex edicto dari.*] Cum Praetor bonorum possessionem ex iis tabulis dedit quae, nullae erant: non videtur, uti antea scripsimus, ex edicto possessionem dedisse; tabulas siquidem non intelligitur protulisse, qui pupilli protulit, aut filiifamilias, aut exulis, aut servi, aut fursosi.

52. *Ab antecedentibus.*] Ab antecedentibus ex mente CICERONIS ducitur argumentum, cum rebus duabus propositis, ab ea quae antecessit, argumentamur. Tractavit quis duriter uxorem, ea divorcium fecit. Duo proposui: viri saevitiam, & discessionem uxoris; ex eo quod primum posui, colligo nunc, Nihil ex dote pro liberis apud virum manere oportere, quoniam culpa viri fuerit factum divorcium. Si enim temere a viro uxor divertisset, & dotem & donationem ante nuptias amisisset. C. de rep. l. Consensu 8. §. vir quoque 3. Verum porro divorcium, uti scribit PAVLVVS lib. 25. ad ed. id demum est, quod animo perpetuam constituendi divisionem fit. Itaque si missio repudio, brevi reversa est uxor, nec divertisse videtur.

tium, et si mulier nuncium remisit 53. tamen pro liberis manere 54. nihil oportet. A consequentibus, 55. Si mulier cum fuisset nupta cum eo cui connubii ius non esset, 56. nuncium remisit: 57. quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur, 58. pro liberis manere nihil oportet. A repugnantibus: 59. Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum 60. legavit a filio, neque a secundo haerede legavit, mortuo filio, mulier usumfructum non amittet. Quod enim semel testamento 61. alicui datum est, id ab eo invito cui datum est, auferri non potest; repugnat enim recte accipere, & invitum reddere. Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius parietem 62.

53. *Et si uxor nuncium remisit.*] Nuncium uxor remittit viro, vel praesenti, vel absenti, per eum, qui in potestate eius sit, cuiusve is eae in potestate sit. Remittit autem his verbis, RES TVAS TIBI HABETO: item his, RES TVAS TIBI AGITO.

54. *Pro liberis manere.*] Quorum favor, uti scribit Imperator in *l. Consensu 8. Cod. de Repudiis*, dissolutionem matrimonii difficiliorem faciebat. Quae tamen si contigisset: siquidem mulieris culpa, *Certa dotis pars*, quemadmodum in locum hunc scribit BOETIVS, *apud patrem remanebat*: si vero de utriusque consensu dirimebatur matrimonium, tamen de dote aliquid deque donatione ante nuptias apud patrem remanebat, quemadmodum scribit Imperator in *l. Quod hodie 9. Cod. de Repudiis*. Quis Romae repudii inventor fuerit, scribit A. GELLIVS *Lib. 4. cap. 3.* his verbis, *Memoriae proditum est, quingentis fere annis post Romam conditam nullas rei uxoriae neque actiones, neque cautiones in urbe Roma, aut in Latia fuisse: quia profecto nihil desiderabantur, nullis etiam tunc matrimoniis divertentibus.* SERVIVS quoque Sulpitius in libro quem composuit de Dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse visas scripsit, cum Sp. Carbilus, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, divortium cum uxore fecit, quod liberi ex ea, corporis vitio, non gignerentur, anno ab Urbe cond. D. XXIII. M. Atilio P. Valerio COSS. Atque is Carbilus traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse.

55. *A consequentibus.*] A consequentibus ducitur argumentum, cum propositis duobus, a posteriore argumentamur, hoc modo: Mulier servo cui imprudens nupserat, nuncium remisit: qui ex ea coniunctione nati sunt, patrem non sequuntur. Quare pro liberis ex dote apud patrem manere nihil oportet; id quod ex eo collegi, quia patrem liberi non sequerentur: quod e duobus quae proposui posterius est.

56. *Cui connubii ius non esset.*] Servo homini connubii ius non est: iustae enim nuptiae inter Cives Romanos contrahuntur, qui secundum legum praecepta coeunt.

57. *Nuncium remisit.*] Si coniunctio liberae mulieris cum servo homine matrimonium non est, neque disiunctio & separatio erit divortium.

Quare Nuncium remisit, hoc est, eius consuetudine abstinuit, eumque a se habuit alienum.

58. *Quoniam qui nati sunt, patrem non sequuntur.*] Si qui adversus leges coeunt: neque vir, neque uxor, neque nuptiae, neque matrimonium, neque dos intelligitur. Itaque qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii quos mater vulgo concepit.

59. *A repugnantibus.*] *Repugnantia*, contrariorum sunt consequentia, aut contrarium unum & consequens alterius. Repugnant, *studium iuvandi, & nocendi voluntas*: item, *Amicus, & Nocendi voluntas*. Contraria sunt, *Recte accipere, & male accipere*: repugnant, *recte accipere, & invitum reddere*. Is enim reddere cogitur, qui non recte accepit.

60. *Ancillarum usumfructum.*] Ususfructus ancillarum, omnis ea utilitas est, quae ex ancillis percipi potest, praeter earum partus, qui in fructu non sunt, sed ad proprietatis dominum pertinent: neque enim placuit homines in fructu esse, quorum gratia rerum omnium fructus natura comparavit.

61. *Quod enim semel testamento.*] Ius semel acquisitum nemo sine suo facto invitum amittit, sive civili ac legitima ratione, sive iure gentium fuerit acquisitum.

62. *Ab efficientibus causis, hoc modo: Omnibus est ius parietem.*] Causarum quot sint, & quae genera, subtilissime posterius explicabit ipse TULLIVS: quo loco de *causis* nos quoque plura dicemus. Nunc satis sit monuisse, causam omnem, quia omnis ad efficiendum aliquid conferat, *efficientem* nunc dici a TULLIO. Quod ad exemplum attinet, Omnes, inquit, ad parietem communem, sive is solidus sit, sive fornicatus, possunt directum adiungere parietem: ne si incumbens adiungatur, paries communis corruat. Quidam ad parietem communem fornicatum, hoc est fornicatum & arcuatim aedificatum (cui contrarius *solidus* est) parietem communem ut adiungeret & insereret, demoliri parietem communem coepit, cum ante *damni infecti* apud Praetorem promisisset (Praetoria enim haec est stipulatio) paries communis corruit. Quoniam tamen non eius culpa, qui

directum ad parietem communem adiungere, vel solidum, vel fornicatum. At si quis in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debet praestare quod fornix vitii fecerit. Non enim eius vitio qui demolitus est, damnum factum est: sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut suspendi non possit. Ab effectis rebus 63. hoc modo: Cum mulier viro in manum convenit, omnia quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt eiusmodi: Quod in re maiore valet, valeat in minore: ut si in urbe fines non reguntur, 64. neque in urbe aqua arceatur. 65. Item contra, Quod in minore valet,

qui demolitus est, damnum datum est, sed operis vitio fornicati, quod ita aedificatum est, ut diruta parte aliqua suspendi & in alto retineri non possit, non tenetur damnum praestare, qui damni infecti promisit. Nam quemadmodum scribit VLPIANVS π . de damno infecto in l. Fluminum Publicorum 24. si ex loci vitio damnum timeatur, damni infecti stipulationem interponi non oportet; & POMPONIUS eodem Tit. Inter quos, inquit, paries communis est, aedificiorum nomine quae quisque propria habet, stipulari damni infecti solet. Sed tunc ea cautio necessaria est, cum aut alter solus aedificat, & vitium ex opere futurum est: aut alter pretiosiora aedificia habeat, & plus damni sensurus sit decidente pariete; alioquin si aequale periculum est: quantum quis vicino praestat, tantum ab eo consequitur.

63. *Ab effectis rebus.]* A causis, non ab effectis duci argumentum hoc videtur: Mulier viro in manum convenit, quare quae mulieris fuerunt, omnia viri dotis nomine effecta sunt; hoc enim efficit conventio in manum. Si autem sic colligas: Stichus dotalis Seiae servus Sempromii mariti est, quoniam quae mulieris fuerunt, posteaquam ea in manum convenit, viri fiunt dotis nomine: a rebus quidem effectis argumentaris, non tamen proprie: id enim ex quo collegisti, effectum non est eius quod collegisti: id quod fieri debet, cum ab effectis rebus argumentari volumus. Nunc ad exemplum: Quae mulieris fuerunt, posteaquam illa in manum aut viro, aut ei cuius in potestate vir est, convenit, omnia viri fiunt dotis nomine. Earum uxorum, quae in manum conveniunt, duo paulo ante genera fecimus ex CICERONE in Oratione pro Flacco: in qua eadem ita demum mulieris bona omnia fieri refert Orator, si mulier tutoribus autoribus (in quorum potestate leges semper esse mulieres volebant) omnia sua bona doti dixisset. Non enim mulieris omnia bona viri continuo fiebant, ubi illa in manum convenerat. Id quod ex verbis M. CATONIS intelligimus in susceptione legis Voconiae, quae sic habent, Gellius lib. 17. cap. 6. Principio nobis mulier magnam dotem attulit: tum magnam pecuniam recipit, quam in viri potestatem non committit; eam pecuniam viro dat mutuam: postea

ubi irata facta est, servum receptitium sectari atque flagitare virum iubet. CICERO pro Cecinna, Ipse nunquam auderet iudicare deberi viro dotem, quam mulier nullo autore dixisset. Neque existimandum est, bona quae mulier doti dicit, sic viri fieri, ut eorum verus is dominus sit: sed in bonis quidem viri sint, mulieris tamen manent; nam neque a viro res dotalis alienari potest, & soluto matrimonio dos repetitur. Magis igitur est, ut vir in uxoris bonis usumfructum quam dominium habeat. Idque ex l. Cum post divortium 69. π . de Iure dotium colligi potest, in qua scriptum iis verbis est, Partus dotalium ancillarum dotis esse portionem convenit: ideoque frustra pacisci virum, ut inter uxorem & se partus communis sit. Quod si vir verus esset rerum dotalium dominus, partus quoque ancillarum eius essent: sed quoniam usumfructum duntaxat habet, ideo partus ancillarum qui in fructu non sunt, dotis esse portionem convenit. Quod autem, dicimus virum non esse verum rerum dotalium dominum, sic intelligi volumus, si modo res aestimatae in dotem traditae non sint: tum enim, quamvis eas mulier in usu habeat, viri tamen dominium factum videtur. Vt igitur locum hunc concludamus: quae mulieris fuerunt, non simpliciter viri fieri dicuntur a M. TVLLIO, sed viri fieri causa dotis, quae voto tantum atque animo dantis perpetua est.

64. *Vt si in urbe fines non reguntur.]* Iudicium finium regundorum habet locum in confinio rusticorum praediorum, in urbanorum displicuit; neque enim confinia haec sunt, sed magis vicina dicuntur, eaque communibus parietibus plerumque determinantur. Et ideo si in agris aedificia iuncta sint, huic locus actioni non erit. Sed quamvis iudicium agrorum proprium sit, in urbe tamen locum interdum habet propter hortorum latitudinem. L. sed & loci 4. π . finium regun.

65. *Neque in urbe aqua arceatur.]* Actio aquae pluviae arcendae non alias habet locum, quam si aqua pluvia agro noceat: Caeterum si aedificio aut oppido, cessat haec actio; agi autem ita poterit, Ius non esse stillicidia vel flumina immittere. Specialis enim est actio de aqua arcenda: de stillicidio autem & flumine immissis generalis.

valeat, valeat in maiore; licet idem exemplum convertere. 66. Item, Quod in re pari valeat, valeat in hac, quae par est: ut quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium. 67. At in lege aedes non appellantur, 68. Et sunt caeterarum omnium, quarum annuus est usus: valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat.

Quae autem extrinsecus 69. assumuntur, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes ἀπέχως vocant, id est artis expertes: ut si ita respondeas, Quoniam P. SCAEVOLA 70. id solum esse ambitus aedium dixerit, quantum parietis communis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo in tectum

66. Licet idem exemplum convertere.] Si in urbe aqua arcetur, fines in urbe regantur.

67. Ut, quoniam usus et auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium.] CICERO pro Cecinna, Lex iubet usum et auctoritatem fundi esse biennium: ac utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Quo in loco & usus & auctoritas pro usucapione ponitur. Usus pro usucapione dici a CICERONE, dubium non est; sic enim paulo post hoc eodem loco in Topicis, Et sunt caeterarum omnium rerum quarum annuus usus est; hoc est, quae anno uno usucapiuntur. PAPINIANS π. Quibus ex causis maiores &c. in l. denique 19. Denique, inquit, si emptor priusquam per usum sibi acquireret, ab hostibus captus sit, placet interruptam possessionem postliminio non restitui. Auctoritatem pro eadem re dicit CICERO in Oratione Pro domo sua. De Arusp. respon. sic enim scribit: Multae sunt domus, Patres conscripti, in hac urbe, atque haud scio an pene cunctae, iure optimo, sed tamen iure privato, iure haereditario, iure auctoritatis, iure mancipii, in re nexi; eodem modo intelligit BUDAEVUS Venuleii dictum in l. ult. de evictionibus, Si alienam rem mihi tradideris. Et eandem pro derelicto habuero: amitti auctoritatem placet. Argumentum igitur huiusmodi est. Fundus biennio usucapitur, Quare aedes biennio usucapientur; quemadmodum enim fundus, sic & aedes in rebus soli & immobilibus videntur posse numerari. Quanquam fundi appellatione, ut FLORENTINUS scribit lib. sept. institutionum, omne aedificium & omnis ager continetur, ita ut ager cum aedificio fundus dicatur: tamen quemadmodum scribit VLPIANUS in l. locus. 60. π. de verb. sig. fundum plerumque accipimus, locum sine villa: & IABOLENUS in l. Quaestio de 115. verb. sig. fundum esse scribit quidquid solo tenetur. Aedes FLORENTINUS in lege fundi. 211. π. de verb. sig. urbana aedificia: rustica autem, villas scribit appellari. Neque tamen aedificia urbana omnia aedes dicentur, nisi quae habitandi causa parata sint. Nam neque porticus, neque fornice, neque Theatra, neque templa, neque basilicae, aedium appellatione continentur.

68. At in lege aedes non appellantur.] At de aedibus fillet lex XII. tabularum: ideoque in caeteris rebus quae anno uno usucapiuntur, numerantur; Aequitas tamen obtinuit, ut biennio

usucaperentur. Cum enim constent ex solo, quod biennio usucapitur: & superficie, cuius annuus est usus: nihilque iuri civili tam sit contrarium, quam ut res eadem diversis usucapiatur temporibus: convenit aedes biennio usucapi debere propter solum, cui cedere superficiem liquidi iuris est. Qua de re his verbis scribit IABOLENUS in l. Eum qui 23. π. de usucap. et usurp. Eum, inquit, qui aedes mercatus est, non puto aliud quam ipsas aedes possidere; nam si singulas res possidere intelligeretur, ipsas aedes non possideret; separatis enim corporibus ex quibus aedes constant, universitas aedium intelligi non poterit. Accedit eo, quod si quis singulas res possidere dixerit: necesse erit ut dicat, in possessione superficiei tempore de mobilibus statuto locum esse, & se solum capturum ampliore tempore; quod absurdum, & iuri civili minime conveniens est, ut una res diversis temporibus capiatur: ut puta, cum aedes ex duabus rebus constent, ex solo & superficie: & universitas earum possessione temporis immobilium rerum dominium mutet.

69. Quae autem extrinsecus assumuntur, ea maxime.] Extrinsecus assumuntur, quae ex se causa non parit: ita absunt, longeque disiuncta sunt; quare non inveniri, sed assumi ab oratore dicuntur; quae causa est cur ab ARISTOTELE probationes sine arte in Rhetoricis appellentur.

70. Ut si ita respondeas, Quoniam P. Scaevola id solum.] Hic est Publius Scaevola Pontifex maximus Q. Scaevolae Pontificis Max. pater, qui, ut scribit POMPONIVS l. 2. de orig. iur. decem libellos de Iure civili reliquit. Is interrogatus quantum aedium esset ambitus, respondit, quantum parietis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo in tectum eius qui protexisset, aqua deflueret. Si quis igitur id sibi ius videri respondeat, quoniam P. Scaevolae visum sic est: auctoritate is, non artificiosa probatione faciat fidem. Quod ad exemplum attinet, non videtur P. Scaevola de omnium aedium ambitu respondisse: insularum enim ambitus quae parietem cum vicino communem non habent, defini sic non potest; species igitur de qua respondit Scaevola, huiusmodi mihi videtur: Cum paries communis aut reficiendus esset, aut demolendus, aut in eum aliquid immittendum, deque eo dividendo ageretur, ambigebatur quem-

tectum eius aedis qui protexisset, aqua deflueret, 71. id tibi ius videri. His igitur locis qui sunt expositi, ad omne argumentum reperiendum, tanquam elementis quibusdam significatio 72. & demonstratio datur. Vtrum igitur haecenus satis est? Tibi quidem tam acuto & tam occupato puto. Sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid, quam te hinc patiar non satiatum discedere. Quando ergo unusquisque eorum locorum quos exposui, sua quaedam membra habet, ea quam subtilissime persequamur, & primum de ipsa definitione dicatur.

Definitio est oratio quae id quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo sunt genera prima. 73. Vnum earum rerum quae sunt, alterum earum quae

quemadmodum fieri divisio deberet. Hoc constabat, partem eam quae in mearum aedium ambitu esset, hoc est in mea area, partem inquam eam esse meam, cum superficies cedat solo; quaerebatur igitur, qui aedium mearum esset ambitus. Communi dividendo agi in re hac posse scribit VLPPIANVS π. de com. divi. l. si aedes 12. Si aedes, inquit, communes sint, aut paries communis: & eum reficere, vel demoliri, vel in eum immittere quid opus sit: COMMUNI DIVIDENDO iudicio erit agendum, aut interdicto VTI POSSIDETIS experimur. Idem scribit PAULVS π. de Ser. urb. Praet. l. in re communi. 26. In re, inquit, communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quidquam invito altero potest, neque prohibere quominus alter faciat; nulli enim res sua servit. Itaque propter immensas contentiones plerumque res ad divisionem pervenit. Sed & per communi dividendo actionem consequitur socius, quominus opus fiat: aut ut id opus quod fecit, tollat.

71. Ex quo in tectum eius, qui protexisset, aqua deflueret.] Quid enim? si tectum ita proieci, ut parietem totum communem protexerim: an ideo paries communis totus meus erit? non; sed tantum ex qua parte aqua in meum tectum defluit. Verum si rem attentius consideremus, videbimus profecto eandem de tecto dubitationem emergere, quae de pariete antea erat, quatenus scilicet tectum meum sit. Quare putarim fuggrundis quibusdam & aquarum divortiiis tectum parietis communis divisum fuisse. Huc enim respexisse CICERO videtur scribens ad Caelium, Lib. 2. epist. 9. Montem Amanum sibi cum Bibulo communem, divisum aquarum divortiiis. & 3. de Orat. Haec autem, ut ex Apenino fluminum, sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta divortia. Protegere autem, quemadmodum BUDAEVVS interpretatur, est tectum proiicere.

72. Tanquam elementis quibusdam significatio.] Alludit ad rationem quandam scribendi obscuram per elementa & notas, qua veteres utebantur: de qua CICERO iis verbis ad Atticum scribit lib. 13. epist. 26. Et quod ad te de decem legatis scripsi, parum intellexi: credo quia di-

scipulos scripseram. De C. Tuditano enim quaerebam, quem ex Hortensio audieram fuisse in decem. Ad quam rationem scribendi respexit quoque lib. secundo de Divinatione, divinationem irridens iis verbis, Quam scite per notas nos certiores facit Iupiter! PAULVS l. 40. π. de militari testamento, Lucius Titius miles notario testamentum scribendum notis dictavit, & antequam literis perscriberetur, vita defunctus est.

73. Definitionum autem duo sunt genera prima.] Rerum enim quae definiuntur, duo sunt genera. Aut enim tangi cernive possunt, aut intelliguntur tantum, hoc est animo & cogitatione cernuntur. Fundus, aedes, mancipium, paries, stillicidium, pecus, supellex, penus, sensibus subiecta sunt. Quanquam enim fundum cum dico, caeteraque eodem modo, rem universam dicam: res autem universae longe absint a sensibus: fundus tamen hic aut ille cum cernitur tangiturve, fundus cerni tangive dici potest: ut cum Socratem video, hominem video. Eae igitur res dicuntur tangi cernive, quarum subsunt quaedam corpora. Quarum autem nulla subsunt corpora, eae intelliguntur tantum; cuius generis sunt haec, usucapio, tutela, gens, agnatio: quarum rerum in animis nostris impressa quaedam notio est atque intelligentia. De fundo, atque item de aedibus, paulo ante scripsimus quid essent. De pariete AELIVS GALLVS sic scribit, L. paries 157. π. de verborum sign. Paries est, sive murus, sive maceria est. Stillicidium notae significationis est. Mancipium varie accipitur; nam & hominem bello captum, & servituti mancipatum, quomodo hic accipio, & domini comparisonem possidendique ius, & dominium, & mancipationem ipsam significat. Pecudis appellatione M. TVLLIVS omnem bestiam intelligit lib. primo de Legibus; sic enim scribit, Itaque ad hominum commoditates & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea quae gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata videantur: nec solum ea quae frugibus atque baccis terrae foetu profunduntur, sed etiam pecudes, quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas.

quae intelliguntur. *Esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fundum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, & caetera; quo ex genere quaedam interdum nobis definienda sunt. 74. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt: cerni tamen animo, atque intelligi possunt: ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, 75. si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio 76. insignita, & impressa in intelligentia, quam notionem voco; ea saepe in argumentando definitione explicanda est. Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum, 77.*

aliae

tas. In lege tamen *Aquila* (CAIVS in *L. Lege Aquilia* 12. π. *Ad legem Aquil. de damno iniuria dato*) *pecudis* appellatione neque ferae bestiae continentur, neque canes, sed eae tantum quadrupedes quae gregatim habentur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, caprae, fues: nam & ii gregatim pascuntur. *Supellex* est domesticum patrisfamilias instrumentum, quod neque argento, aurove facto, vel vesti adnumeratur; sic enim a POMPONIO definitur π. *de de supel. leg. l. pr.* *Supellectilis* autem originem eam fuisse ex LABEONE scribit CELSVS in *L. Labeo. eod. tit.* quod olim iis qui in legationem proficiscerentur, locari solerent quae sub pellibus usui forent. *Penu* legata contineri quae esui potuique sunt, scripsit Q. MUTIVS *lib. 2. Iuris civilis.* De qua his verbis A. GELLIVS *lib. 4. cap. 1.* *Sed ut faciam aequiore animo ut sis, ne illi quidem veteris iuris magistri, qui sapientes appellari sunt, definisse satis recte existimantur quid sit penus. Nam Qu. Scaevolam ad demonstrandum penum his verbis usum audio, Penus est, inquit, quod esculentum aut poculentum est. Quod enim ipsius patrisfamilias, aut liberorum patrisfamilias, eiusque familiae quae circum eos aut liberos eius est, & opus non facit, causa paratum est, ut Mutius ait, penus videri debet. Nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut coenae causa parantur, penus non sunt. Sed ea potius quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur, & reconduntur: ex eo quod non in promptu sint, sed intus & penitus habeantur, penus dicta sunt. Praeterea de penu ascribendum hoc etiam putavi: SERVIVM SVLPITIVM in reprehensis Scaevolae capitibus scripsisse, SEXT. HELIO placuisse, non tantum quae esui & potui forent, sed thus quoque & caereos in penu esse, quodque esset eius ferme rei causa comparatum. MASSVRIVS autem SABINVS in *Iuris civilis* 2. *Etiam quod iumentorum causa apparatus esset, quibus dominus uteretur, penori attributum dicit. Haec GELLIVS. CICERO lib. 2. de Natura deorum Penum* his verbis definit, *Neque longe absunt ab hac vi dii Penates, sive a penu ducto nomine (est enim omne quo vescuntur homines, penus) sive ab eo quod penitus insident: ex quo etiam penetrales a Poëtis vocantur.**

74. *Quo ex genere quaedam interdum nobis definienda sunt.*] Quamobrem quae tangi cernive possunt, interdum, non saepe oratoribus definienda sunt? An quia perspicua per se sunt, quatenus iudici & populo satis est? A philosophis autem cur saepe definiuntur? An quia rerum intimam naturam perscrutantur, neque populo, sed sibi & Musis (ut est in proverbio) scribunt? sic videtur.

75. *Vt si usucapionem, si tutelam, si gentem.*] *Usucapionem* MODESTINVS definit, *L. 3. π. de Usucap. & Usurp. adiectionem domini per continuationem possessionis temporis lege definiti.* Verum autem atque integrum est *ususcipio*, eadem figura qua *pignoris capio* dictum est a CATONE. Vide AVLV M GELLIVM *lib. 7. cap. 10. L. 1. π. de Tutelis.* *Tutela* a SERVIO SVLPITIO sic definiebatur, *Instit. lib. 1. tit. 15. & lib. 3. tit. 2. Vis ac potestas in capite libero constituta ad tuendum eum qui per aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data & permissa.* *Quid gens sit, ex gentilium definitione, quae paulo post ponetur a CICERONE, intelligi poterit. Agnatio, Iuris civilis nomen est: definitur, cognatio per virilem sexum; qui autem per foemininum sexum coniuncti sunt, nomine universi generis, cognati nominantur.*

76. *Conformatio.*] Pro eodem dicit M. TVLLIVS *Conformationem, notionem, & intelligentiam: quam Graeci νομοία appellat.* *Tutelae* igitur corpus nullum subest: est tamen notio quaedam in animis nostris impressa, quae saepe definienda est; neque enim facile est intelligere id quod neque videtur, neque tangitur, nisi definitione explicetur. Neque tamen putandum est, ita dicere M. TVLLIVM, rerum earum quarum nullum subest quasi corpus, notiones esse, ut earum rerum quarum subsunt corpora, notiones esse neget; cum enim hae quoque res definiantur, nihilque nisi notio possit definiri: negari non potest, quin harum quoque rerum notiones sint. Sed hoc interest inter fundum & tutelam, quod fundi & notio sit, & corpus quoque aliquod subsit: tutelae nullum quasi corpus subest, notioque duntaxat est.

77. *Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum.*] Definimus interdum partientes totum in suas partes & quaedam veluti membra (mem-

bra

aliae divisionum. Partitionum, cum res ea quae proposita est, quasi in membra discerpitur: ut si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum auctoritate, edictis magistratum, more, aequitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae sub eo genere sunt quod definitur: hoc modo, Abalienatio est eius rei quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt. Sunt & alia

bra enim proprie sunt animalium) interdum genus universum in suas formas dividentes ita ut nullam praetermittamus: cum certus semper formarum sit definitusque numerus. Inter genus & totum hoc interest, quod genus de suis formis affirmatur, totum de partibus nunquam: genus ex suis formis non constat, totum ex suis partibus constituitur: genus formis prius natura est, totum partibus & tempore & natura posterius: generis natura universa in unaquaque forma includitur, natura totius universa in nulla suarum partium inest: Genus speciei dicitur genus, totum non partis totum, sed in partibus totum. Ius genus est Iuris gentium, Naturae, & civilis. Ius civile populi Romani his partibus constat: legibus, in quibus plebiscita comprehendendo, Senatusconsultis, rebus iudicatis, unde sumuntur praedicta, iurisperitorum interpretatione, qui de iure respondendi ius habebant, edictis Praetorum & Aedilium Curulium, longa consuetudine, & scripti iuris leni quadam & clemente interpretatione, quae quidem appellatur aequitas. Quibus de rebus plura scriberem, nisi scirem vulgo notas esse. Abalienatio autem genus est traditionis per nexum, & cessionis in iure, per quae duo definiti sic potest, *Abalienatio est eius rei quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure civili possunt.* Quae verba exponens BOETIUS inquit: *Omnes res quae abalienari possunt, id est, a nostro dominio ad alterius transire possunt, Mancipi dicta sunt.* Ego existimo res eas esse mancipi, quae manu capi possunt, quarumque traditio est: quod ipse TVLLIUS videtur innuere, cum *traditionis* meminit: ut ea demum abalienari dicantur, quae corporea sunt: nullumque ius alienari posse videatur, veluti usufructus, usus, habitatio, servitutes tam urbanorum quam rusticorum praediorum. Id quod ASCONIUS significat, illud ex *Praetura urbana, Praedibus & praediis populo cautum est*, sic enarrans, *Bona praedia dicuntur, bona satisfactionibus obnoxia, sive sint in mancipiis, sive in pecunia numerata: Praedia vero, domus & agri.* Quo in loco quid per *mancipia* intelligat ASCONIUS, dubium nemini esse arbitror: res scilicet soli & immobiles: ut ne pecuniam quidem numeratam in rebus mancipi numeret. Abalienatio igitur erit rei mancipi traditio alteri nexu. De traditione his verbis scribit Imperator, *Per traditionem quoque*

iure Naturali res nobis acquiruntur; nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi; & ideo cuiuscunque generis sit corporalis res, tradi potest, & a domino tradita alienari, sive ex causa donationis; sive dotis, sive ex qualibet alia causa tradatur. Re autem non tradita, dominium non transfertur; ex *l. traditionibus 10. Co. de pactis; & l. Apricanus 39. §. Si Titius 2. de leg. 1. & in Inst. de empt. & vend. §. vindicatio 5.* Sed videamus cur illud, *Alteri*, in definitione appositum sit. Quaedam sunt personae, per quas nobis acquiruntur: ut liberi nostri quos in potestate habemus, & servi nostri, & ii quorum tantum habemus usufructum, si modo ex re nostra id faciant, aut ex suis operis. Qui igitur alienare vult, tradere rem alteri debet, hoc est ei cui rem tradens, sibi non acquirat. *Nexum* autem, vel *nexus* (utroque enim genere dicitur) est id quod per libram & aes agebatur, quemadmodum scribit M. TVLLIUS. 3. *de Oratore.* Agebatur autem ita, adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus, & praeterea alio eiusdem conditionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur *Libripens*: is qui mancipium accipit, aes tenens ita dicit, *Hunc ego hominem ex Iure Quiritium meum esse aio: isque mihi emptus est hoc aere, aeneaque libra.* Deinde aere percutit libram: idque aes dat ei a quo mancipium accipit, quasi precii loco. *Nexus* meminit IUSTINIANUS in *l. unica C. de transformanda usucapione.* Abalienationis alterum genus est, *in iure cessio*: quae, ut CAIVS in *secundo commentario* exposuit, hoc fiebat modo: Apud magistratum Populi Romani, vel apud Praetorem (hoc enim est, *In iure*) vel Praesidem provinciae, is cui in iure ceditur, rem tenens ita vindicat, *Hunc ego hominem ex Iure Quiritium meum esse aio.* Deinde postquam hic vindicaverit, Praetor interrogat eum qui cedit, an contra vindicet; quo negante, aut tacente, tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit: idque *legis actio* vocabatur; ut & emancipatio, acceptilatio, haereditatis aditio, servi optio, datio tutoris: qui *actus legitimi* a POMPONIO vocantur *l. Actus 77. de reg. iuris.* Tam autem traditio alteri nexu, quam cessio in iure, inter cives Romanos tantum fiebat. Quamobrem adiecit M. TVLLIUS, *Inter quos ea iure civili fieri possunt.*

alia genera definitionum, 78. sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent: tantum est dicendum, qui sit definitionis modus. Sic igitur veteres praecipunt, 79. cum sumpseris ea quae sunt ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit: ut hoc, Haereditas est pecunia; commune adhuc: 80. multa enim genera sunt pecuniae. Adde

78. Sunt & alia genera definitionum.] Genera definiendi innumerabilia prope collegit SEVERINVS BOETIVS in libro de Definitione: quae M. TVLLIVS ad libri huius institutum pertinere non existimat. Genera ea duo quae posuit, eo videntur non aliena a suo proposito, quia per locos dentur, per partitiones videlicet & divisiones, quem locum secundum fecimus.

79. Sic igitur veteres praecipunt.] In veteribus ARISTOTELES numeratur, e cuius libro τῶν ἀναλυτικῶν ὑπέρων secundo ratio haec colligendae definitionis desumpta est. Veteres igitur cum dicimus artis differendi scriptores, ARISTOTELEM intelligimus: NOVOS autem CHRYSIPPVM STOICVM. CICERO in Oratore ad M. Brutum, Quae idem res (quod te iis artibus eruditum minime fallit) duplicem habuit docendi viam: nam & ipse ARISTOTELES tradidit praecepta plurima differendi: & postea qui Dialectici dicuntur, spinosiora multa pepererunt. Ergo eum censeo qui eloquentiae laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem: sed vel illa antiqua, vel hac CHRYSIPPI disciplina institutus, noverit primum vim, naturam, genera verborum, tam simplicium quam copulativum. Ac paulo ante cum de Zenone loquutus esset, Atque etiam, inquit, ante hunc ARISTOTELES in principio artis Rhetoricae, &c. Porro definiendi modus ab ARISTOTELE traditus hic est, ut cum sumpseris ea quae sunt ei rei quam definire velis, cum aliis communia, hoc est cum rei quam definire velis genus sumpseris, eo usque persequare, dum proprium efficiatur quod nullam aliam in rem transferri possit; hoc est differentis addendis modum nullum facere, donec definitio propria efficiatur eius rei quam definis, ita ut nullam aliam in rem valere possit.

80. Ut hoc, Haereditas est pecunia, commune adhuc.] Haereditas a IULIANO sic definitur L. Nihil aliud 24. π. de verb. sign. Successio in universum ius quod defunctus habuit tempore mortis. A. M. TVLLIO sic, Pecunia quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure, nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta. Cuius definitionis singulae particulae nobis excutiendae sunt. Haereditatis genus est pecunia. Pecuniae autem appellatione, quemadmodum PAVLVS scribit lib. 2. ad edictum l. 4. π. de verb. sign. rem significari PROCVLVS ait; & HERMOGENIANVS lib. 2. Iuris epitom. L. Pecuniae nomine. 222. π. de verborum sign. Pecuniae nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam

soli quam mobiles, & tam corpora quam iura continentur. VLPIANVS autem libro 48. ad S. C. L. Pecuniae verbum 178. π. de verborum sign. Pecuniae verbum, inquit, non solum numeratam pecuniam complectitur, sed omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora; nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri, nemo est qui ignoret. Haereditas nomen iuris est. Pecuniae nomen a pecudibus fluxisse nemo nescit, in quibus veterum Romanorum divitiae omnes positae erant. Pecunia igitur, uti diximus, haereditatis genus est. Eius autem pecuniae, quae haereditas dicitur, differentia una est, Quae morte alterius ad quempiam pervenit iure, hoc est vel testamento, vel lege ab intestato: quanquam haereditas quae testamento obvenit, possit dici lege obvenisse. l. lege obvenire 130. π. de verb. sign. Lege obvenire haereditatem, inquit VLPIANVS lib. 2. ad legem Iuliam Papiam, non improprie quis dixerit etiam eam, quae ex testamento defertur: quia lege XII. tabularum haereditates testamentariae confirmantur. Differentia altera est, Nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta. Quam differentiam ut intelligamus, primum notandum est, legatum sine testamento intelligi non posse. L. Legatum 36. π. De legat. 2. est enim legatum, donatio quaedam relicta testamento praestanda ab haerede. Tum illud quoque intelligendum est, iure legati singulas res nobis acquiri, iure autem haereditatis bonorum universitatem; est enim haereditas, quemadmodum initio ex IULIANO diximus, successio in ius universum quod defunctus habuit tempore mortis. Postremo videndum est, quaenam pecunia dicatur retineri possessione. Ea pecunia retineri possessione dicitur, cuius Praetor retinendae ius dat: bonorum enim possessio, ius est acquirendae rei vel retinendae quae defuncti fuit mortis tempore: eaque possessio a Praetore datur. Absoluta igitur confectaue est Haereditatis definitio hoc modo, Haereditas est pecunia quae morte alterius ad quempiam pervenit iure, neque ea legata testamento, aut possessione retenta. Quae definitio videri imperfecta potest; donationem enim causa mortis, fideicommissum, & eam praeterea pecuniam complectitur, quae sacrorum gentiliorum comes est. Ad quae ordine respondeamus. Donatio mortis causa facta, legatum quoddam videtur: quemadmodum scribit Imperator Tit. de donationibus lib. 2. Instit. Fideicommissorum autem ius nondum erat constitutum: constitutum autem postea fuit

Adde quod sequitur, Quae morte alicuius ad quempiam pervenit; nondum est definitio: multis enim modis sine haereditate teneri mortuorum pecuniae possunt. Vnum adde verbum, Iure; iam a communitate res disiuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic, Haereditas est pecunia iure. Nondum est satis, adde, Nec ea aut legata testamento, aut possessione retenta; confectum est. Itemque ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine 81. sunt; non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt; ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo servitutem servivit; abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti; hoc fortasse satis est. Nihil enim video SCAEVOLAM Pontificem 82. ad hanc definitionem addidisse. Atque haec ratio valet

ab AVGVSTO, quemadmodum scribit Imperator Tit. de fideicommissis lib. 2. Institutionum. De pecunia autem quae comes est sacrorum gentilium, quid dicemus? Negabimusne pecuniam esse, quae morte alterius ad quempiam perveniat iure, neque legatam, neque retentam possessione? Negabimus certe iure civili pervenire, iure pontificio concedemus. De qua M. TULLIVS lib. 2. de Legibus his verbis, Haec iura pontificum auctoritatem consequuta sunt, ut ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, & iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia venerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur Iurisconsultorum libri. Quaerunt enim qui astringantur sacris. Haeredum causa iustissima est: nulla enim est persona, quae ad vicem eius qui e vita emigraverit propius accedat. Deinde qui morte, testamentove eius tantundem capiat, quantum omnes haeredes: id quoque ordine. Tertio loco, si nemo sit haeres, is qui de bonis quae eius fuerint cum moreretur, acceperit plurimum possidendo (hoc est, ut obiter locum hunc interpretemur, Bonorum possessor ad quem plurimum ex bonis defuncti pervenit.) Quarto, si nemo sit qui ullam rem ceperit, de creditoribus eius qui plurimum servet. Extrema illa persona est, ut is qui ei qui mortuus sit pecuniam debuerit, neminique eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit.

81. Itemque ut illud, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine.] Gentiles a SCAEVOLA Pontifice ita definiuntur, Qui eodem inter se nomine sunt, quique ab ingenuis oriundi sunt, quorum maiorum nemo servitutem servivit, & capite diminuti non sunt. Quae definitio sane ut intelligatur, notanda haec nobis sunt, quid nomen sit, qui ingenui, qui maiores appellentur, postremo quae capitis diminutio e gente nos eximat. Nomen igitur id est, quod praenomini subiungitur. Praenomen est M. nomen est, Tullius: nomen inquam familiae & gentis, non hominis proprium. Caius praenomen est, Verres nomen. Omnes igitur Tullii gentiles sunt, omnes item Verres, omnes Aelii, omnes Sentii, omnes Cornelii, omnes Papirii five Papisii,

Fabii, Pisones, Lentuli omnes inter se eodem nomine sunt. Ingenui ab Imperatore dicuntur, Institut. lib. 1. tit. 4. qui simul atque nati sunt, liberi sunt, quamvis a libertis orti sint; veteres autem libertinorum filios non ingenuos, sed libertinos appellabant. SVETONIUS in Claudio, Latum clavum, quamvis initio affirmasset non lecturum se Senatorem nisi civis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit: sed sub conditione, si prius ab equite Romano adoptatus esset. Ac si quaque reprehensionem verens, etiam Appium Caecum Censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in Senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appii & deinceps aliquandiu libertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingenuos ex iis procreatos. Quare in nostra definitione ingenui intelligendi sunt, quorum maiorum nemo servitutem servivit, hoc est qui ingenuitatem intactam atque illibatam habent. Maiores autem, tam ex parte patris quam matris intelligendi sunt. Diminutione porro capitis is e gente exit, qui cum sui iuris sit, in aliam se gentem adoptandum dat: sic enim & nomen & sacra familiae eius accipit, a quo adoptatur. Ita Africanus minor, qui Aemylius antea erat, Cornelius Aemylianus: ita Augustus ex Octavio, Iulius Octavianus: ita Atticus ex Pomponio, Caecilius Pomponianus: ita P. Clodius, Fonteius Claudianus factus est; quae species adoptionis adrogatio idcirco dicitur, quia ad populum rogatione lata fiebat: cuius haec verba erant, Velitis, iubeatis Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius sibi fiet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset: utique ei vitae necisque in eum potestas fiet, uti pariundo filio est; hoc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo. GELLIUS lib. 5. cap. 19. Caeterum non esse eosdem gentiles & agnos, colligimus ex verbis VLPIANI in l. saepe 53. de verb. signif. in qua sic scribit, Nam cum dicitur apud veteres, Agnatorum gentiliumque, pro separatione accipitur. Certe CICERO stirpem a Gente separat lib. 1. de Oratore.

82. SCAEVOLAM Pontificem.] Scaevolas duos Pontifices facit CICERO lib. 2. de Legibus his verbis, Quam magnum Scaevolae illud faciunt Pontifices ambo, & iidem iuris peritissimi? Duo autem

valet in utroque genere definitionum, sive id quod est, sive id quod intelligitur, definiendum est. Partitionum autem & divisionum genus quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt: ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes, & caetera. In divisione formae sunt quas Graeci εἰδέας 83. vocant: nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem dici possit, specierum, & speciebus dicere: & saepe his casibus utendum est: at formis & formarum velim. Cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. Genus & formam definiunt hoc modo. Genus est notio 84 ad plures differentias pertinens. Forma est notio, cuius differentia ad caput generis, & quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Graeci tum ἐνοίαν, tum πρόληψιν dicunt. Ea est insita & ante percepta cuiusque formae cognitio, enodationis indigens. Formae igitur sunt hae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur: ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. Formas qui putat idem esse quod partes, confundit artem, & similitudine quadam conturbatus, non satis acute, quae sunt secernenda, distinguit. Saepe etiam definiunt & oratores & poëtae per translationem verbi ex similitudine cum quadam suavitate. 85. Sed ego a vestris exemplis, nisi necessario,

non

autem ii Scaevolae Pontifices, sunt P. Scaevola, & eius filius Quintus, de quo M. Tullius ius civile didicit. Quintus alter fuit Scaevola, cuius in Laelio meminit M. TULLIVS: sed is Augur, non Pontifex fuit.

83. Graeci εἰδέας vocant.] PLATO princeps Ideas induxit, easque, uti scribit M. TULLIVS, mirabiliter est amplexatus. Ideas autem vocabat, quaedam veluti simulacra, exemplaria, typos, imagines rerum caeterarum: quas intuens Deus Opt. Maximus, ad earum similitudines manum veluti in fingendis rebus dirigeret, nihilque nisi perfectum faceret. Dictae itaque videntur εἰδέας a verbo εἰδέν, quod est εἰσορᾶν & intueri: quoniam eas Deus faciens quid, semper intuetur. Qua eadem ratione species a Latinis sunt appellatae a verbo specire, quod videre est; vimque Graecae dictionis melius species, quam forma, exprimit: quamquam M. TULLIVS eodem nomine idem significari putet, malitque formam quam speciem dicere, propter duriciem quorundam casuum: teretes enim & molles eius aures, specierum & speciebus audire non possunt, formarum & formis non respuunt.

84. Genus est notio.] Natura in animis omnium hominum, rerum universalium confusas quasdam & inchoatas intelligentias instituit, omnis doctrinae (quemadmodum scribit in legibus TULLIVS) quaedam veluti semina. Nemo enim homo est, cuius in mente non insit iusti, & iniusti, aequi, & iniqui, mali & boni conformatio quaedam atque notio anticipata, hoc est insita a natura, ideoque πρόληψις a Stoicis appellata. Rerum autem singularium & individuuarum nullae in animis nostris insunt ante perceptae intel-

ligentiae. Sensus enim cognitio ante sensum non est; neque prius cognovi Socratem, quam viderim: hominem prius cognovi, quam aut viderim, aut quid esset plane intellexerim; vere tum demum quid esset intellexi, ubi definitio notionem hominis in animo meo inchoatam a natura, neque satis explicatam, enodavit. Porro autem universa res nulla dici potest, quae sub se plura non contineat; in quae si una valeat definitio, ut valet in omnes homines, tum ea notio species sive forma dicitur. Sin ad ea explicanda variis opus sit definitionibus, ut ad explicanda ea omnia, quae sub animali continentur, tum genus ea notio appellatur; quae quidem quod fons quidam sit suarum formarum, γένος a Graecis nominatur; sic enim illi ortus nostri principium dicunt: quemadmodum in Institutione scribitur a PORPHYRIO. Atque hoc nimirum est, quod dicitur a TULLIO, genus esse notionem, quae ad varias pertineat differentias; complectitur enim varias formas, quae necesse est varias habeant differentias: cum e genere & differentia consistant, nullaque alia re quam differentia separentur. Formam autem notionem esse dicit, quae una contenta sit differentia: eamque ipsam differentiam a Genere, suo videlicet fonte ac parente, accipiat. Formis enim, uti scribit PORPHYRIUS, genera dant differentias: quas non reapse, sed vi tantum habent. Animal enim quanquam rationis particeps non est, nisi tamen esse possit, nunquam profecto rationis particeps homo fit.

85. Cum quadam suavitate.] CICERO in Oratore ad Brutum, Nam & singulorum verborum, & collocatorum lumina attigimus: quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum, nisi aut ele-

non recedam. Solebat igitur A Q V I L I V S, collega & familiaris 86. meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adolescen-

elegans aut grave exeat: ex omnique genere frequentissimae translationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos, & referunt ac movent huc & illuc: qui motus cogitationis celeriter agitur, per se ipse delectat.

86. Solebat igitur Aquilius collega & familiaris meus.] Hic est C. Aquilius Gallus auditor Q. Mutii Pont. Max. a quo maxime Servius Sulpitius in iure est institutus, quemadmodum scribit POMPONIVS in l. 2. de origine Iuris. Collega autem fuit Ciceronis in Praetura: exercuitque quaestionem de ambitu, cum M. Tullius de Pecuniis repetundis quaereret; sic enim in Orat. pro Cluentio, quam Praetor habuit, scriptum est, Quid est Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis est, qua abs te hi iudices tali dignitate praediti coërceantur? Quid ergo est? haec quaestio sola ita gubernatur? quid M. Pletorii & C. Flamini inter sicarios? quid C. Orcinii peculatus? quid mea de Pecuniis repetundis? quid C. Aquilii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquae quaestiones? Circumspicite omnes Reip. partes: omnia legum imperio & praescripto fieri videbitis. Hunc Aquilium scribit M. TVLLIVS Lib. 1. epist. 1. ad Atticum in Iudiciis regnasse: a quo prolatum est Iudicium illud de dolo malo, everriculum malitiarum omnium: quemadmodum scribit TVLLIVS lib. 3. de Natura Deorum. Inducta item formula instituens posthumos nepotes, & stipulatio quae Aquiliana dicitur. Is igitur quaerentibus iis ad quos ea res pertinebat, quid esset litus, ita definebat per translationem, Qua fluctus eluderet; neque enim fluctus proprium est eludere. Verbo magis proprio definire ita potuisset, Litus est quousque fluctus a mari pervenit. CELSVS lib. 25. digestorum sic scribit, L. Litus 96. π. de verborum sign. Litus est quousque maximus fluctus a mari pervenit: idque M. Tullium aiunt, cum arbiter esset, primum constituisse. Maximus autem fluctus hybernus intelligendus est. Duo supersunt notanda: alterum quaenam fuerit consultatio, in qua litus definiri oportuerit: alterum illud est, quemadmodum M. TVLLIVS scribat Iureconsultos littora publica esse velle. Consultatio huiusmodi fuisse videtur. Posuerat Titius casam in agro Sempronii, existimans in littore se ponere: eam cum suam esse diceret Sempronius, quod in suo solo aedificata esset, defenderet Titius in littore se posuisse. Quaesitum igitur est ab Aquilio, litus quid esset. Porro autem littora Iureconsulti interdum publica, quoniam eorum usus publicus sit, sed iure gentium, appellant. CAIVS lib. 2. Institutionum. L. 1. π. de divisione rerum. Hae autem

res quae humani iuris sunt, aut publicae sunt, aut privatae. Littora autem cum res privatae non sint, superest ut publica sint. I A B O L E N V S item lib. 2. ex Cassio. L. Litus publicum. π. de verborum signi. Litus, inquit, Publicum est eatenus, quatenus maxime fluctus exaestuatur & effluit. MARTIANVS tamen lib. 3. Institutionum L. 2. π. de divis. rer. communia vocat. Quaedam, inquit, naturali iure communia sunt omnium, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae ex variis causis cuique acquiruntur. Et quidem naturali iure omnium communia sunt illa, aer, aqua profluens, mare, & per hoc littora maris. Itaque Imperator lib. 2. Instit. Titul. 1. §. Et quidem 1. sic scribit, Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer, aqua profluens, & mare: & per hoc littora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur: dum tamen a villis, & monumentis, & aedificiis abstineat: quia non sunt iuris gentium, sicut est mare. Flumina autem omnia, & portus, publica sunt; ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. Est autem litus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit. Riparum quoque usus Publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naves ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in iis reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare; sed proprietates earum illorum est, quorum praediis haerent; qua de causa arbores quoque in eisdem natae, eorundem sunt. Littorum quoque usus publicus est, & iuris gentium, sicut & ipsius maris; & ob id liberum cuique est, casam ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, & ex mari deducere. Proprietates autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quae subiacet mari terra vel arena. Quibus ex verbis Imperatoris illud colligi potest: littora communia esse, ripas autem & flumina publica; illa enim nullius in bonis sunt. Riparum, & insularum, quae in fluminibus existunt, proprietates eorum est, quorum proxima sunt praedia. In ripa igitur, nolente eo cuius praedium ripae adiacet, casum ponere non potes; quod si posueris, soli domino posueris. In mari autem piscantibus liberum est casam in littore ponere, in quam se recipiant, in tantum (quemadmodum scribit MARTIANVS lib. 3. Instit.) L. in tantum. 6. π. de divis. rerum. ut & soli domini constituentur, qui ibi aedificant: sed quamdiu aedificium manet; alioqui aedificio dilapso, quasi iure postliminii revertitur locus in pristinam causam: & si alius in eodem loco aedificaverit, eius fiet.

lescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire. Translatione enim utens, discedebat a verbis propriis rerum, ac suis. Quod ad definitiones attinet, haec tenemus. Reliqua videamus.

Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquant: ut si partiri velis tutelas, 87. inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum, aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiiciantur. Partium distributio saepe est infinitior, tanquam rivorum a fonte deductio. Itaque in oratoriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute: at cum de ornamentis verborum sententiarumque praecipitur, quae vocantur σχήματα, non fit idem. Res enim est infinitior, ut ex hoc quoque intelligatur quod velimus inter partitionem & divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videantur: tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

Multa etiam ex notatione 88. sumuntur. Ea est autem, cum ex vi nominis argu-
men-

87. *Vt si partiri tutelas velis.*] Dividere hoc quidem est, non partiri. Tutela enim genus est, eiusque formae duae: Testamentaria, & legitima: illa testamento datur, haec lege XII. tabularum ad agnatos defertur, si quando tutores testamento dati non sint; ad cuius similitudinem introductae postea sunt parentum & patronorum legitimae tutelae ex Prudentum interpretatione. Dividimus item, non partimur, cum stipulationum, aut iudiciorum, hoc est actionum, genera persequimur. Stipulatio enim, quae aliud nihil est, quam verborum obligatio contracta ex interrogatione & responsione, cum quid nobis dari fierive stipulamur: stipulatio inquam genus quoddam est: cuius quatuor species sunt, iudicialis, praetoria, conventionalis, communis, tam praetoria scilicet quam iudicialis. Iudiciales sunt, duntaxat quae a vero iudicis officio proficiuntur: veluti de dolo cautio, vel de persequendo servo, qui in fuga est, restituendove precio. Praetoriae sunt, quae a mero Praetoris officio proficiuntur: veluti damni infecti, vel legatorum. Praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in iis contineantur etiam Aedilitiae: nam & haec a iurisdictione Praetoris veniunt. Conventuales sunt, quae ex conventionem utriusque partis concipiuntur: hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu Praetoris, sed ex conventionem contrahentium. Communes sunt, veluti rem salvam fore pupillo (nam & Praetor iubet salvam rem fore pupillo caveri, & interdum iudex, si aliter haec res expediri non potest) vel de rato stipulatio. Cum ergo quatuor sint stipulationum species, quid est quod M. TULLIUS rem vocat infinitam, si quis stipulationum divisionem exequi velit? An quoniam conventionalium stipulationum totidem sunt genera, quot pene dixerim rerum contrahendarum? sic videtur. Actio item, sive iudicium (quae aliud nihil est, quam ius perse-

quendi in iudicio id quod tibi debetur) genus quoddam est; habet duo summa sub se genera; aut enim in rem actio est, quae dicitur vindictio: aut in personam, quae dicitur condictio; quae alia rursus sub se innumerabilia prope genera continent. Actiones Appius Claudius primus composuit L. 2. π. de origine iuris. & ad formam redegit: quem librum Cn. Flavius eius scriba, libertini filius, surreptum populo tradidit: appellatusque est liber is Ius civile Flavianum. Neque multo post Sextus Aelius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellabatur, Ius Aelianum. Dividimus ergo, non partimur (quoniam inter divisionem & partitionem interesse aliquid volumus) Stipulationem in suas species, Actionem sive Iudicium in suas item species. Quaestionem item in Oratoriis praeceptis in finitam & infinitam dividimus, quemadmodum & figuram, quae in sententia est, & eam item quae in verbo, in suas species tribuimus: quamquam hanc partitionem, illam divisionem appellet Orator; quod qua ratione dicatur, non equidem video. Hoc certe verum est, quod dicitur ab eo, partitionem rem fere esse infinitiorem quam divisionem: cum res quas quidem partiri secareque possumus, ex partibus constant infinitis.

88. *Multa etiam ex notatione.*] Notatio a Graecis ἐτυμολογία dicitur: quae aliud nihil est, quam vera nominis ratio; rebus enim nomina non temere, sed iudicio, & ad naturam rerum ipsarum accommodata imponuntur. Itaque notatio sive ἐτυμολογία, definitionis genus quoddam dici potest: neque enim potest non explicari aliqua ex parte natura rei, cum nominis vera & germana ratio declaratur. Genus autem hoc notatio novo nomine a CICERONE dicitur, quoniam ARISTOTELES voces, quae signa sunt rerum, σύμβολα Graece appellet, hoc est Latine, notas: ut notae & nominis expli-

mentum elicitur, quam Graeci ἐτυμολογίαν vocant, id est verbum ex verbo veriloquium. Nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes, genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae. Itaque hoc idem ARISTOTELES σύμβολον appellat, quod latine est nota. Sed cum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo: ut cum quaeritur, postliminium 89. quid sit, non dico quae sint postliminii; nam id

ca-

applicatio non absurde videatur posse notatio appellari. Locus ARISTOTELIS est in principio statim lib. περὶ ἑρμηνείας scriptus his verbis, ἐστὶ μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Sunt, inquit, verba nostrarum cogitationum signa & notae. Mirum porro videri non debet, quod TVLLIVS verba rerum notae, ARISTOTELES cogitationum nostrarum dicat: nam si verba cogitationum notae sunt, cogitationes autem rerum, non male rerum ipsarum notae verba dicuntur.

89. *Vt cum quaeritur, postliminium quid sit.* Multa in disputando notatione eliciuntur ex verbo: ut cum quaeritur, postliminium quid sit, hoc est, quatenam vis & significatio verbi sit, non quae sint postliminii; hic enim huiusmodi divisione opus est, postliminio redeunt haec, homo, navis longa aut oneraria propter belli usum, non piscatoria, aut siqua actuaria voluptatis causa parata est, mulus clitellarius propter eundem belli usum, itemque equus, & equa quae fraena recipere solet eadem de causa; nam sine culpa equitis proripere se poterunt. π. de captivis & postliminio reversis lege 2. Quae divisio non est generis in species, sed accidentis in subiecta. Cum igitur quaeretur, postliminium quid esset, notandum nihil putabat SERVIVS SVPITIVS, nisi illud Post, Liminium productionem esse verbi: ut in finitimo, legitimo, aeditimo, Timum, & in meditullio Tullium. Quid finitimum, legitimum, meditullium sit, notum omnibus esse arbitror: aeditimus qui sit, explicandum arbitror. AVLVS GELLIVS Lib. 12. cap. 10. super eo nomine ad hunc modum scribit, Aeditimus verbum Latinum est, & vetus, ea forma dictum, qua finitimus & legitimus; sed pro eo nunc a plerisque aedituus dicitur, nova & commentitia usurpatione, quasi a tuendis aedibus appellatus. Satis hoc esse potuit admonendi gratia dixisse: sed addatur id, propter agrestes quosdam & indomitos certatores, qui nisi autoritatibus adhibitis, non comprimuntur. M. VARRO in libro secundo ad Marcellum de Latino sermone, aeditimum dici oportere censet magis quam aedituum: quod alterum sit recenti novitate fictum, alterum antiqua origine incorruptum. LIVIVS quoque, ut opinor, in Protefilaodamia claustritimum dixit, qui claustris Ianuae praecesset: eadem scilicet figura, qua aeditimum dici videbat, qui aedibus sacris praecesset. In Verrem M. TVLLII in exemplaribus fidelissi-

mis ita inveni scriptum, aeditimi custodesque mature sentiunt; in libris autem vulgaribus aeditui scriptum est. POMPONII fabula Attellana est, quae ita inscripta est, aeditimus, in qua hic versus est, Qui postquam tibi appereo atque aeditimor in templo tuo. T. autem LVCRETIVS in carmine suo Lib. sexto ad finem. pro aedituis aedituentes appellat,

— onerataque passim

Cuncta cadaveribus caelestum templa manebant,
Hospitibus loca quae complebant aedituentes.

Haec GELLIVS. Quin & VARRO lib. de re rust. primo cap. 1. scribit verius esse aeditimus, quam aedituus. SERVIVS igitur SVPITIVS in Postliminio non magis inesse putabat Liminium, quam in aeditimo timum, & in calciamento mentum. QVINTVS autem SCAEVOLA Pontifex maximus P. filius, de quo M. Tullius ius civile didicit, quemadmodum ipse scribit in Bruto, compositum putat esse verbum, inesseque in eo post & limen: ut quae a nobis ad hostem pervenerint, eiusque iure gentium effecta sint, & ex suo tanquam limine exierint, cum post ad idem limen redierint, postliminio videantur rediisse. Quam sententiam secutus est Imperator Lib. 1. Inst. Quibus modis ius patriae potestatis solvitur. Dicitur est, inquit, postliminium a limine & post: unde eum qui ab hostibus captus est, & in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum esse dicimus. Nam limina, sicut in domibus finem quandam faciunt, sic & imperii finem esse limen veteres voluerunt. Hinc & limes dictus est, quasi finis quidam & terminus. Ab eo postliminium dictum est, quia ad id limen revertebatur, quod amiserat. Sed & qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. Haec Imperator. Neque tamen quod dicit M. TVLLIVS, quae ad hostem pervenerunt, si ad suum quasi limen redeant, postliminio redire, intelligendum sic est, ut dicamus postliminii ius in bello tantum competere: nam & in pace postliminium datur, quemadmodum scribit PAPINIANVS in l. postliminii 5. π. de capt. & postl. reversis. Si enim cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque foedus amicitiae causa factum habemus: ii hostes quidem non sunt; quod autem ex nostro ad eos pervenerit, illorum sit: & liber homo non ab eis captus, sit servus eorum; qua in re postliminium quoque datum est. Is vero qui hostibus deditus reversus, nec a nobis receptus est,

caderet in divisionem, quae talis est. Postliminio redeunt haec, homo, navis, mulus, clitellarius, equus, equa quae frena recipere solet. Sed cum ipsius postliminii vis quaeritur, & verbum ipsum notatur: in quo SERVIVS noster (ut opinor) nihil putat esse notandum, nisi post: & liminium illud, productionem esse verbi vult, ut in finitimo, legitimo, aeditimo, non plus inesse timum, quam in meditullio tullium. SCAEVOLA autem P. filius iunctum putat esse verbum, ut sit in eo & post, & limen: ut quae a nobis alienata sunt, cum ad hostem pervenerint, & ex suo tanquam limine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videantur rediisse. Quo in genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio rediisse, deditum non esse, quoniam non sit receptum. Nam neque deditionem neque donationem sine acceptione intelligi posse.

Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae quodammodo affectae sunt ad id de quo ambigitur, quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius primus est locus ex coniugatione, 90. quam Graeci συζυγίαν vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est: ut si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus, veniret MUTIVS, qui, quia coniugata verba essent pluvia, & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset.

Cum autem a genere ducetur 91. argumentum, non erit necesse id usque a capite

ar-

est, an civis Romanus sit, inter Brutum & Scaevolam, quemadmodum scribit MODESTINVS, L. Eos qui. 4. π. de capt. & postli. reversis. Cic. lib. 1. de Orat. varie tractatum est: in causa videlicet C. Hostilii Mancini, qui cum Numantinis deditus a Senatu esset ob turpem pacem quam cum ipsis fecerat, a Numantinis non receptus Romam rediit. Cui Civitas non iure postliminii, sed lege lata est restituta: quemadmodum scribit POMPONIUS in l. si quis legatum 6. π. de legationibus, his verbis, Itaque cum qui legatum pulsasset, Q. Mutius dedi hostibus quorum erant legati, utilius esse solitus est respondere; quem hostes si non recepissent: quaesitum est, an civis Romanus remaneret: quibusdam existimantibus manere, aliis contra: quia quem semel populus iussisset dedi, ex civitate expulisse videretur, sicut faceret, cum aqua & igni interdiceret. In qua sententia videtur P. Muius fuisse. Id autem maxime quaesitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt: de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus, & Praeturam postea gessisse dicitur. Haec POMPONIUS. Mancinum tamen M. TULLIVS postliminio rediisse defendi posse putat, quoniam non sit deditus: deditum non fuisse, quoniam non sit receptus: Deditionem nanque, quoniam donatio quaedam sit, sine acceptione intelligi non posse. Quae opinio idcirco, credo, non valet, quoniam cum quis deditur hostibus, hoc primum agi intelligitur, uti in civitate ne sit: tum vero uti de eo hostium potestas summa arbitriumque sit. Quemadmodum scribit VLPIANVS in l. Plane 34. de leg. 1. ubi testator transferre in novissimum legatum voluit, priori non deberi: tametsi no-

vissimus talis sit, in cuius persona legatum non consistat. Hoc enim primum egisse videtur, ut priori adimeret. CICERO tamen in Orat. pro Cecinna valere scribit his verbis: Quid? quem Paterpatratus dedit, aut suus pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem? ut religione civitas solvatur, civis Romanus traditur: qui cum est acceptus, est eorum quibus est deditus, si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam & ius civitatis.

90. Cuius primus est locus ex coniugatione.] Eorum locorum qui affecti quodammodo sunt ad id de quo quaeritur, primus est ex coniugatione, quam Graeci συζυγίαν vocant; est autem finitimus notationi: uterque enim ex ipso nomine sumitur. Formula huiusmodi est, Aqua omnis quae pluendo crescit, arcenda est, quoniam aqua pluvia arcenda est; verbo enim coniugata sunt pluvia & pluendo; quod argumentum tum valeret, si cum aquam pluviam arceri arbiter iubet, omnem eam aquam intelligeret quae imbrui colligitur, etsi nocens non est. De aqua pluvia arcenda iam antea scripsimus.

91. Cum autem a genere ducetur.] Locus secundus est a genere: de quo satis multa antea a nobis dicta sunt. Nunc admonendi tantum sumus, cum multa unius rei genera sint, ne ultimum semper requiramus genus, simusque ceteriore aliquo contenti: satis enim est, esse eo ad quod sumitur, superius; ut si quis aquae pluviae arcendae genus quaerat, inveniat aquam quae de caelo cadens crescit imbrui; sed propiore loco aquam pluviam nocentem, in quo iam arcendi ius continetur: eo enim arceri ab arbitro iubetur, quia nocens sit. At neque omnis aqua nocens arceri iubetur: sed ea tantum,

arcessere, saepe etiam citra licet, dummodo supra sit quod sumitur, quam id ad quod sumitur: ut aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens crescit imbri: sed proprio loco in quo quasi ius arcendi continetur, Genus est, aqua pluvia nocens: eius generis formae, loci vitio, & manu nocens: quarum altera iubetur ab arbitro coërceri, altera non iubetur. Commode etiam tractatur haec argumentatio 92. quae ex genere sumitur, cum ex toto persequere partes, hoc modo: Si dolus malus est cum aliud agitur, aliud simulatur: enumerare licet quibus id modis fiat: deinde in eorum aliquem, id quod arguas dolo malo factum, includere: quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratoribus & philosophis magis quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque genera tibi nota sint: ubi autem his utare, quaestiones ipsae te admonebunt. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus 93. perveniunt quo volunt, hoc modo:

rum, quae manu, hoc est opere nostro, vicini agro nocet, non etiam quae vitio & natura loci. Duae enim aquae nocentis formae sunt: aut natura loci, aut manu & opere. Sed neque omnis etiam aqua, quae nostro opere nocet, arcenda est: sed quae eo opere nocet, quod ad agri mei culturam non sit necessarium.

92. Commode etiam tractatur haec argumentatio.] Commode, etiam inquit TVLLIUS, tractatur haec e genere argumentatio, cum genere posito, eius enumeramus species: in quarum aliqua id de quo agitur, ostendimus contineri. Ut si, cum dixeris dolum esse malum, cum aliud agitur, aliud simulatur: tum enumeres quot modis aliud agatur, aliud simuletur: deinde in eorum aliquem id quod arguas dolo malo factum, includas. Quae argumentatio a specie, non a genere duci mihi videtur. Neque enim dubitari potest, quin dolo malo factum sit, quod in doli mali speciem aliquam includi potest; ut si doceas Socratem animal esse, quia homo sit. Quod ad doli mali definitionem attinet, GALLVS A QVILIVS, quemadmodum scribit TVLLIUS lib. 3. de Natura Deorum, & tertio item de officiis, dolum malum tum putabat teneri, cum aliud simulatum esset, aliud actum; quam sententiam est secutus eius discipulus SERVIVS SVLPITIUS. LABEO autem ait posse & sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur, posse & sine dolo malo aliud agi, aliud simulari: sicuti faciunt qui per huiusmodi simulationem tuentur sua vel aliena. Itaque ipse sic definit dolum malum esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam; cuius modos enumerant Iureconsulti in Tit. de Do. m. & m. except. π. Non fuit autem contentus Praetor DOLUM dicere, adiecit MALVM: quoniam veteres etiam bonum dolum dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant, maxime si adversus hostem

vel latronem machinaretur. Vnde illud VIRGILII 2. Aeneidos, Dolus an virtus quis in hoste requirat? Dolo autem malo fit tam in contractibus, quam in testamentis, quam in legibus.

93. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus.] Similitudo ad docendum non ita multum valet: quamobrem Iureconsulti ea uti non solent: Affert tamen adversario, ut RODOLPHI AGRICOLAE verbis utar, tacitum quendam dissentendi pudorem. Eius duo genera facit CICERO: unum, Socraticam inductionem, quam Graeci παραγωγήν vocant, potest & παραγωγήν appellari; ea est, quae ex multis similitudinibus pervenit quo vult: hoc modo, Si vinum quod optimum, idem est generosissimum, si equus generosissimus qui optimus, si pomum, cur non & vir optimus idem sit generosissimus? Alterum similitudinis genus est, cum una res uni, par pari comparatur: hoc modo, Quemadmodum si in urbe de finibus ambigamus, non possis tamen me adigere arbitrium Finibus regendis; sic enim fortasse scriptum fuit, non finibus regendis arbitrum adicere: eodem modo dixit CICERO in Orat. pro Roscio Comoedo, Quae cum ita sint, cur non arbitrium PRO SOCIO adigeris? Formulae actionum sunt, FINIBVS REGENDIS, &, PRO SOCIO; quanquam adicere arbitrum non improbo. Sic enim Iureconsultus in l. cum furiosus 39. de Iudiciis; & eod. tit. l. Iudex datus 46. & l. Quod si ephesi. 4. §. interdum, 1. De eo quod certo loco, arbitrum addere dicit. Quemadmodum igitur si in urbe de finibus ambigamus, non possis me tamen adigere arbitrium Finibus regendis, quoniam haec actio tota sit agrorum, quorum proprie fines dicuntur: ita si in urbe aqua pluvia noceat, aquae pluviae arcendae non possis me arbitrium adigere: agrorum enim & haec actio est. Duo igitur haec similitudinis genera facit TVLLIUS, tertiumque praetermittit, in quo duae res cum duabus conferuntur: ut quemadmodum illa ad illam:

modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si cui mandaris, si qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio, quae Graece παραγωγή nominatur: qua plurimum est usus in sermonibus

SOCRATES. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, cum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum si in urbe de finibus controversia est, quia fines magis agrorum videntur esse, quam urbis, finibus regendis adigere arbitrum non possis: sic si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae arcendae adigere non possis arbitrum. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut CRASSVS in Curiana causa exemplis 94. plurimis

usum illam: sic haec ad hanc se habeat: quae mihi propria videtur similitudo: qualis haec est, Quemadmodum vasa oris angusti superfusam humoris magnam vim respuunt: sic pueros si multa simul docere coneris, perturbes magis quam doceas. Quod ad exemplum primi generis attinet, si tutor pupillo de dolo tenetur, ex quasi contractu si socius socio, ita ut si aliter conveniat pactum non valeat, l. Contractus 23. π. de reg. Iuris. Si qui mandatum tuum receperit, si qui fiduciam abs te acceperit, hoc est is cuius tu fidem ita sequutus es, ut ei rem tuam ita mancipares, ut aliquando eam tibi remanciparet, debet & procurator, hoc est is cui permiseris rem tuam agere aut defendere Instit. de satisdat. Quid tutor sit, & qui item socius, notum vulgo esse arbitror. Contractus fiduciarius qui sit, diximus ex BOETIO. Est autem bonae fidei, atque adeo optimae; cuius formula erat, Inter bonos bene agier oportet: quemadmodum scribit CICERO ad Trebatium in epistola cuius initium est Mirabar. Lib. 7. epist. 12. CICERO pro Flacco huius Contractus meminit his verbis, Pecuniam adolescentulo grandi foenore, fiducia tamen accepta, occupavisti. Hanc fiduciam commissam tibi tenes bodie ac possides. Eum tu testem spe recuperandi fundi paterni venire ad testimonium dicendum coëgisti. Pecuniam, inquit, foeneratitiam a te sumpsit adolescens, ob eamque fundum tibi fiduciarium dedit, id est fiduciaria mancipatione, & pignori obligare, eo differunt, quod pignus creditoris non fit, fiducia autem commissa eius fit, cui committitur. Hinc nascebatur actio fiduciaria: cuius meminit CICERO 3. de Natura Deorum. Meminit & LIVIUS fiduciae lib. 2. de bello Macedonico his verbis: Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare optimum visum est, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet; de Corintho loquens, quam Philippus Nabidi ea lege dederat, ut si victor ex bellis rediisset, Nabidi ei restitueret. Quae mihi videtur donatio causa mortis verius, quam contractus fiduciarius.

94. Exempla sumuntur, ut CRASSVS in Curiana causa exemplis.] Hac de re CICERO in

Bruto his verbis scribit, Nihil erat Crasso copiosius: idque cum saepe alias, tum apud centumviros in M. Curii causa cognitum est. Ita enim multa tum contra scriptum pro aequo & bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam, & in iure, in quo illa causa vertebatur, peritissimum, obrueret argumentorum exemplorumque copia. Atque ita tum ab iis patronis aequalibus, etiam consularibus, causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iurisperitissimus Crassus, iurisperitorum eloquentissimus Scaevola putaretur. Ac rursus eodem libro, Quare quis ex populo cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa de qua ante dixi, quidquam politius aut elegantius, aut omnino melius aut expectaret, aut posse fieri putaret? Cum is hoc probare vellet, Curium cum ita haeres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato haeredem esse non posse: quid ille non dixit de testamentorum iure, de antiquis formulis, quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato haeres institueretur? Quam captiosum esse populo, quod scriptum esset negligi, & opinione quaeri voluntates, & interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? Quam omnino multa de conservando iure civili? Quae quidem omnia cum perite & scienter, tum ita breviter & presse, & satis ornate & pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut expectaret, aut fieri posse quidquam melius putaret? At vero ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in littore ambulans scalnum reperisset, ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudicium haereditatis effecisse: hoc in illo initio consequutus, multis eiusdem generis sententiis delectavit, animosque omnium qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit: quod est unum ex tribus quae dixi ab Oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus, sive ante mortuus, Curius haeres ut esset: ita scribere plerosque, & id valere, & valuisse

usus est, agens de eo qui testamento sic haeredem instituisset, ut si filius natus esset in decem mensibus, isque mortuus prius quam in suam tutelam venisset, secundus haeres haereditatem obtinuisset; quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti multum soletis. Ficta etiam exempla, similitudinis habent vim: sed ea oratoria magis sunt, quam vestra, quanquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio 95. aliquem dedisse id quod mancipio dari non potest: num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut num is qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus & philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, aut aliquid quod fieri nullo modo possit, audendae rei gratia dicatur, aut minuendae, quae Hyperbole dicitur, & multa mirabilia alia. Sed latior est campus illorum, eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, & in maximis & in minimis quaestionibus 96. argumenta ducuntur.

Se-

valuisse semper. Haec & multa eiusmodi dicens, fidem faciebat: quod est ex tribus oratoris officiiis alterum. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias, voluntatesque tutatus est, quanta esset in verbis captio, cum in caeteris rebus, tum in testamentis, si voluntates negligerentur: quantum sibi potentiam Scaevola assumeret, si nemo aude- ret testamentum facere postea, nisi de illius sen- tentia. Haec cum graviter, tum ab exemplis co- piose tum varie, tum etiam redicule & facete explicans, eam admirationem assensumque com- movit, dixisse ut contra nemo videretur. Idem CICERO in Oratione pro Cecinna, Ornate & co- piose L. Crassus homo longe eloquentissimus, pau- lo ante quam nos in forum venimus, iudicio cen- tumvirali hanc sententiam defendit: & facile, cum contra eum prudentissimus homo Q. Mutius diceret, probavit omnibus, M. Curium, qui haeres institutus esset ita, mortuo posthumo filio, cum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, haeredem esse oportere. Idem in secundo de Oratore, In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus omnis quaestio, cum scriptum ita sit, Si mihi filius gignitur, isque prius moritur, & caetera, tum ut ille mihi sit haeres. Si filius natus non sit, videaturne, is qui filio mortuo institutus haeres sit, haeres esse. Quibus ex locis Ciceronis satis li- quet, quae fuerit causa Curiana, & quid cen- tumviri de ea pronunciarint adversus M. Copo- nium, qui tanquam agnatus Coponii cuiusdam haereditatem ab intestato legibus rediisse ad se contendebat, quoniam ei haeres nullus extite- rat ex testamento; non nato enim posthumo substituto Curio, in hanc conditionem si filius nasceretur, locum non esse; quam sententiam Q. SCAEVOLA defendens, victus est a L. CRAS- so, cum quidem ille pro stricto testamentorum iure, hic pro aequitate diceret; videri enim in utrunque eventum Curium substitutum, sive filius nasceretur, sive minime. Quam senten- tiam sequutus D. MARCVS est, quemadmodum testatur MODESTINVS in l. Iam hoc iure 4. π. de vulg. & pupil. sub. Iam, inquit, hoc iure uti-

mur ex D. MARCI & VERI constitutione, ut cum pater impuberi filio in alterum casum substi- tuit, in utrumque casum substituisse videatur: sive filius haeres non extiterit, sive extiterit, & im- pubes decesserit. Quod autem de impubere di- citur, idem de posthumo dicendum est Instit. de pup. subst. Idem sensit PAVLVS in l. pater- familias 46. de vul. & pup. & Imp. Cod. de Impube- rum in l. Quamvis & VLPIANVS l. 2. §. prius 5. de vulgari & pup. subst. Dicendum itaque est, in vulgari substitutione pupillarem quoque con- tineri, vicissimque in hac illam. Quod attinet ad verba testamenti, per filium, filiam quoque in- telligimus, omnes denique liberos l. filii 84. π. de verb. sign. Decem autem menses numerandi sunt a morte testatoris: in quibus, uti GELLIUS scribit 10. viri nasci hominem voluerunt. Sed D. HADRIANVS in quadam causa, uti scribit GELLIUS Lib. 3. cap. 16. decrevit mense 11. edi partum posse. PLINIVS quoque refert Lib. 7. cap. 15. L. Papyrium Praetorem, secundo haerede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mater partum 13. mensibus tulisse se diceret, quoniam nullum sta- tum pariendi tempus ei videretur. Cuius rei MASSURIUM autorem laudat. In decem au- tem mensibus omnes usque ad decimum nume- randi sunt, & totus decimus: quemadmodum idem GELLIUS scribit. Mortuo porro filium ante quam in suam tutelam venisset, recte sub- stituit: quoniam post annum 14. non recte hoc modo substituitur.

95. Finge aliquem mancipio.] Si quis fecit quod iure non potuit, nil egit; exempli causa, Si pupillus testamenti tabulas scripsit, putatur non scripsisse: quemadmodum etsi quis aliena- vit quod alienari non potuit, rem sacram scili- cet, nihil egit: & quod alienare se putabat, eius qui accepit, effectum non est: neque ideo tum ulla se re obligavit, hoc est, evictionem praestare non tenetur: quam qui mancipio dat, praestat; vide BUDAEVUM in Pandectas.

96. In maximis & minimis quaestionibus.] Maximae quaestiones sunt Philosophorum & Ora-

Sequitur similitudinem differentia, rei maxime contraria superiori: sed est eiusdem dissimile & simile invenire. Eius generis haec sunt, Non quemadmodum quod mulieri debeas 97. recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas: ita quod aut pupillae aut pupillo debeas, recte possis eodem modo solvere.

Deinceps locus est qui a contrario dicitur. Contrariorum autem genera sunt plura. Unum eorum quae in eodem genere plurimum differunt: ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tanquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas, 98. ex quibus contrariis argumenta talia existunt, Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur: & bonitatem, si malitiam. 99. Haec quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. Sunt enim alia contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graece appellantur ἀποφατικὰ. Praepositio enim in, privat 100. verbum ea vi quam haberet si in praepositum non fuisset: ut dignitas, indignitas: humanitas, inhumanitas, & caetera generis eiusdem. Quorum tractatio est eadem quae superiorum, quae adversa dixi. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea quae cum aliquo conferuntur, 101. ut duplum, simplum: multa, pauca: longum, breve: maius, minus. Sunt etiam valde contraria alia, quae appellantur negantia, ea ἀποφατικὰ Graeci, contraria aientibus: ut, si hoc est, illud non est. 102. Quid enim opus exemplo est? tantum intelligatur argumento quaerendo, contrariis omnibus contraria non convenire.

Oratorum, minimae Iurisconsultorum, quorum scientia in rerum mira subtilitate posita est. Sic enim aliquanto post scribit, *Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia. In vestris autem si non uberior, at fortasse subtilior.* Vide CICERONIS orationem pro L. Muraena.

97. *Non quemadmodum quod mulieri debeas.*] Quanquam & mulieres & pupilli sub tutoris potestate sint, mulieri tamen recte solvi potest sine tutoris auctoritate: pupillo qui ita solvit, non liberatur. Nam neque haereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque haereditatem ex fideicommissio suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamvis illis lucrosa sit: ne ullum scilicet damnum habeant. De mulierum perpetua tutela nihil in *libris Pandectarum* legimus: quin contra legimus, emancipari, sui que iuris fieri non aliter quam mares posse. CICERO tamen in *Oratione pro Muraena* his verbis scribit, *Nam cum multa praeclare legibus essent constituta, ea Iureconsultorum ingenii pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continentur.* Idem pro *Cecinna*, *Quod mulier sine tutore auctore promisit, non debetur.* De qua tutela legitima intelligendum puto CICERONIS illud in *Oratione pro Flacco*, *Usu*, inquit, non potuit: nihil enim potuit de tutela legitima sine omnium tutorum auctoritate diminui; loquens de muliere, quae omnia sua bona doti dixerat. Dicendum igitur est, *legibus XII. tabularum con-*

stitutam perpetuam hanc mulierum tutelam, sublatam postea fuisse, ut pleraque alia. Plus tamen esse consilii in foemina XII. annorum, quam in mare XIII. eadem leges XII. tabularum statuebant: credo quod celerior sit cursus foeminarum, ut pubertatis, sic etiam prudentiae.

98. *Vt celeritati tarditas, non debilitas.*] Et si celeritas & debilitas repugnant, cum & strenuus & affectis viribus nemo esse possit: adversa tamen non sunt; neque enim celeritati respondet e regione debilitas, sed tarditas.

99. *Et bonitatem, si malitiam.*] *Malitia* 3. de *Natura Deorum* sic definitur, *Versuta & fallax nocendi ratio: cui vitio opponitur bonitas.* Idem 4. *disp. Tuscul. de Malitia* sic scribit, *Quamquam ipsa virtus brevissime ratio recta dici potest.* Huius igitur virtutis contraria est *vitiositas*: sic enim malo, quam *malitiam* appellare eam, quam Graeci κακίαν vocant: nam *malitia* certi cuiusdam vitii nomen est; *vitiositas* omnium.

100. *Praepositio enim in, privat.*] Existimandum tamen non est, privationem praepositione IN semper explicari; *caecitas* enim privationem significat.

101. *Velut ea quae cum aliquo conferuntur.*] Quod Graece dicit ARISTOTELES τὰ πρὸς τῷ, M. TULLIVS interpretatur, *Quae cum aliquo conferuntur.* Ea autem sunt, quae neque esse, neque vero intelligi sine aliquo possunt.

102. *Vt si hoc est, illud non est.*] Locum corruptum esse arbitror, legendum autem sic, *ut est hoc illud, hoc illud non est.* Haec enim ἀποφατικὰ sunt, illa minime, cum idem de eodem in illis non affirmetur & negetur.

Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa scilicet adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto Praetoris secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet, cum quaeritur quid aut sit, aut evenerit, aut futurum sit, aut quid omnino fieri possit. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. Nihil hoc ad ius, ad CICERONEM, inquibat GALLVS noster, si quis ad eum quid tale retulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen pati, nullum a me artis institutae locum praeteriri, ne si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, 103. nimium te amare videre. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius, non modo non iurisperitorum, sed ne philosophorum quidem. Ante rem enim quaeruntur quae talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum convivium. Cum re autem, pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, & si quid eiusmodi. At post rem, rubor, pallor, titubatio, & si qua alia signa conturbationis & conscientiae: praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, caeteraque quae suspicionem facti possunt movere.

Deinceps est locus dialecticorum proprius, 104. ex consequentibus, & antecedentibus, & repugnantibus: qui etiam ab adiunctis longe diversus est. Nam adiuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt: consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur. Itemque & antecedentia, & repugnantia. Quicquid enim antecedit quaque rem, id cohaeret cum re necessario: & quicquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohaerere nunquam possit. Cum tripartito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam: reperiendi argumenti locus simplex 105. est, tractandi triplex. Nam quid interest cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit omne argentum legatum, utrum hoc modo concludas argumentum, Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri; est autem pecunia signata argentum, legata igitur. An illo modo, Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum; est autem numerata pecunia argentum, legata igitur est. An illo modo, Non & legatum argentum est, & non est legata numerata pecunia; legatum autem argentum est, legata igitur numerata pecunia est. Appellant autem dialectici eam

con-

103. Ne si nihil nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris.] Iocatur M. TVLLIVS cum Trebatio, quem Epicureum esse sciebat, cuius disciplinae erat se ipsum amare, & sua causa omnia facere. CICERO in quadam epistola ad Trebatium Lib. 7. epist. 12. quo tempore is in Galliis erat cum Caesare, sic scribit, Mirabar quid esset, quod tu mihi literas mittere intermississes. Indicavit mihi Pansa meus Epicureum te esse factum. O castra praeclara; quid tu fecisses, si te Tarentum, non Samarobrinam misissem? Iam tum mihi non placebas, cum idem intuebare quod & Titus familiaris meus. Sed quonam modo ius civile defendes, cum omnia tua causa facias, non civium? ubi porro illa erit formula fiduciae, ut INTER BONOS, BENE AGIER OPOR- TET? Quis enim est bonus, qui facit nihil, nisi sua causa? Quod ius statues communi dividendo, cum commune nihil possit esse apud eos, qui omnia voluptate sua metiuntur? Quomodo autem tibi placebit Iovem lapidem iurare, cum scias Iovem ira-

tum esse nemini posse? Quid fiet porro populo Vlubrano, si tu statueris πολιτεύεσθαι non oportere? Quare si plane a nobis deficiis, moleste fero: sin Pansae assentari commodum est, ignosco: modo scribas aliquando ad nos quid agas, & a nobis quid agi, quid fieri, aut curari velis; quam epistolam, quia facerissima est, totam ascripsi.

104. Dialecticorum proprius.] Stoicorum, qui conclusiones eas, quae ex conditione fiunt, diligentissime sunt persecuti, cum eas ARISTOTELES praetermisisset.

105. Reperiendi argumenti locus simplex.] Argumentationem hanc, Legatum est mulieri omne argentum, legata igitur est numerata pecunia: hanc, inquam, argumentationem, quae a genere ducitur, tribus modis tractare potes; per antecessionem, consecutionem, & repugnantiam; non ergo loci sunt, antecessio, consecutio, & repugnantia: sed modi & rationes concludendae argumentationis.

conclusionem argumenti, in qua cum primum sumpseris, consequitur id quod annexum est, primum conclusionis modum. Cum id quod annexum est, negaris 106. ut id quoque cui fuerit annexum, negandum sit: secundus appellatur concludendi modus. Cum autem aliqua coniuncta negaris, 107. & bis alia negatio rursus adiungitur, & ex bis primum sumpseris, ut quod relinquitur, tollendum sit: is tertius appellatur conclusionis modus.

Ex hoc illa rhetorum sunt ex contrariis conclusa, quae ipsi Enthymemata appellant: 108. non quod non omnis sententia proprio nomine Enthymema dicatur, sed ut HOMERVS propter excellentiam, commune poetarum nomen, efficit apud Graecos suum: sic cum omnis sententia Enthymema dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficiatur, acutissima, sola proprie nomen commune possidet. Eius generis haec sunt, Hunc metuere, 109. alterum in metu non ponere? Eam quam nihil accusas, damnas? bene quam meritam 110. esse autumas, dicis male mereri? Id quod scis, 111. prodest: nihil id quod nescis, obest? Hoc differendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis, quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus Enthymema nuncupatur.

Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant. Aut hoc, aut illud: hoc autem, non igitur illud. Itemque, aut hoc, aut illud: non autem hoc,

106. Cum id quod annexum est negaris.] Cum everteris consequens, hoc est, cum eius contrarium sumpseris. In hac siquidem argumentatione, Si non est legata numerata pecunia, non est legatum omne argentum: Atqui legatum est omne argentum, legata igitur numerata pecunia: in hac, inquam, argumentatione everti, non negavi id quod erat annexum.

107. Cum autem aliqua coniuncta negaris.] Et legatum est omne argentum, & legata est numerata pecunia, coniunctae duae sunt enunciationes: quae negantur, si negationem eis praeponas hoc modo, Non & legatum est omne argentum, & legata est numerata pecunia. Alia rursus addi secundae enunciationi negatio potest, hoc modo, Non & legatum est omne argentum, & non est legata numerata pecunia. Nunc si pono, quod primum sumpsi, legatum scilicet esse omne argentum, tollo & evertio quod secundum erat, colligoque numeratam pecuniam mulieri legatam esse. Quid si enunciationes coniungantur conditione si? hoc modo, Non si Socrates homo est, & malus non est: posito primo, tolliturne quod relinquitur? minime; hoc ergo deligenter animadvertendum est, ut enunciationes coniunctione ET coniungantur: aut si forte conditione si, ita tamen ut e conditionali fieri copulata possit, hoc est ut partes sint pugnantibus.

108. Quae ipsi Enthymemata appellant.] Alia enim sunt, quae ARISTOTELES enthymemata appellat, imperfectas scilicet & truncas ratiocinationes.

109. Hunc metuere, alterum in metu non ponere.] Non video quomodo sententia haec ex

pugnantibus constet: nisi pugnantia is dicere intelligatur, qui virum fortem timere dicat, ignavum autem & nullius animi in metu non ponat, hoc est timere neget.

110. Damnas, bene quam meritam.] Damnae, accusare quoque est. CICERO pro Cluentio, Corruptisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem Albium Stabium condemnaret. Mereri autem pro facere, non semel dixit TERENCE. In Hecyra Actu. 3. Scen. 5. sic Pamphilus. Quae nunquam quidquam erga me commerita est pater, Quod nollem: & saepe, quod vellem, meritam scio. Autumare P. NIGIDIUS dictum putabat quasi ab aestumo, hoc est totum aestumo, ut abnumero. Est autem autumare ut scribit GELLIVS Lib. 15. cap. 3. & dicere, & opinari, & censere.

111. Id quod scis.] CICERO in Oratore ad M. Brutum, Quod fit item in contrariis referendis: ut illa sunt quibus non modo numerosa oratio, sed etiam versus efficitur: Eam quam nihil accusas, damnas. Condamnas dixisset, qui versus effugere voluisset. Bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri. Id quod scis, prodest nihil: id quod nescis, obest. Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Id esset in Oratione numerosum, Quod scis, nihil prodest: quod nescis, multum obest. Semper haec quae Graeci ἀντιθέτα nominant, &c. Quibus ex verbis duo intelligimus: & senarium esse ex poeta aliquo, Id quod scis prodest nihil: id quod nescis, obest: & quid habeat sententiae, cum videamus NIHIL illud, quod tenebras offundebat legentibus, a M. TVLLIO coniungi cum verbo prodest.

hoc, illud igitur. Quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in disjunctione plus uno verum esse non potest. Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt contradi-
 tionum negantiam, sic, Non & hoc est, & illud: 112. hoc autem, non igitur illud: hic modus est sextus. Septimus autem, Non & hoc, & illud: non autem hoc, illud igitur. Ex his modis conclusiones innumerabiles 113. nascuntur, in quo est fere tota dialectica. Sed ne eae quidem quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur: deinde rerum effectuarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, & quidem ex iure civili; sed haec patent latius. Causarum igitur genera duo sunt: Vnum, quod vi sua id quod sub ea subiectum est, certe efficit, 114. ut ignis accendit. Alterum, quod naturam efficiendi non habeat, sed sine quo effici non possit: 115. ut si quis aes causam statucae velit dicere, quod sine eo non possit effici. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quies, nihil egentia, stolidi quodammodo, ut locus, tempus, materiae, ferramenta, & caetera generis eiusdem. Alia autem praecursionem 116. quandam adhibent ad efficiendum, & quaedam afferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria: ut amori congressio causam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis nequitur. Atque ut earum causarum sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane effi-

112. Non & hoc, & illud.] Modus hic septimus ita valet, si partes propositionis pugnantes sint. Male enim si concludam, Non & Socrates asinus est & lignum est, non est autem lignum, est igitur asinus.

113. Ex his modis conclusiones innumerabiles.] Quas omnes SEVERINVS BOETIVS subtilissime persecutus est: unde qui volet, petere poterit. Illud sufficit admonere, ex uno modo varias oriri conclusiones. Exempli causa, primus modus harum conclusionum est, cum posito eo quod antecessit, ponitur & annexum; id autem contingit, cum utrunque aut affirmatur, aut negatur. Affirmatur utrunque hoc modo: Si hoc est, illud est: at hoc, illud igitur. Tollitur utrunque sic: Si hoc non est, illud non est: at hoc non est, neque illud igitur. Contingit item ut alterum affirmetur, & alterum tollatur, hoc modo: Si hoc est, illud non est: at hoc est, illud igitur non est. Aut contra sublato eo quod antecedit, ut quod annexum est destruat, hoc modo: si hoc non est, illud est: sed hoc non, illud igitur. Itaque ex aliis modis sex variae oriuntur conclusiones. In quo, hoc est in rationibus conclusionum, tota fere est Dialectica Stoicorum: qui, uti in principio scripsimus, in iudicii parte solum elaboraverunt. Sed ne eae quidem quas exposui, ad hanc institutionem sunt necessariae: in qua non iudicandi regulas, sed inveniendi vias ostendere propositum nobis est.

114. Quod sub ea subiectum est, certe efficit.] Id cuius causa dicitur, cuiusque efficientiam in

se cohibet, semper efficit, modo non impediat, neque desit in quod agere possit.

115. Sed sine quo effici non potest.] Unde efficientes causae dici & eae quoque possunt; in quibus sine dubio numerandus finis est, sine quo nihil fit, nullaque actio suscipitur: quamquam finis M. TULLIVS mentionem nullam faciat, cum tamen & materiam & instrumentum appellet.

116. Alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum.] Divisio haec causarum ex CHRYSIPPI sententia a CICERONE inducitur. Sic enim in libro de Fato scribit, Causarum enim, inquit CHRYSIPPVS, aliae sunt perfectae & principales, aliae adiuvantes & proximae. Quamobrem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis & principalibus, sed causis adiuvantibus antecedentibus & proximis; eodemque rursus libro, Sed interest inter causas fortuito antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Itaque illi rationi quam paulo ante conclusi, sic occurrit: Si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis, verum non principalibus & perfectis, sed adiuvantibus & proximis. Causae igitur praecurrentes, causae sunt proximae & adiuvantes per se: eoque a materia & instrumento differunt, quod haec nullum per se adferunt ad efficiendum adiumentum; ex quibus causis suum fatum nequit Stoici, ita ut in rebus necessitatem non ponant.

ciant nulla re adiuvante: aliae quae adiuvari velint: ut sapientia efficit sapientes
 117. sola per se: beatos efficiat necne sola per se, quaestio est. Quare cum in disputa-
 tionem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit quod effici-
 tur ab ea causa, concludere. Cum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi
 necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum quod
 habet vim efficiendi necessariam, errorem afferre non fere solet: 118. hoc autem sine
 quo non efficitur, saepe conturbat. Non enim si sine parentibus filii esse non possunt,
 propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. Hoc igitur sine quo non fit,
 ab eo in quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tanquam, Vtinam
 ne in nemore 119. Pelio securibus caesae cecidissent abiegnae ad terram trabes.
 Nisi enim cecidissent abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta non esset: nec ta-
 men fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria. At cum in Aiacis navim crispisul-
 cans igneum fulmen iniectum est, inflammatur navis necessario.

Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione
 animi, sine voluntate, 120. sine opinione, suum quasi opus efficiant, velut omne
 intereat, quod ortum est. Aliae autem aut voluntate efficiunt, aut perturbatione
 animi,

117. *Vt sapientia efficit sapientes.*] Sapientia
 est ars perfecta omnium virtutum, quemadmo-
 dum scribit CICERO III. de Finibus bonorum &
 malorum, quae quin sapientes efficiat, hoc est
 perfectos, dubium non est. Beatos sola per se,
 sine fortunae, sine naturae ullis adminiculis,
 quod Stoici putant, id vero sic negant Peripa-
 retici, ut dicant fieri quidem virtute beatos,
 sed non beatissimos: gradus enim quosdam bea-
 titudinis ponunt, Stoici nullos. CICERO in
 Quaestionibus Academicis Lib. 1. Itaque omnis
 illa antiqua Philosophia sensit in una virtute esse
 positam beatam vitam: nec tamen beatissimam,
 nisi adiungerentur & corporis, & caetera quae
 supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea.

118. *Errorem afferre non fere solet.*] Nun-
 quam enim errorem adfert, nisi cum aut impe-
 ditur, aut non adest in quod vim suam expli-
 cet. Conturbare porro verbum est rationum.
 TERENCE in Eunucho Actu 5. Scen. 2. Ita
 conturbasti mihi rationes omnes. CICERO pro
 Cn. Plancio, Verum fac me multis debere, & in
 iis Plancio: utrum igitur me conturbare oportet,
 an caeteris, cum cuiusque dies venerit, hoc no-
 men quod urget, nunc cum petitur, dissolvere?
 Quo ex loco aperte intelligimus, Conturbare
 esse, omissis veteribus creditoribus, novis satis-
 facere.

119. *Illud enim est tanquam, Vtinam ne in
 nemore.*] CICERO in libro de Fato, Itaque non
 sic causa intelligi debet, ut quod cuique antecedit,
 id & causa sit, sed quod cuique efficienter ante-
 cedat: nec quod in campum descenderim, id fuisse
 causam cur pila luderem: nec Hecubam causam
 fuisse interitus Troianis, quod Alexandrum ge-
 nuerit: nec Tyndarum Agamemnoni, quod Cly-
 temnestram. Hoc enim modo viator quoque bene
 vestitus causa foret cur a grassatore spoliaretur.
 Ex hoc genere illud est ENNII,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
 Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes.
 Licuit vel altius, utinam ne in Pelio nata ulla
 unquam arbor esset: etiam supra, utinam ne esset
 mons ullus Pelius: similiterque superiora repeten-
 tem regredi in infinitum licet,
 Neve inde navis inchoandae exordium cepisset.
 Quorsum haec praeterita? quia sequitur illud,
 Nam nunquam hera errans mea, domo efferret
 pedem
 Medea, animo aegra, amore saevo saucia.
 Non ut eae res causam afferrent amoris.

120. *Vt sine ulla appetitione animi, sine vo-
 luntate.*] CICERO III. de Fin. bo. & mal. Hic
 appetitio animi, quae ὀρεξις Graece vocatur, non
 ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam
 vivendi videtur data. Et 4. rursus, Naturalem
 enim appetitionem, quam vocant ὀρεξιν, &c.
 Et 5. rursus, Et tale ut ipsum per se invitaret &
 alliceret appetitum animi, quem ὀρεξιν Graeci vo-
 cant. Idem 2. de Officiis, Appetitionesque quas
 illi ὀρεξιας vocant, obediens efficere rationi. Pri-
 mo autem libro quid appetitio sive appetitus sit,
 his verbis explicat, Motus autem animorum du-
 plices sunt: alteri cogitationes, alteri appetitus.
 Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: ap-
 petitus impellit ad agendum. Curandum igitur est,
 ut cogitatione ad res optimas utamur, appetitum
 rationi obedientem praebeamus. Huius autem ap-
 petitus sive appetitionis species est voluntas. CI-
 CERO IV. disputationum Tusculanarum, Quam-
 obrem simul obiecta species cuiuspiam est, quod
 bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa
 natura. Id cum constanter prudenterque fit, eius-
 modi appetitionem Stoici βέλγησι appellat, nos
 appellamus voluntatem; eam illi putant in solo esse
 sapiente: quam sic definiunt. Voluntas est quae
 quid cum ratione desiderat. Quae autem adversa
 ratione incitata est vehementius, ea libido est,
 vel

animi, aut habitu, aut natura, aut arte, aut casu. Voluntate, ut tu cum hunc libellum legis. Perturbatione, ut si quis eventum horum temporum timeat. Habitu, ut facile & cito irascatur. Natura, ut vitium in dies crescat. Arte, ut bene pingat. Casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa: nec quicquam omnino, sed huiusmodi causae non necessariae.

Omniū autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura & in arte constantia est, in caeteris nulla. Sed tamen earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi, iudiciumque tangunt. Latent, quae subiectae sunt fortunae. Cum enim nihil sine causa fiat; hoc ipsum est fortunae, eventus obscura causa quae latenter efficit. Etiam ea quae fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria. Ignorata, quae necessitate effecta sunt. Voluntaria, quae consilio. Quae autem fortuna, vel ignorata, vel voluntaria. Nam iacere telum, voluntatis est: ferire quem nolueris, fortunae. Ex quo aries ille subiicitur in vestris actionibus, Si telum 121. manu

vel cupiditas effraenata, quae in omnibus stultis invenitur. De opinione autem sic scribit CICERO in *Quaestionibus Academicis Lib. 1.* Quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum sensum appellabat; & si ita erat comprehensum, ut convellere non posset, scientiam: sin aliter, inscientiam nominabat: ex qua existeret etiam opinio, quae esset imbecilla, & cum falso incognitoque communis. Idem 4. *disputationum Tusculanarum*, Opinione autem, quam in omnes superiores definitiones inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem. Quaedam igitur causae, naturales scilicet, suum opus efficiunt nobis aut volentibus, aut nihil tale cogitantibus: sic omnia orta intereunt, auctaque senescunt: neque quidquam eodem semper statu permanet. Alia autem aut voluntate efficiunt, de qua iam scripsimus: ut cum Ciceronis libellum Trebatius legebat; aut perturbatione, quae omnis ex opinione aut boni aut mali nascitur: ut cum Cicero timebat quo furor M. Antonii evaderet; aut habitu, qui aliud nihil est, quam perfecta quaedam, uti CICERO in *Academicis* scribit, consuetudo, quae efficit ut facile quid & cito faciamus: ut qui iracundus est, levi de causa commovetur; aut natura, hoc est naturae & ingenii nostri propensione ad rem quampiam, ad libidinem scilicet, & ad vitium; aut arte, ut bene pingat: quae quanquam habitus sit, hoc tamen in loco CICERO habitum in vitiis tantum & virtutibus moralibus ponit; aut casu & fortuna: ut cum quis secunda navigatione utitur; quae quidem causae, etsi causae sunt, non cohibent in se vim efficiendi necessariam. Omniū autem causarum aliae constantes sunt, eodemque modo semper agunt. Hae autem sunt, Natura, & naturae imitatrix ars; in caeteris nulla inest constantia. Sed tamen earum causarum quae constantes non sunt, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Quae consilio fiunt, perspicuam habent causam, voluntatem videlicet. Rerum

fortuitarum ignotae causae sunt: quamvis res ipsae fortuitae partim ignoratae sint, partim voluntariae. Si quis enim coniecto telo feriat quem minime volebat: huius effectus pars perspicua est & voluntaria; iacere enim telum, voluntatis est; ferire quem nolueris, hoc vero ignoratum est, & fortunae. Quanquam igitur fortunae causae sint latentes: in iis tamen quae fortuna fiunt, partem sibi voluntas vindicat (fortuna enim intervenit in iis quae a voluntate & consilio profecta sunt, quemadmodum scribit ARISTOTELES II. *de Physico auditu*) partem fortuna; quare ex parte ignorantur, ex parte voluntaria sunt. Plane ignorantur quae necessitate, hoc est, quae naturaliter fiunt: haec enim nulla ex parte in nostra posita sunt voluntate. Voluntaria plane & perspicua, quae consilio fiunt. Hanc mihi videtur locus habere sententiam, quae postulat ut verba illa, *Etiam ut ea quae fiunt, partim sint ignorata*, sic legantur, tollaturque illud, *etiam*. Porro autem quod dicimus rerum fortuitarum partem aliquam voluntatis esse, hoc ita intelligendum est, si a fortuna τὸ αὐτόματον quod vocat ARISTOTELES, separamus; monstra enim naturae τὸν αὐτόματον sunt, quae nulla ex parte in nostra posita sunt voluntate.

121. *Ex quo aries ille subiicitur in vestris actionibus, Si telum.*] Verbis his *si telum manu fugit*, significatur imprudentia emissi teli, quemadmodum scribit CICERO *tertio de Oratore*: quae imprudentia, in iudicio de *damno iniuria dato*, ex *lege Aquilia*, infirmissima immo vero nulla est defensio. Non video itaque quamobrem aries dicatur. Nam quod dici potest, in iudicio publico de *ficariis* defensionem sane valere plurimum, id vero mihi non placet: publica enim iudicia actionibus in quibus arietem hunc subiicit scribit CICERO, non constituuntur, quemadmodum scribit Imperator *Tit. de Publicis Iudiciis*. CICERO quidem 2. *de Oratore*

manu fugit, magis quam iecit. Cadunt in ignorationem atque imprudentiam perturbationes animi, quae quanquam sint voluntariae (obiurgatione enim & admonitione deiiciuntur) tamen habent tantos motus, ut ea quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum, aut certe ignorata videantur.

Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia: in vestris autem si non uberior, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia 122. maximarum quidem rerum, in iurisconsultorum mihi videntur esse prudentia. Nam & adsunt multum, & adhibentur in consilio, & patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. In omnibus igitur iis iudiciis, in quibus ex fide bona, 123. est additum, plurimus earum usus est. Vbi vero etiam ut inter bonos bene agi oportet, in primisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est quid aequius melius, parati esse debent. Illi enim dolum malum, illi fidem bonam: illi aequum bonum, illi quid socium socio, 124. quid eum qui negocia aliena curasset, ei cuius ea negocia fuissent, quid eum qui mandasset, eumve cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret, quid virum uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. Licebit igitur diligenter cognitis argumentorum locis, non modo oratoribus & philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare.

Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis. Vt enim causa 125. quid sit effectum indicat: sic & quod effectum est, quae fuerit causa demon-

mon-

torum ea iure defendi scribit, quae & imprudentia & casu facta dicantur.

122. Privata enim iudicia.] Privata iudicia de re privata sunt & familiari: ad quae is accedit, cuius interest: quae interdum rerum sunt maximarum, qualia sunt iudicia Centumvralia, quae in iure semper posita sunt, quae non tam oratorem quam iurisconsultum desiderant; itaque & saepe causas agunt privatas, & a Iudice rei privatae in consilio adhibentur, & patronos diligentes instruunt.

123. In omnibus igitur iis iudiciis, in quibus ex fide bona.] Actionum quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. Bonae fidei sunt hae, ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pignoratitiae, familiae herciscundae, communi dividundo, rei uxoriae, quae postea ex stipulatu facta est, fiduciae. In quibus omnibus iudiciis libera potestas permitti videtur iudici, ex bono & aequo aestimandi quantum auctori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid invicem praestare auctorem oporteat, eo compensato, in reliquum is cum quo actum est, debeat condemnari: quemadmodum in contractibus bonae fidei, ex quibus actiones ipsae bonae fidei oriuntur, alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex aequo & bono praestare oportet, non de eo solum quod cautum est. Quanquam igitur omnia ea iudicia, quae enumeravimus, bonae fidei sint, in omnibusque illud EX BONA FIDE addatur: duo tamen excellunt, fiduciae, & rei uxoriae: in illo enim illud etiam additur,

VT INTER BONOS BENE AGI: in arbitrio rei uxoriae, quod est de repetitione dotis, soluto matrimonio, illud, QUID AEQUIUS MELIUS.

124. Illi quid socium socio.] VLPPIANVS π. de reg. iuris sic scribit, Contractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt, quidam & dolum & culpam. Dolum tantum: depositum, & precarium. Dolum & culpam: mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gesta; in his quidem & diligentia. Sed & societas & rerum communio & dolum & culpam recipit. Sed hoc ita, nisi si quid nominatim convenit, vel plus, vel minus in singulis contractibus; nam hoc servabitur, quod ab initio convenit (legem enim contractui dedit) excepto eo, quod CELSVS putat non valere, si convenerit, ne dolum praestetur; hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est: & ita utimur. Is igitur, cum quo aut bonorum universorum, aut partis societatem inivi, & dolum & culpam praestat. Is qui aliena negotia iniussu domini curavit (qui negotiorum gestor, non procurator dicitur) & fidem & summam praestat diligentiam ei cuius ea negotia fuissent. Is item qui sua causa mandavit, & is qui mandatum recepit, alter alteri & dolum & culpam praestat. Vir item & uxor alter alteri illud idem praestat: ita tamen, ut de dolo agere alter in alterum non possint, quod ea actio infamis sit, neque conveniat charitati coniugali: possint tamen excipere.

125. Vt enim causa.] Causa quid effectum sit indicat, si modo necessaria est; nec id quod est effectum, causam indicat, nisi necessariam.

126. Nu-

monstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus & poetis, saepe etiam philosophis, sed iis qui ornate & copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denunciant quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cuius genus & exemplum supra positum est, ut caeterorum: nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea quae aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur haec, numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas affectio. 126. Numero sic comparabuntur, ut plura bona paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe & late pervagata angustiis, ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur, & faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt, iis quae propter aliud: & ut innata atque insita, assumptis & adventitiis: integra, contaminatis: 127. iucunda, minus iucundis: honesta, ipsis etiam utilibus: proclivia, laboriosis: necessaria, non necessariis: sua, alienis: rara, vulgaribus: desiderabilia, iis quibus facile carere possis: 128. perfecta, inchoatis: tota, partibus: ratione utentia, rationis expertibus: voluntaria, necessariis: animata, inanimatis: naturalia, non naturalibus: artificiosa, non artificiosis. Vis autem in comparatione sic cernitur, efficiens causa gravior, quam non efficiens: quae seipsis contenta sunt, meliora, quam quae egent aliis: quae in nostra, quam quae in aliorum potestate sunt: stabilia, incertis: quae eripi non possunt, iis quae possunt. Affectio autem ad res aliquas est huiusmodi, principum commoda maiora, quam reliquorum: itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae bis sunt contraria. Parium autem comparatio nec elationem habet, nec submissionem; est enim aequalis. Multa autem sunt quae aequalitate ipsa comparantur, quae ita fere concluduntur, Si consilio 129. iuvare cives, & auxilio, aequa in laude ponendum est: pari gloria debent esse ii qui consulunt, & ii qui defendunt; at quod primum, est: quod sequitur igitur.

Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum 130. praeceptio, ut cum profectus

126. Numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas affectio.] In rebus comparandis aut numerus spectatur, hoc est, quantitas: ut cum pauciora mala pluribus praefero: aut species, cum ipsae res per se considerantur: aut vis quaedam, pondus, momentum, & ut Graeca voce utar, ἐνέργεια: aut animi propensio ad res aliquas, quae ex opinione nascitur: ut si quis commoda principum praeferat commodis multitudinis infimae, eo quod omnes nostra sponte nobilitati favemus. Quod autem dicimus numerum in comparatione spectari, id sic intelligi debet: ut cum tempus, aut quantitas denique aliqua spectatur, numerum spectari dicamus: ut cum diuturniora bona brevioribus praeferuntur, neque id omnino absurde, cum quantum omne numero metiri possimus, visque in omni quanto quaedam numeri insit.

127. Integra, contaminatis.] Contaminata propria quadam significatione sunt, quae integra non sunt: nam & verbum contaminare, interdum est conscindere quod Galli dicunt (entamer,) a Graeco puto Aoristo. τὰμῆν. TERENCE

TIVS in Andriae prologo,

Quae convenere, in Andriam ex Perinthia
Patetur transtulisse, atque usum pro suis.
Isti id vituperant factum, & in eo disputant,
Contaminari non decere fabulas.

Idem in prologo Heautontim.

Nam quod rumores distulerunt malevoli,
Multas contaminasse Graecas, dum facit
Latinas paucas, &c.

Quibus in locis contaminare fabulas, aliud esse non potest, quam concidere fabulas, & ex illa locum aliquem sumere, ex illa alium detrahere.

128. Quibus facile carere possis.] CICERO in disput. Tusculanis Lib. 1. Triste est nomen ipsum carendi, quia subiicitur haec vis: habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. Haec incommoda sunt carentis; caret oculis, odiosa caecitas: liberis, orbitas; valet hoc in ovis.

129. Si consilio iuvare cives.] Consilio iuvant iureconsulti, auxilio defensionis oratores.

130. Argumentorum inveniendorum.] Probationum artificiosarum; quae enim sine arte sunt, non inveniuntur ab oratore.

fectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum, minorum, parium: nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit. Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios assumi extrinsecus: de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent: sed tamen totam rem perficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet: & quoniam ad te haec ita scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quamplurimum iis quos recta studia delectant, prodesse possimus.

Haec ergo argumentatio quae dicitur artis expertis, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus 131. omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscunque 132. testimonii pondus habet: ad faciendam enim fidem auctoritas quaeritur; sed auctoritatem aut natura aut tempus affert. Naturae auctoritas in virtute inest maxime. 133. In tempore autem multa sunt quae afferant auctoritatem, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnunquam rerum fortuitarum. Nam & ingeniosos, 134. & opulentos, & aetatis spatio probatos, dignos quibus credatur, putant: non recte fortasse: sed vulgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt & qui iudicant, & qui existimant. Qui enim his rebus quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere. Sed reliquis quoque rebus quas modo numeravi, quanquam in iis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur, (magna enim est vis ad persuadendum scientiae) aut usus; plerumque enim creditur iis qui experti sunt. Facit etiam necessitas fidem, quae tum a corporibus, tum ab animis nascitur. Nam & verberibus torti, & igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere: & quae a perturbationibus animi sunt, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, afferunt auctoritatem, & fidem. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus nonnunquam verum invenitur, pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insania. Nam & pueri saepe indicaverunt aliquid, ad quid pertineret, ignari; & per somnum, vinum, insaniam, multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Stalerio nuper accidit, 135. qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis, in iudiciumque prolatis, rei capitalis iure damnatus est. 136. Huic simile quiddam de Lacedaemonio Pausania 137. accepimus. Concur-
sio autem fortuitarum talis est, ut si interventum est, casu cum aut ageretur aliquid
quod

131. Testimonium autem nunc dicimus.] Proprie enim testimonium est, testis dictum.

132. Persona autem non qualiscunque.] Personam faciunt circumstantiae & accidentia; unde autem dicatur, scribit GELLIVS libro 5. cap. 7. ex C. BASSO in libris de Origine vocabulorum.

133. Naturae auctoritas in virtute inest maxime.] Virtus sua natura auctoritatem maxime habet; ei enim si quidem loqui posset, maxime credendum esset.

134. Nam & ingeniosos.] Qui proprie dicantur ingeniosi, CICERO in Quaest. Academicis his verbis declarat, Naturae celeritatem ad discendum & memoriam dabant, quorum utrumque mentis est proprium & ingenii.

135. Ut Stalerio nuper accidit.] Proverbium est, Stalerii paries, eadem sententia, qua illud dici solet, Parietes habent aures. Stalerii nusquam alibi meminit CICERO. C. Staieni in Bruto meminit his verbis, C. Staienus in facinore manifesto deprehensus poenas legibus in iudicio dedit.

136. Rei capitalis iure damnatus est.] MODESTINVS lib. 8. regularum sic scribit, Licet capitalis Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur: poenae tamen capitalis appellatione, mortis, vel civitatis amissionis intelligenda est.

137. De Pausania.] Vide THVCYDIDEM, & COELIVM RHODIGINVM.

quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem 138. coniecta suspicionum proditiōis multitudo: quod genus refutare interdum veritas vix potest. Huius etiam generis est fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipartita sunt. Ex quibus alterum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit, 139. hominum autem industria. Divina haec fere sunt testimonia. Primum orationis: oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest his deorum oratio. Deinde rerum, in quibus insunt quasi opera divina quaedam. 140. Primum ipse mundus, eiusque omnis ordo & ornatus: deinceps aërei volatus avium, atque cantus: deinde eiusdem aëris sonitus, & ardores: multarumque rerum in terra portenta, atque etiam per exta inventa praesensio: a dormientibus quoque multa significata visis; quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. In homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio autem est non modo eos virtutem habere qui habeant, sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos vident, quorumque vitam constantem & probatam, ut CATONIS, LAELII, SCIPIONIS, aliorumque plurium, rentur eos esse quales se ipsi velint. Nec solum eos censent tales esse, qui in honoribus populi atque in repub. versantur: sed & oratores, & philosophos & poëtas, & historicos, ex quorum & dictis & scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

Expositis omnibus argumentandi locis, 141. illud primum intelligendum est, nec ullam

138. In Palamedem.] Troianorum ad ipsum literae, Thesaurus defossus, servus in ipsius tentorio sepultus; cuius VIRGILIUS meminit 2. Aeneidos,

Fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures
Belidae nomen Palamedis, & caet.

139. Deorum enim virtus natura excellit.] Virtus, naturae est perfectio; quam perfectionem habent Dii ex sese, homines assequuntur industria.

140. Quasi opera divina quaedam.] Quasi oracula divina quaedam legendum puto. Dii enim per res mutas & inanimas (cuiusmodi mundus est, & eius omnis ornatus) loqui nobiscum videntur, & futura praemonstrare: quemadmodum scribit TVLLIUS in libris de Divinatione. Notat igitur divinandi varia genera. Astrologi & Chaldaei ex mundo & eius ornatu, hoc est ex astris, futura divinant: Augures, ex praepetum volatibus & garritibus: Haruspices, ex armorum fragoribus & fulgoribus, ex portentis, ex animalium extis (quod genus praesensionis seu divinationis per exta, ab Hetruscis inventum est) aut strepitu pugnantium in aere exaudito, aut equorum hinnitu. Ex visis per somnum Coniectores. Videtur enim, uti scribit CICERO, in mentibus hominum esse tanquam aliquod oraculum, ex quo futura praesentiant, si aut furore divino incitatus animus, aut somno relaxatus solute moveatur ac libere. De quibus omnibus divinandi generibus vide CICERONEM in libris de Divinatione.

141. Expositis omnibus argumentandi locis.] Expositis locis omnibus omnium probationum,

tam artificiosarum, quam earum quae sine arte sunt, locos quaestionibus divisurus orator, principio quaestionum divisionem huiusmodi inducit: Quaestionum duo esse genera, infinitum alterum, alterum definitum: hoc Graeci πρόθεσις, quoniam sub Thesi, hoc est sub quaestione de genere universo ponitur, Latini causam verbo forensi nominant: res enim sive causa, quae in forum & iudicium venit, finita est personis, locis, temporibus, negotiis. Genus autem illud infinitum Graeci θέσις, quoniam eiusmodi de genere quaestiones ponantur ad disputandum, eademque ratione CICERO propositum appellat: idemque hoc genus aliis in locis consultationem vocat, quod qui de iure respondent, de genere universo semper consuluntur. Quam divisionem quaestionum merito, meo quidem iudicio, apud CICERONEM 2. de Orat. irridet Antonius: sic enim disserit, Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum qui sibi eruditi videntur, hebes atque impositum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur: alterum, quod personis certis & temporibus definiatur: ignari omnes controversias ad universi generis vim & naturam referri. Nam in ea ipsa causa de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quaestio est: num poena videatur esse afficiendus, qui civem ex se-

ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat: nec fere omnes locos incidere in omnem quaestionem, & quibusdam quaestionibus alios, quibusdam esse alios aptiores locos. Quaestionum duo sunt genera: alterum infinitum, alterum definitum. Definitum est quod ὑπόθεσις Graeci, nos causam: infinitum, quod θέσις illi appellant, nos propositum possumus nominare. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Propositum autem in aliquo eorum, aut in pluribus, nec tamen in maximis. Itaque propositum pars causae est. Sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una, aut pluribus, aut nonnunquam omnibus. Quaestionum autem, quaecunque de re sint, duo sunt genera: unum cognitionis, alterum actionis. Cognitionis sunt hae, quarum finis est scientia: ut si quaeratur, a naturane ius 142. profectum sit, an ab aliqua quasi conditione hominum & pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt, Sitne sapientis 143. ad rempub. accedere.

Cognitionis quaestiones tripartitae sunt, cum an sit, aut quid sit, aut quale sit, quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris & iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quatuor partes distributa est. Quarum una est, cum quaeritur, sitne aliquid. Altera, unde ortum sit. Tertia, quae id causa effecerit. Quarta, in qua de mutatione rei quaeritur, sit necne: sic, Ecquidnam honestum 144. sit: ecquid aequum re vera: an haec tantum in opinione sint. Vnde autem sit ortum, ut cum quaeritur, natura, an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic, ut cum quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic, possitne eloquentia commutatione aliqua converti in infantiam. Cum autem quid sit quaeritur, notio explicanda est, & proprietates, & divisio, & partitio. Haec enim sunt definitioni attributa; additur etiam descriptio, quam Graeci καταγραφὴν 145. vocant. Notio sic quaeritur, sitne id aequum, quod ei qui plus potest, utile est. Proprietates sic, in hominemne solum cadat, 146.

senatusconsulto patriae conservandae causa interfecerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id quod in iudicium venit, ex reorum personis, ac non generum ipsorum universa disputatione quaeratur. Quinetiam in iis ipsis ubi de facto ambigitur, ceperitne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum & defensionis revocentur oportet ad genus, & ad naturam universam: quod sumptuosus, de luxuria: quod alieni appetens, de avaritia: quod seditiosus, de turbulentis & malis civibus: quod a multis arguitur, de genere testium: contraque quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum & generum summas revolvuntur. Quae vero cum de facto non ambigitur, quaeruntur qualia sint: ea, si ex reis numeres, & innumerabilia sunt, & obscura; si ex rebus, valde & modica, & illustra. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotiescunque is quem Paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, videaturne ei quem Paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac si quid affert praeterea hominis aut dignitas

an
aut indignitas, extra quaestionem est: & ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam: quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis & temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora & personae, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere causas. Haec Antonius, & multa praeterea alia in eandem sententiam.

142. *A naturane ius.*] Stoici, quorum sententiam lib. primo de Legibus perbelle explicat CICERO, ius a natura ortum existimabant, non ab hominum institutis.

143. *Sitne sapientis.*] EPICVRVS sapientis esse negabat, ad Rempublicam accedere.

144. *Ecquidnam honestum.*] CICERO primo de Legibus, honestum & iustum in ipsis rebus, non in hominum opinione positum esse, disputat ex Stoicorum sententia.

145. *Graeci καταγραφὴν.*] ὑπογραφὴν genus hoc definiendi vocant Graeci verbo pictorum.

146. *In hominemne solum cadat.*] CICERO IV. disput. Tusculanarum, sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item, quorum

un etiam in belluas aegritudo. Divisio, & eodem pacto partitio, sic, Triane genera honorum sint. Descriptio, qualis sit avarus, qualis assentator, caeteraque eiusdem generis, in quibus natura & vita describitur. Cum autem quaeritur quale quid sit, aut simpliciter quaeritur, aut comparate. Simpliciter, expetendane sit gloria. Comparate, praeponeandane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendoque, de aequo & iniquo, de honesto & turpi. Comparationum autem duo, 147. unum de eodem & alio, alterum de maiore & minore. De expetendo & fugiendo huiusmodi, Si expetendae divitiae, si fugienda paupertas. De aequo & iniquo, aequumne sit ulcisci a quocunque iniuriam acceperis. De honesto & turpi, honestumne sit pro patria mori. Ex altero autem genere quod erat bipartitum, unum est de eodem, & alio: ut si quaeratur quid intersit inter amicum & assentatorem, regem & tyrannum. Alterum de maiore & minore: ut si quaeratur, eloquentiane pluris sit, an iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus hactenus.

Actiones reliquae sunt, quarum duo sunt genera, unum ad officium, alterum ad motum 148. animi vel gignendum, vel sedandum, planeve tollendum. Ad officium sic, ut cum quaeritur suscipiendane sint liberi. Ad movendos animos, cum sunt cohortationes ad defendendam rempub. ad gloriam, & ad laudem; quo ex genere sunt querelae, incitationes, miserationesque flebiles, rursusque oratio, tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. Haec cum in propositis quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur. Loci autem qui ad quasque quaestiones accommodati sunt, deinceps est videndum. Omnes quidem illo quos supra diximus, ad plerasque sunt: sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio & scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem & altero diximus, quod genus forma quaedam definitionis est. 149. Si enim quaeratur, idemne sit pertinacia & perseverantia, 150. definitionibus iudicandum est. Loci autem convenient in eius generis quaestionem consequentes, antecedentes, repugnantes, adiunctis etiam duobus iis qui sumuntur ex causis & effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur: aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit: aut si huic rei repugnat, illi non repugnat: aut si huius rei haec, illius alia causa est: aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quovis horum id de quo quaeritur idemne an aliud sit, inveniri potest. 151. Ad tertium genus

quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt: itaque in hominibus solum existunt: nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt.

147. Comparationum autem duo.] Non video quamobrem genus tertium comparationis praetermiserit, in quo quaeritur paresne & aequales res sint.

148. Unum ad officium, alterum ad motum animi.] Aliter in partitionibus actionis quaestiones dividit: duo enim facit genera, unum ad persequendum aliquid, aut ad declinandum, ut, Quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quomodo invidia vitetur: alterum, quod ad aliquod commodum usumque refertur, ut, Quemadmodum sit in paupertate vivendum,

& resp. administranda. Et certe cohortationes ad rempub. defendendam, ad gloriam, ad laudem, querelae, incitationes, miserationes flebiles, quaestiones non sunt.

149. Quod genus forma quaedam definitionis est.] Quod genus quaestionis referendum est ad quaestionem definitionis: in utraque enim definiendum id est, de quo agitur.

150. Pertinacia & perseverantia.] CICERO in libris qui vulgo de Inventionem vocantur, Perseverantia, inquit, est in ratione bene considerata stabilis & perpetua permansio, cui vitium proximum pertinacia.

151. Idemne an aliud sit, inveniri potest.] Ex iis locis probari quidem potest aliud esse, idem esse non probatur.

genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In id autem genus in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea quae aut sunt animi, aut corporis, aut externa vel commoda, vel incommoda. Itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona vel mala omnis dirigenda oratio est. Cum autem de aequo & iniquo differitur, aequitatis loci colliguntur; hi cernuntur bipartito, & natura, & instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui, & ulciscendi ius. 152. Institutio autem aequitatis tripartita est: Vna pars legitima 153. est, altera conveniens, tertia moris vetustate confirmata. Atque etiam rursus aequitatis tripartita dicitur esse: Vna ad superos deos, 154. altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, 155. tertia iustitia aut aequitas nominatur.

De proposito satis multa, deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia. Tria sunt igitur genera causarum, Iudicii, Deliberationis, Laudationis: quarum fines ipsi declarant quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis ius est, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositae, cum aequitatis. Deliberandi finis, utilitas: cuius hae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum. Laudationis finis honestas, de qua item est ante dictum. Sed definitae quaestiones a suis quaeque locis quasi propriis instituuntur, in accusationem defensionemque partitae. In quibus existunt haec genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum: aut si sit factum, aliud eius facti nomen esse: aut iure esse factum. Itaque aut inficialis aut coniecturalis prima appelletur: definitiva altera: tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. Harum causarum propria argumenta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in praeceptis oratoriis explicata sunt. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quae Graece $\sigma\acute{\alpha}\sigma\iota\varsigma$ dicitur. Latine appellatur status, in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque etiam in deliberationibus & laudationibus iidem existunt status. Nam & negantur saepe ea futura quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt, aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis existit. At cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate differitur, de-

152. *Et ulciscendi ius.*] Tuitio sui, ut FLORENTINVS putat 1. lib. *Instit.* iuris gentium est: sed cum omnibus animalibus datum id esse videamus, ut se ac sua tueantur, assentiamur M. TVLLIO qui hoc ius naturae esse vult. Ulciscendi autem ius nescio quomodo naturale dici possit; quanquam enim omnia animalia praesentem vim atque iniuriam propulsent, seque protegant: non omnia tamen acceptam iniuriam persequuntur: etenim maioris id est cuiusdam rationis.

153. *Vna pars legitima.*] Vna pars scripto continetur, altera aequitate, tertia consuetudine longa confirmatur.

154. *Ad superos deos.*] Deos caelestes vocat in *Oratione de Haruspicum responsis*: Manes autem sunt Dii inferi, omnesque leto dati, quemadmodum scribit M. TVLLIVS 2. de *Legibus*. Cur autem Manes dicti sint, non sane constat. Quidam a manando dictos putant, quod animi manent de corpore in corpus, ex PYTHAGO-

RAE sententia VARRO de lingua Latina lib. 5. Ego Manes dictos puto, quasi manos, hoc est bonos: manum enim veteres dixerunt bonum. Huc videtur respexisse VIRGILIVS, qui Daphnidem mortuum bonum vocat,

Sis bonus ó semperque tuis; & rursus,
— amat bonus otia Daphnis.

155. *Prima pietas, secunda sanctitas.*] Iustitia erga Deos caelestes, pietas appellatur: erga Manes, sanctitas, credo quod violari Manes nefas sit: id autem sanctum dicitur, a sagminibus, quemadmodum scribunt Iureconsulti, quae legati populi Romani praeferebant. Itaque CICERO 2. de *Legibus* sic scribit: Manium iura sancta sunt. Idem tamen TVLLIVS lib. 1. de *Natura Deorum* paulo aliter sanctitatem definit. Verba eius haec sunt, Est enim pietas, iustitia adversum Deos. Sanctitas autem est scientia colendorum Deorum: qui quamobrem colendi sint non intelligo, nullo ab iis nec accepto nec sperato bono.

que iis rebus quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris, aut nominis: quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse quod laudetur: aut non eo nomine afficiendum quo laudator affecerit: aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter CAESAR contra CATONEM meum. 156. Sed quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci κενόμενον vocant; mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo, qua de re agitur, 157. vocari. Quibus autem hoc, qua de re agitur, continetur, haec continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis, 158. quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmitus in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem & testem adhibeamus. In qua re alii quasi status existunt novi, qui appellantur legitima disceptationes. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit cum scriptum ambiguum est, & duae differentes sententiae accipi possunt. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur, verbane plus an sententia valere debeat. Tum legi lex contraria affertur. Ita sunt tria genera quae controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti & voluntatis, scriptura contraria. Iam hoc perspicuum est, non magis in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem existere. Horum tractationes in aliis libris explicantur.

Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuvantur, partim propriis, partim communibus: ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attentis sint qui audiant, efficiendum est propriis locis. Itemque narrationes, ut ad suos fines spectent, id est ut planae sint, 159. ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moderatae, ut cum dignitate. Quae quanquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. Quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant, dictum est, in iis in quibus de omni ratione dicendi diximus. Peroratio autem & alia quaedam habet, 160. & maxime amplificationem, 161. cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi, aut tranquillentur: & si ita iam affecti ante sunt, ut augeat eorum motus, aut sedet oratio. Huic generi, in quo & misericordia & iracun-

156. *Contra Catonem meum.*] CICERO Catonem Uticensem mortuum, rogatu Bruti laudavit libro edito: adversus quem CAESAR Anticatores scripsit; cuius libri meminit CICERO in 12. epist. ad Atticum, & in Oratore ad Brutum, quem Catone statim absoluto aggressus est scribere. Alius est liber CICERONIS, qui non Cato, sed Cato maior inscribitur, qui de Senectute est.

157. *Qua de re agitur.*] Quoniam ad Iureconsultum scribit, Iureconsultorum verbis lubenter utitur, quale est hoc, *Qua de re agitur*: quod nunc mavult, quam Iudicationem aut disceptationem, quae κενόμενον propria translatio est.

158. *Haec continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis.*] Aliter idem ipse TVLLIVS in Partitionibus, sed distinguendi, inquit, gratia rationem appellamus eam, quae affertur a reo ad recusandum depellendi criminis causa: quae nisi esset, quid defenderet non haberet; firma-

mentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem & ex firmamenti conflictione & quasi concursu quaestio exoritur quaedam, quam disceptationem voco: in qua quid deveniat in iudicium, & de quo disceptetur, quaeri solet.

159. *Vt planae sint.*] Non elatis intentae verbis, & sine ulla verborum insolentia; ut breves, ut evidentes & dilucidae: quod assequemur, conservato rerum ordine & verborum perspicuitate; ut credibiles, aptae scilicet locis, temporibus, personis; ut moderatae, hoc est affectibus non perturbatae, non inflammatae, non ardentes; ut cum dignitate, ne scurriles sint, aut humiles & abiectae.

160. *Et alia quaedam habet.*] Enumerationem; vide Partitiones oratorias.

161. *Maxime amplificationem.*] Quae sic definitur, Gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem.

cundia, & odium, & invidia, & caeterae animi affectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis libris, 162. quos poteris mecum legere cum voles. Ad id autem quod te velle senseram, cumulate satisfactum esse debet voluntati tuae. Nam ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum pertineret, plura quam a te desiderata erant, sum complexus: fecique quod saepe liberales venditores solent, ut cum aedes fundumve vendiderint ruti caesis receptis, 163. concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte & loco positum esse videatur. Sic tibi nos ad id quod quasi mancipio 164. dare debuimus, ornamenta quaedam volumus non debita accedere.

162. Aliis libris.] In libris ARISTOTELIS artis Rhetoricae.

163. Ruti caesis receptis.] Q. MUTIVS libro singulari τῶν ὀρέων. L. in ruti. 241. π. de verborum sign. In ruti, inquit, & caesis ea sunt, quae terra non tenentur, quaeque opere structili tectoriove non continentur. Recipere autem est excipere & reservare sibi: unde servus receptitius di-

citur, quem mulier cum dotem viro diceret, recepit; vide GELLIVM lib. 17. cap. 6. sic illud IABOLENI in l. Qui concubinam 29. §. cum in testamento 3. de leg. 3. intelligo, Si fundum mihi vendere certo pretio damnatus es, nullos fructus eius rei ea venditione recipere tibi liberum erit.

164. Quod quasi mancipio.] Proprie enim mancipio dari dicitur, quod venditur.

FINIS COMMENTARII IN TOPICA M. TVLLII CICERONIS.

ANTONII GOVEANI

I N

M. TVLLII CICERONIS

LIBROS DE LEGIBVS

A N N O T A T I O N E S.

ANTONII GOVEANI

IN

M. TULLII CICERONIS

LIBROS DE LEGIBUS

ANNOTATIONES.

ANTONII GOVEANI

ARGUMENTVM

IN

M. TVLLII CICERONIS

DIALOGOS DE LEGIBVS TRES.

Quoniam de optimo civitatis statu, & de optimo cive M. TVLLIVS scripserat, consequens esse videbatur, ut eum civitatis statum, quem ipse maxime probarat, legibus institutisque fulciret: quod fecisse Divinum illum PLATONEM videbat. Lex enim anima civitatis est: sine qua non modo civitas, sed ne societas quidem ulla stare potest. Legibus itaque constituenda CICERONI sua civitas erat: cuius status cum optimus perfectissimusque esset, leges quoque ipsas, quibus ea civitas informanda erat, optimas atque praestantissimas esse oportebat. Nam quemadmodum civitatem faciunt leges, ita optimae leges optimam faciunt civitatem. Optimae autem illae leges sunt, non quas aut hic, aut ille populus scivit, sed quas dicitur perfecta quaedam naturae ratio, quam Sapientiam appellamus, quae rerum omnium bonarum fons quidam est atque origo. A Natura itaque, non a SOLONE, non a CHARONDA, non a ZALEVCO, non a XII. Romanorum tabulis petendae nobis leges sunt, quibus efficiatur status ille civitatis optimus, quibusque qui obtemperarit, vir idem ac civis sit optimus atque praestantissimus eius civitatis, cuius omnes homines, Diique etiam ipsi immortales cives existimandi sunt. Si enim iuris ac legum dissimilitudo varietatem facit civitatum, eiusdem civitatis numerandi sunt, qui communes leges habent. Leges autem communes, quibus recta ratio communis est, habeant necesse est: nihil enim aliud Lex est quam recta ratio: quae cum sit Diis cum hominibus communis, dubitari non potest, quin Dii ipsi & homines eiusdem sint civitatis cives. Legum autem harum quas a natura haurimus atque arripimus, ad quas facti & imbuti, non instituti ac docti sumus, praeclarissima illa est, qua Deos immortales omni sanctimonia atque religione colere iubemur. Quae lex ea omnia complectitur, quae ad sacra & ceremonias, quae ad auspicia, quae ad praedictiones futurorum ex portentis atque monstris, quae ad fidem, iusiurandum, foederum religionem, templa, delubra, ad omnem denique sanctimoniam ac pietatem pertinent. Nihil hac lege divinius, quae & de Diis est, & authorem alium quam Deum habere nullum potest, nihil Reip. utilius, nihil naturae convenientius. Huic legi proxima lex est de magistratibus. Cum enim a Deorum cultu discessimus, nihil est tam aptum ad ius conditionemque naturae quam imperium: sine quo nulla domus, nulla civitas, nulla gens, neque genus quidem hominum universum, nec, si longius progredi volumus, ipse mundus stare potest: nam & hic Deo praepotenti paret, eiusque imperio gubernatur. Imperium autem in liberis civitatibus (quibus solis M. TVLLIVS leges ac iura dat) nullum est aliud quam magistratus: illae enim cum parere uni semper noluisset, a magistratu gubernari quam a rege maluerunt, qui ita imperaret, ut pareret aliis aliquando. Magna haec quoque est lex, rei publicae (secundum illam de religione) maxime necessaria. Ne quidquam enim bonae sint in civitate leges, nisi sit qui eas servari iubeat bonus magistratus. Religionibus autem & Magistratibus lege constitutis, populo describendae leges quaedam ac iura sunt,

sunt, quibus honesta iubeantur prohibeanturque contraria. De quibus quae scripta sunt a M. TVLLIO, temporum iniuria perierunt: vixque etiam tres ii libri multis acceptis vulneribus, evaserunt: quibus de eo quod CICERO instituerat nihil tractatum videmus: primus siquidem liber (paucis complectar quod pluribus disserui) legis principium atque originem continet, secundus de religione est, de Magistratibus tertius. Propositum autem fuerat CICERONI suam civitatem legibus constituere: quas certe consentaneas dari necesse erat ad Romanam veterem Rempublicam: quam optimam rerum omnium publicarum in suis illis sex de Rep. iudicasset: quemadmodum duas illas leges de religione & magistratibus datas videmus. Quot autem scripserit M. TVLLIVS de legibus libros divinare non possumus: a MACROBIO Quintum CICERONIS de legibus librum citatum videmus CICERO quidem ipse horum librorum nusquam meminit: ut suspicari possimus non multo ante eius mortem esse conscriptos: scripti certe sunt C. CAESARE interfecto, ut mea opinio est, post libros de Officiis & de Gloria.

IN LIBROS

M. TVLLII CICERONIS

DE LEGIBVS ANNOTATIONES.

IN CAPVT PRIMVM.

IDENTVR hi libri scripti fuisse post libros de *Finibus bonorum & malorum*.

Quercus.] Quercus ergo erat non in luco.

A me lectus.] Tum primum enim venerat in ea loca Atticus. Ex his quae legimus vel audimus, species quaedam in animis nostris obiicitur, ut re postea obiecta cognoscamus eam de qua vel legimus vel audivimus. Vide *initium libri quinti de Finibus*.

In Mario.] MARCVS CICERO versibus hexametris, cum adolescens esset, res gestas Marii scripsit, quod opusculum *Marium* inscripsit.

Est sane vetus.] Quercus cuius in *Mario* mentio fit, iam temporibus Marii vetus erat, quare nunc valde senex esse debet, interfuerant enim anni 45.

Attice noster.] Sic TERENCEVS *O noster Chreme*. Soror enim Attici nupsit Q. Cicero.

Videris.] Quoniam & tu Quinte poeta es.

Suffragari.] Quintus frater tragicus poeta fuit; vide *epistolam ad Quintum*, cuius initium est, *Quatuor tragoedias; & initium libri quinti de Finibus*.

Quae Mariana.] Quoniam ab ea auspiciam sumpsit Marius.

Vt ait Scaevola.] Hic est Q. Mutius Scaevola, Publii filius pontifex maximus, ad quem Scaevola augure mortuo se M. Cicero contulit, ut ab eo ius civile disceret, qui iussu C. Marii filii consulis interfectus est.

In arce oleam.] Quam oleam Minerva edidit in certamine adversus Neptunum.

Teneram palmam.] Cui palmae comparavit filiam Alcinoi regis.

Nuntia fulva.] Sumptum id est ex *versu* CICERONIS.

Miranda.] Vide *librum primum de Divinatione*.

Post excessum.] Non audet dicere mortuum. Ita LIVIVS scribit, *Nec postea in terris Quirinus visus unquam fuit; nec mortuum dixit*.

Et Quirinum.] Haec non leguntur apud LIVIVM in *concione PROCLI*.

Orithyam.] Orithyam alii ex Ariopago sublatam scribunt, quos nunc sequitur M. CICERO: alii vero extra urbem prope fluvium Illi-seum, ubi postea consecratum fuit templum Dianae & Boreae. Vide PLATONEM in *Phaedro*. Filiarum Arectei meminit CICERO in *oratione pro Sestio*.

Aquilo.] Boream est interpretatus CICERO *Aquilonem*. Vide tamen num proprium viri nomen fuerit, cuius PLATO meminit *lib. 2. de Legibus*; fuit autem admirabili pedum celeritate.

Quod

Quod & in.] Vbi nec vetustas nec splendor fidem facit veritatis.

Isti.] Nesciunt enim quid a poëta & quid ab historiae scriptore sit exigendum.

Vt a teste.] Non cogitant scribi a me poëma, sed putant me testem.

Nec dubito.] Vetus enim memoria est & a Rege.

Egeria.] Egeria & Fluonia a matronis colebantur. Illa egerendo partui praeerat: unde *Egeria* dicta. Fluonia sanguinis fluori in partu sistendo. Egeriae autem monitu, quae acceptissima diis sacra essent, dicebat Numa se constituisse.

Apicem impositum.] Tarquinio Prisco LIVIVS pileum scribit impositum ab aquila. Vide LIVIVM libro 1. *Decadis primae.* Apex autem est virga in summo flaminis pileo, in cuius extremo modica lana erat.

Ad delectationem.] Nam ut scribit HORAT. in arte, *Aut prodesse volunt aut delectare poëtae.*

Patrem historiae.] Patrem historiae HERODOTVM non ideo vocat, quod primus apud Graecos historiam conscripserit, sed quoniam orandae historiae princeps fuerit. M. CICERO lib. 2. de Orat. *Nanque & Herodotum illum, qui princeps historiam ornavit, in causis nil omnino versatum accepimus.* Idem in Orat. ad M. Brutum, *Ab Herodoto & Thucydide primis commota historia est, ut auderent uberius quam superiores & ornatius dicere.*

IN CAPVT SECVNDVM.

Theopompum.] Theopompus & Ephorus a magistro Isocrate impulsi se ad historiam scribendam contulerunt. CICERO 2. de Orat.

Occasionem.] Quoniam historiae mentio facta est.

Postulatur.] Postulamus ea, quae nobis non debentur.

Genere.] Qui tua opera in eloquentia & philosophia Graecis nihil cedimus.

Studiis.] Studium est summa voluntas. CICERO in Orat. ad Brutum: *Malo enim, cum tuo studio fuero obsecutus.*

Ex te.] Erat Atticus historiae peritissimus, qui historiam septingentorum annorum uno libro complexus erat. Saepe Atticus Ciceronem cohortatus fuerat, ut historiam scriberet, idque adeo Cicero fuerat pollicitus.

Oratorium.] M. CICERO lib. 2. de Orat. *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vitae memoria, magistra vitae, nuncia vetustatis; qua voce alia nisi oratoris immortalitate commendatur.* Ac rursus eodem in libro: *Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris ac quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere, si ut Graeci scripserunt? Summi, inquit Catulus. Si ut nostri, nihil opus est oratore: satis est non esse mendacem.*

A nostris.] A Graecis enim profecta est.

Annales pontificum.] M. TVLLIVS Lib. 2. de Orat. *Erat enim historia nihil aliud quam annalium confectio, cuius rei memoriaeque publicae obtinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mutium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, referebatque in album & proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi, hi qui etiam nunc annales maximi nominantur.* Inter pontifices unus *Maximus* erat, alii *minores* vocabantur. Testis CICERO in orat. de Arusp. resp.

Ad Fabium.] *Sergium Fabium Pictorem* LIVIVS scriptorem antiquissimum vocat; cum CICERO in *Bruto* minorem eum natu Catone faciebat.

Catonem.] Qui *origines* scripsit. Cato autem plus habet virium, quam Fannius: teste CICERONE in *Bruto*.

Ad Pisonem.] L. Calphurnius Piso is qui primus legem de *Repetundis* tulit, *annales* scripsit exiliter & nude: quod testatur M. CICERO in *Bruto*.

Fannium.] C. Fannius M. filius, C. Laelii gener, disciplina Stoicus, historiam scripsit. testis CICERO in *Bruto*.

Venonium.] Huius *Venonii* meminit CICERO epist. 2. lib. 12. ad *Atticum*: *Doleo, inquit, me historiam Venonii non habere.* Cuius, in *Bruto*, quia orator non fuit, nulla mentio fit.

Plus habet virium.] Vires oratoris partim in sententiis, partim in conclusionibus sententiarum posita sunt: veteres autem ignorarunt rationem concludendae numeris sententiae.

Fannii aetatem.] Id adiecit M. CICERO, quoniam Caelius ante Pisonem fuerat, cuius iam fecerat mentionem. Hic autem Caelius magister fuit L. Crassi.

Antipater.] Qui bellum *Punicum* scripsit ad *Aelium*. Testis CICERO in Orat. ad *Brutum*.

Antiquorum languorem.] Oratio enim sine numeris & ornamentis languet & quodammodo mortua est. Veteres autem nesciverunt, quomodo ornanda oratio esset: & dum intelligerent quid dicerent, unam dicendi laudem putarunt esse brevitatem. CICERO lib. 2. de *Oratore*.

Librariolis.] *Librarii* librorum sunt descriptores, qui ineruditi fere erant. Accii itaque sententiae tales erant, ut disci potuerint ab hominibus ineruditis.

Sisenna.] L. Sisenna inter duas aetates summorum oratorum Sulpitii & Hortensii interiectus, nec maiorem natu assequi potuit, Sulpitium nempe, & minori cedere erat necesse; in causis non ita multum versatus est. CICERO in *Bruto*.

Nisi forte.] Intelligit L. *Luceium*, qui historiam scribebat, necdum ediderat, a quo M. Cicero valde volebat suas res scribi & illustrari.

IN CAPVT TERTIVM.

Ab optimo.] Thucydides enim multo melius scripsit historiam.

Vt ne.] Historia voce oratoris immortalitati commendatur.

Pompeii.] Cuius opera ab exilio revocatus est M. Cicero.

De Remo.] Quos veteres finxerunt natos esse a Sylvia patre Marte, & educatos a lupa.

Subciviva.] Quae demuntur a toto tempore Reipub. & amicorum negotiorum.

Ad rusticandum.] Senator qui causa Reipub. non aberat, in senatu adesse debebat: alioqui multa coërcebatur: quod fecit Antonius Cicero, quod non aderat, cum de supplicationibus ageretur.

Ad eorum numerum.] Ea quae scribimus: *ad numerum dierum accommodari*, est nullam scriptionem instituere, quae illis diebus obsolvi non possit.

Animi pendere.] Molestum mihi est, si cogor instituta interrumpere.

Legationem.] Legationes liberae dabantur a senatu aut causa voti, quae *votivae* dicebantur, aut ad syngraphas exigendas, rei denique privatae causae; vide *librum tertium de Legibus*. Huiusmodi autem legationes otiosae sunt & liberae, quoniam sine ulla Reipub. procuratione sunt, & sine ullis senatus mandatis.

Cessionem.] Quae vacatio senibus & aetate affectis tribui solet.

In folio.] *Solium*, sella est alta, Regum propria & magnorum virorum.

Atque honesto.] Ea enim ratione senes cum sustinere forensem laborem non poterant, suam dignitatem tuebantur; quod L. Crassum fecisse scribit CICERO *lib. de Oratore secundo*.

Sic enim.] Si causas non agerem, sed tantum ius interpretarer.

Vberioribus.] Res maiores & uberiores sunt quae in philosophia tractantur.

IN CAPVT QVARTVM.

Et aliud.] Omnia enim summa contentione agebat Cicero. Genus vero illud philosophicum tranquillum est.

Senectute.] Vt minus canerent fervide incitatae.

Ipsasque.] CICERO *lib. I. de Orat. Solet idem Roscius dicere, se, quo sibi plus aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos & cantus remissiores esse facturum; quod adeo fecerat Roscius, non ut saltandi laborem minueret; sed ut contentionis in canticis pronunciandis, quae ab histrionibus pronunciabantur ad cantum tibicinis. Cantica autem partes sunt comoediarum, quibus persona una loquitur aut duae: ita tamen ut inter se non loquantur.*

Numeros in cantu.] Numeros sive modos incidere, est e fervidis & incitatis remissos & languidos facere.

A philosophorum.] Oratio enim philosophorum lenis est, fluitque veluti amnis sedatus.

Populo probari.] Id est, fore ut populus vacationem tibi a causis concederet.

Ad nullam maiorem.] Causae minores sunt de *stillicidiis*, de *iure praediorum*, de *finibus regundis*, de *aqua pluvia arcenda*, & id genus caeterae. Maiores, quibus de re aliqua maiori agitur, vel de re publica, vel de privata.

Subcivivis.] Huius verbi author fuit CICERO, ideoque (*ut ais*) dixit, quasi dicat suum esse verbum.

Iure civili.] Ius civile est ius Romanae civitatis.

Subtilius.] Qui de iure civili scribebant, non repetebant eam scientiam ex media philosophia: sed eatenus tractabant, quatenus populo iudicabant necessarium. Hortatur itaque Atticus Ciceronem, uti de iure civili conscribat ut philosophus, non ut iuris interpretes.

Scaevolam.] Docebat Scaevola iuris studiosos respondendo.

Cum satis.] Satis ambulatur, quando usque ad anhelitum ambulatur.

Per ripam.] Ripam intelligit fluvii Lyris. Duo enim fluvii fundum Ciceronis alluebant, Lyris & Fibrenus. Imitatur autem PLATONEM in *Phaedro*, qui sermonem Phaedri & Socratis ad ripam Illisii haberi fingit.

Et umbram.] Quam umbram faciunt populi procerae.

Summos.] Sextum Aelium, Titum Coruncanum, qui primus ius civile docuit, P. Brutum, P. Scaevolam, duos Q. Q. Scaevolam.

Quid enim.] In terris Republica nihil est nec dignius, nec maius; testis M. CICERO in *somnio Scipionis*. Ius autem civile Respub. & civitates constituit, quare nihil est maius nec dignius iure civili.

Quam est munus.] PAULVS de *verborum significatione* scribit *munus* tribus dici modis: *Vno donum, altero onus, tertio officium, unde munera militaria dicuntur.*

Vniversi iuris.] Iuris partes duae sunt: Altera in usu posita est, quae perexigua est & tenuis: altera vero in altiore & subtiliore cognitione, quae ad usum minus est necessaria.

De stillicidiorum.] Haec omnia pertinent ad ius praediatricum.

De parietum.] VLPIANVS, *Et maceria & murus paries est. Maceria autem paries est ex terra.*

Vt stipulationum.] Stipulatio est verborum interrogatio, quibus is qui interrogatur, daturum facturumve se quod interrogatur promittit.

Et iudiciorum.] Ex actionibus pariuntur iudicia privata.

Et conscripta sunt.] Prima iuris pars est *lex XII. Tabularum*. Secunda, *Iuris interpretatio*, quae a Prudentibus petitur. Tertia, *actio*, quae ex lege oritur; & dicitur ea pars proprio nomine *legis actiones*. POMPONIVS *L. secunda, ff. de origine iuris*.

IN CAPVT QVINTVM.

De optimo.] Optimus status Reipub. est in quo & populus & optimates imperant: qualis fuit status veteris Reipublicae Romanae. De optimo cive etiam scribit *lib. 6. cum libris quinque informaret optimum statum Reipub.*

Aestivo quemadmodum.] Diem aestivum PLATO his verbis describit *lib. 3. de Legibus: Si quis nobis hospes polliceretur, si disputationem de legumlatione rursus aggrediamur, neque pauciora neque peiora his quae dicta sunt audituros esse, longum hac ipsa de causa iter facerem, & brevis mihi haec dies videretur, quanvis ab aestivali Solstitio ad hyemale dies modo vertatur.*

Insistens.] Gressum continens, ita tamen ut rectus maneat; id autem erat eorum aetati conveniens, qui senes a PLATONE inducuntur.

Cum Crete.] Cretenses a Iove, Lacedaemonii ab Apolline Pythio leges acceperant; cum illis ergo disputationem de legibus instituit PLATO, qui in legibus divinis fuerant educati. Vide *lib. 1. de Legibus, initio*. MINOS ergo leges Iovis conscripsit, LYCVRGVS autem Apollinis.

Gnosiorum.] Gnosus urbs Cretae in plano sita, regia Minois, quae alio nomine *Ceratus*, ut scribit STRABO, appellata fuit.

De optimis.] Optimaes leges sunt, non quibus hic aut ille utitur populus, sed quas naturae perfecta ratio hominibus omnibus dicitur.

Quid sit homini.] Hominibus a natura tributa ratio est & cogitatio: leges autem a perfecta ratione producuntur: quare leges a natura productae sunt.

Quantam.] Quae sunt excellentissimae quaestiones totius philosophiae, & sine quibus ad originem iuris non possumus pervenire.

Vim.] Vis mentis humanae in feminibus & igniculis naturae posita est, & in sensibus, qui sunt satellites & quaedam veluti fenestrae animorum nostrorum.

Efficiendique causa.] Nati homines sunt, & in lucem editi ad iustitiam colendam: quare iuris fons & principium natura est. Ad iustitiam autem colendam natos esse homines, ex eo possumus intelligere, quod nati homines sunt, ut aliud ab alio participant, & inter eos communicent.

Quae naturalis.] Naturalis hominum societas ex eo potest intelligi, quod omnes una definitione continentur.

Legum &.] Ius natura lege prius.

Praetorio edicto.] Edicta Praetorum, leges

sunt annuae, quibus Praetor ius civile aut supplet, aut iuvat, aut corrigit. Sunt autem edicta iuris honorarii non civilis. Praetores creati coeperunt, ut scribit POMPONIVS *lege secunda, ff. de origine iuris*, cum Consules bellis finitimis avocari coepissent, neque esset in civitate qui ius redderet, qui Praetores *urbani* dicti sunt.

Vt superiores.] SEXTVS AELIVS, ut refert POMPONIVS, librum scripsit, quem inscripsit *Tripertita*, in quo lege proposita eius sequebatur interpretatio, ad extremum actio ponebatur.

In iure.] Ius *locum* etiam significat, in quo Praetor ius dicit.

Sit ista res.] In *oratione pro Murena* non ita rem magnam esse dicit, de iure respondere.

Clarissimus viris.] Quos enumerat POMPONIVS *lege secunda, ff. de origine iuris*. Scribit enim POMPONIVS iuris interpretationem penes Pontifices fuisse.

Nunc ab uno.] Nemo in iure civili scientius est versatus Servio Sulpitio, qui ad scientiam iusti & iniusti addidit eam artem, qua vera & falsa iudicamus. Author CICERO in *Bruto*.

Vt hoc civile.] POMPONIVS *lege secunda de origine iuris*, scribit eam partem iuris, quae posita est in Prudentum interpretatione, *ius civile* appellari, & nomen generis suum facere; ut cum dicimus *ius civile*, eam partem iuris intelligamus, quae dicitur *iuris interpretatio*. Sed *hoc* in loco ius civile non solum eam partem complectitur, sed & *legem*, & *legis actionem*, & *senatus consulta*, & *plebiscita*, & *magistratum edicta*, quae iuris sunt honorarii.

Civitates.] Non enim regnis leges damus, sed tantum his populis, in quibus lex valet, non unius hominis arbitrium.

Et iussa populorum.] In populis liberis & civitatibus ius id est, quod populus iubet: nec populus suo iniussu potest lege ulla obligari: quod in regnis non fit.

IN CAPVT SEXTVM.

Aliter.] Qui ius civile repetunt, a *12. Tabulis*, vel ab edicto Praetoris.

Ignoratio.] Omnis enim ignoratio caeca est, & homines in errorem inducit, ex quo lites oriuntur.

Quam scientia.] Scientia enim iuris lites dirimit & aufert, ignoratio in errorem inducit.

Proficisci placuit.] Quoniam *legem* vulgo vocamus eam, quae scripto sancit aliquid, & ea lege ius prius est. Existimabant nonnulli Graecos philosophos iuris initium ducere a lege non debere.

Est ratio.] Ratio summa est, cuius ratio reddi nulla potest.

Insita natura.] Natura initia & quaedam veluti semina rationis summae hominibus dat, quae tan-

tandem adolescit & perficitur in mente sapientis.)

Eadem ratio.] Perficit legis definitionem.

Confecta.] Perficitur autem vi & industria.

Graeco putant.] νόμος enim dicitur a tribuendo.

A legendo.] Quoniam vulgus eam deum legem appellat, quae scripta est: lex dicta esse videtur, quoniam legenda & cognoscenda populo proponebatur.

Nam ut illi.] Legem νόμον Graeci appellant ab ea re, cuius gratia leges scriptae & conditae sunt. Conditae enim sunt ut unicuique suum tribueretur.

Si ita.] Nam hac lege, quae ita definitur, ius posterius est.

Naturae vis.] Quoniam natura leges parit, lex naturae vis dicitur, & quidam veluti foetus.

Iuris atque iniuriae.] Id enim ius existimandum est, quod cum hac lege convenerit; quod autem cum hac lege non convenerit, iniuria & iniustitia.

Constituendi vero.] Ius constituere, est iuris naturam explicare.

Summa lege.] Summa enim lex prior est, scripta posterior.

Seculis omnibus.] Lex enim quae simul nata est cum mente divina, ea sempiterna est; siquidem divina mens initium non habuit.

Scripta lex.] Scribi leges coeperunt post civitates constitutas.

Instituti sermonis.] Sermonis enim de legibus commodissime initium a lege ducitur, & ad rationem sermonis instituti aptissime.

A fonte.] PLATO ab hominum societatibus constitutis legis ortum repetivit, non a capite & fonte, id est, non a natura.

Quo sunt haec.] Qui naturam fontem iuris esse cognoscit, ille intelligit omnes leges ad naturam esse referendas.

Quam optimam.] Eam Remp. optimam esse docuit, in qua populus & optimates imperarent, genus Reip. Graecis ignotum, qualis erat vetus illa Resp. Romana.

Scipio.] Qui in illis libris meam mentem explicat.

Etiam mores.] Quoniam Respub. conservat legibus optimis & moribus.

Qua duce.] Quae mater est optimarum legum & optimorum morum, quibus Reip. status est tenendus & conservandus.

Et quidem ista.] Nam Atticus, qui e secta Epicureorum erat, natura duce summum bonum in voluptate ponebat; putabat enim neminem, qui naturam sequeretur ducem, errare posse; hoc autem dicit, ut suam sectam probet.

IN CAPUT SEPTIMUM.

Pomponi.] Hoc petit M. Cicero a Pomponio, quoniam princeps Epicureorum deos nec

sua nec aliena curare dicebat.

Novi sententiam.] Q. CICERO libro primo de natura deorum, deos esse sentit, & humana curare.

Do sane.] Ea dicimur dare, quae ultro concedimus.

Condiscipulorum.] Condiscipuli sunt, qui ex eadem sunt disciplina & secta.

Bonorum est.] Homines iracundi boni viri sunt; simplices enim sunt & aperti, nihil dissimulant; facile in gratiam reducuntur, eorum consilia non admodum metuenda. Bonos autem viros Epicureos CICERO vocat, quoniam nemini nocent; boni tamen cives dicendi non sunt.

Libri optimi.] EPICURVS librum scripsit sententiarum optimarum, quem inscripsit νόμος δόξας, cuius primum caput erat, Deum nil nec sui nec alieni curare.

Prodidisse.] Qui naturam regi divinitus concedit: quare Atticus illud dans, primum caput libri optimi prodebat.

Deo.] Summus Deus est, Deus ille praepotens, cui Dii alii parent, a Graecis dicitur τὸ θεῶν. Generatum autem esse a summo Deo, concedi non potest ab eo, qui negat naturam regi divinitus.

Et cogitationis.] Cogitatio est rerum perceptarum in animo collatio, quae in solo homine est; solus enim deliberat. Homo autem a summo Deo dicitur generatus, quoniam a summo Deo animum immortalem accepit, & si coagmentatus est & compositus a minoribus Diis & iunioribus. Solus homo ex omnibus animalibus animum divinum habet, quare solus homo rationis & cogitationis particeps est.

In omni caelo.] Caelum quando a terra distinguitur, animam sive aërem, ignem & orbis caelestes complectitur.

Divinius.] Deus incorporeus est, ratio item incorporea est: quare ratio ad divinitatem proxime accedit.

Cum adolevit.] Ratio quae a natura insita est, naturae progressu perficitur: quemadmodum enim nullo docente inserit rationis semina in animis nostris natura, ita nullo docente perficit natura, quod inchoaverat.

Prima.] Societas prima, qua prior alia reperiri non potest; societas enim iuris, & societas civitatis posteriores sunt. Nam priusquam sociemur civitate, iure debemus sociari: priusquam autem iure sociemur, ratione.

Recta.] Ratio enim prava, ratio dici non debet.

Lex.] Lex enim est perfecta ratio & confecta in hominis mente.

Iuris est.] Ius enim id est, quod dicitur lex illa summa.

Iisdem.] Habendi sunt cives eiusdem civitatis.